

ЩОДО ЗНИЖЕННЯ (ЧАСТКОВОЇ ВТРАТИ) ОБОРОННОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ (ПРОТЯГОМ 2004-2014 рр.)

2014 рік продемонстрував, що воєнна організація України виявилася неспроможною ефективно реагувати на сучасні виклики. Оборону не було організовано належним чином, і Збройні сили України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ і розвідки виявилися нездатними діяти на упередження. В результаті Україна втратила частину своєї території. Однак кожна подія має свої причини і наслідки. Втрата обороноздатності – не миттєве явище. Тому група експертів вирішила дослідити основні кроки та дії (бездіяльність), що призвели до такого ганебного явища.

ВСТУП

КОРОТКИЙ ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ЗСУ 1991-2014 рр.

З і здобуттям незалежності у серпні 1991 року Україна отримала чималий військовий потенціал. Зокрема, на території держави дислокувалися три загальновійськові і дві танкові армії, армійський корпус, чотири повітряні армії, окрема армія протиповітряної оборони, ракетна армія та частина Чорноморського флоту. Загалом Україна мала у різних військових формуваннях до 900 тис. військовослужбовців, близько 6,5 тис. танків, 7 тис. броньованих машин, 1,5 тис. літаків, 350 кораблів, 1272 ядерних боеголовок МБР, 2,5 тис. од. тактичної ядерної зброї.

Немає сумніву, що така військова спадщина дозволяла створити потужну національну армію, здатну забезпечити безпеку та недоторканість території. Реалізація надлишкового майна, озброєння та військової техніки (ОВТ) дозволяла отримати достатні кошти для проведення модернізації Збройних сил України (ЗСУ).

Однак через 23 роки виявилось, що ЗСУ опинилися на межі боездатності та спромож-

ності виконати головну функцію – захисту території від зовнішнього агресора. Чому це сталося? (Дана аналітична робота охоплює десятирічний період з 2004 року, коли ЗСУ вже скоротилися до рівня 355 тис. чол., з яких 265,5 тис. військових та 89,5 тис. цивільних).

Експерти у галузі безпеки та оборони виділяють декілька загальних тенденцій, які стали передумовами для конкретних невдалих, відкладених або невиконаних рішень, що призвели до суттєвого зниження чи, навіть, часткової втрати оборонного потенціалу Української держави.

ПЕРША Армія та безпека держави ніколи не були пріоритетом влади. Перебування ЗСУ за межами пріоритетних напрямків розвитку держави. ЗСУ як державний інститут, не цікавив військово-політичне керівництво України протягом усього періоду незалежності. Відсутність уваги пояснювалася сприятливою геополітичною обстановкою, що *призвело до критичного*

рівню пацифізму в усіх військових формуваннях держави. Крім того, відсторонення військово-політичного керівництва держави від проблем ЗСУ *зробило Україну країною-аутсайдером за критеріями соціальної захищеності та переозброєння армії.*

Крім того, найбільш проблемним наслідком цього підходу військово-політичного керівництва держави стала невизначеність з приєднанням до системи колективної безпеки (постійні зміни поглядів з 2002 по 2010 рр.), що призвело до *набуття ризикованого позаблокового статусу*, абсолютно не підтверженого внеском у розвиток національної армії та оборонного потенціалу.

ДРУГА Кадровий безлад. Протягом років відбувалася поступова, цілеспрямована та свідомо депрофесіоналізація усього сектору безпеки, що призвела до катастрофічних явищ у кадрових питаннях. Кадрові призначення за політичним принципом призвели до вимивання професіонального ядра. Більше того, після перемоги на президентських виборах Віктора Януковича на ключових посадах в секторі безпеки (Міноборони, СБУ, ДК «Укроборонпром») з'явилися люди з відверто проросійськими поглядами – деякі дії яких спрямовувалися на знищення оборонного потенціалу України.

Лише за 4 роки (2010-2014) змінилося 5 міністрів оборони, що не може вважатися нормальним явищем. Більше того, жоден міністр оборони не призначався як професіонал, що пройшов відповідні шаблі управління та має розуміння оборонного реформування.

ТРЕТЯ Відсутність відповідальності та правонаступництва в оборонному будівництві. Ця ганебна тенденція призвела до відсутності довгострокового планування, дотримання планів та життя одним днем. Той факт, що керівниками все більше ставали непрофесійні особи (суттєво це проявилось з кінця 2007 року і до теперішнього часу), які не намагалися працювати на перспективу, призвів до невиконання низки державних програм, що стосувалися розвитку ЗСУ. Ніколи в Україні не практикувалася й відповідальність керівників за невиконання тих чи інших планів. Це, у свою чергу, призвело до відсутності

правонаступництва в діяльності керівництва військового відомства. Значно вплинуло на вказані негативні процеси те, що кожен новопризначений Міністр оборони та начальник Генерального штабу ЗСУ розробляють (*інколи по декілька разів за свою каденцію*) відповідні програми реформування та розвитку, видають накази та вказівки із зазначених вище питань, організовують та реалізують практичні заходи у цих сферах функціонування ЗС України, які, подекуди, суперечать попереднім програмам розвитку. Крім того, керівництвом Міністерства оборони та Генерального штабу ЗС України, у переважній більшості, здійснювались організаційні та практичні заходи зі зміни структури і чисельності військ та органів військового управління, що призводило в кінцевому етапі до суттєвого зменшення інтенсивності бойової підготовки, зниження справного стану озброєння та військової техніки (ОВТ), зменшення військової дисципліни.

ЧЕТВЕРТА Небажання військово-політичного керівництва України витратити ресурси на розвиток ЗСУ.

Хоча формально реформування Збройних Сил України триває з часу їх утворення в 1991 році, воно переважно спрямовувалося на скорочення чисельності військ, зміни структури органів управління, інших військових організацій. Військово-політичне керівництво України постійно економило на армії, свідомо реалізуючи стратегію зміщення фінансування на другу половину року (та й на останній квартал), що унеможливило використання значної частини фінансових ресурсів. *Навіть за умов низького загального рівня асигнування потреб оборони країни реальні плани фінансування практично ніколи не виконувалися.*

При реформуванні ЗСУ акцент робився на скорочення військ, яке здійснювалося з певним дисбалансом і призводило лише до зниження обороноздатності держави.

П'ЯТА Корупція. Корупція пронизала усі рівні сектору безпеки та мала особливо резонансні прояви в ЗСУ. Незважаючи на інформування громадськості (через ЗМІ), практично жодний чиновник сектору безпеки, включно ЗСУ, не ніс відповідальності за свої дії чи бездіяльність.

ЧАСТИНА ПЕРША

НЕВИКОНАНІ РІШЕННЯ. НЕРЕАЛІЗОВАНІ ПРОГРАМИ

Про проблемні вузлові питання ЗСУ неодноразово зазначали й експерти, й самі фахівці оборонного відомства. ЗМІ, що спеціалізуються на аналітиці, писали про це постійно. Оскільки дане дослідження торкається періоду 2004-2014 років, згадаємо лише деякі симптоматичні заяви.

Впливова газета «Дзеркало тижня» висловила про ЗСУ у зв'язку із звільненням міністра Марчука Є.К. в 2004 році (25.09.2004): «Розвалена армія, де майже відсутня ефективна система управління, де умовно боездатними є більшість частин і з'єднань, де найвище в Європі число безквартирних офіцерів, де купи зброї та боеприпасів нікому ні охороняти, ні утилізувати...».

Але військово-політичні керівництва України в різні роки, якщо й декларували намагання змінити ситуацію в ЗСУ, реально не займалися армією.

Для порівняння, лише до 2004 року в 4,5 рази збільшилася чисельність СБУ у порівнянні з КДБ УРСР.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Невдалі кадрові рішення

Протягом багатьох років відбувалося знищення кадрів в секторі безпеки. Наприклад, призначення у грудні 2007 року секретарем Ради національної безпеки та оборони України Богатирьової р.В. призвело до фактичної втрати ядра державних експертів з питань воєнної безпеки та військово-технічного співробітництва. Зокрема, з 36 провідних експертів було

звільнено 30, що означало фактичне знеструмлення аналітичного органу. Не можна назвати вдалим і призначення у грудні 2007 року міністром оборони Єханурова Ю.І., який не мав досвіду військового управління та якого було звільнено у червні 2009 року «у зв'язку з фактами корупції» (з таким формулюванням представила подання щодо відставки чиновника прем'єр-міністр України Ю.В.Тимошенко). Незважаючи на це, тодішній Президент України В.А.Ющенко нагородив у серпні 2009 року (Указ голови держави № 620 від 18 серпня 2009 року) Богатирьову р.В. – орденом Ярослава Мудрого V ст., а Єханурова Ю.І. – орденом Ярослава Мудрого IV ст., що напевно свідчить про намагання покривати діяльність цих чиновників.

Експертами чітко зафіксовано, що часті зміни військових міністрів та їх команд призвели до заморожування роботи в 2004 році департаменту розробок і закупівлі озброєння та військової техніки Міністерства оборони України. А також в цей час відбулося прискорене об'єднання ВПС та ППО в один вид ЗСУ – свідчення того, що демонстрація реформування ЗСУ для політиків була важливіше обороноздатності (йдеться про зв'язок цього кроку з підготовкою до президентських виборів). До того ж в цей час Президент Кучма Л.Д. вилучив з воєнної доктрини пункт про намір України стати членом НАТО – що не могло не відбиватися негативно на діяльності військового керівництва, оскільки на той час вже 2 роки (з травня 2002 року) ЗСУ готували до інтеграції в НАТО (нова команда на чолі з О.І.Кузьмуком почала здійснювати «хід назад», проштовхнувши законопроект про утримання чисельності ЗСУ на рівні 235 тис. на кінець 2005 року – проти першочергових планів досягти чисельності 200-210 тис. осіб). Варто особливо підкреслити, що це рішення (про зміну політичного курсу та відмову від членства у Північноатлан-

тичному альянсі) було прийняте після подій навколо Тузли в 2003 році, які прямо вказали на можливість військової агресії з боку путінської Росії. Саме в цей час російський військовий міністр Сергій Іванов проголосив, що Новоросійськ не є альтернативою Севастополю як база Чорноморського флоту – це не зупинило Кучму Л.Д., якого слід вважати початківцем підриву бойового потенціалу національного війська. Як і раніше, Кучма та його військовий міністр погодилися зі свідомим введенням суспільства в оману щодо бюджетного фінансування потреб оборони: хоча загальні цифри бюджету ніби б то виросли до 8,196 млрд. грн., після вирахування пенсійних коштів (2,667) бюджет виявився нижчим за 5 млрд. грн. (проти обіцяних під час кампанії 6 млрд. грн.).

У виданому «Стратегічному оборонному бюлетені України на період до 2015 року» (стор. 25). керівництво Міністерства оборони України того часу (Марчук Є.К.) визнавало: «... Існуюча система управління кадрами не повністю відповідає основним сучасним принципам кадрової політики в збройних силах провідних держав. До теперішнього часу не створено правове поле, яке б давало можливість формувати кар'єру офіцера за сучасними стандартами. Процедури призначення на посади, просування по службі не повною мірою враховують вимоги конкурсного відбору, рейтингові показники військовослужбовців. Не набула необхідного системного характеру ротація офіцерського складу на посадах». На жаль, зафіксовані проблеми так і не було розв'язано.

З 2010 по 2014 рр. керувати ЗСУ призначалися люди, що взагалі не розглядали реформування армії як ключовий напрям своєї діяльності. Дмитро Саламатін, за оцінками фахівців, «розпочав з того, що від Міністерства оборони були забрані ремонтні заводи, він обезкровив армію, почалась кадрова чехарда – знищувалися кадри, які десятиріччями готувались, які отримали потужну освіту і досвід служби. Це продовжив після нього і Лебедев (Ця думка належить О.І.Кузьмуку, 15.03.2014).

Олександр Кузьмук не єдиний, хто казав про кадровий безлад, який прогресував після приходу влади В.Ф.Януковича. Зокрема, ще один экс-міністр оборони Анатолій Гриценко зазначив, що його насторожує «інтерес нового міні-

стра оборони Єжеля до грошей». 16 березня 2010 А.С.Гриценко (на той час народний депутат, голова Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони) висловив думку, що новий міністр оборони України Михайло Єжель не володіє системним стратегічним баченням перспектив розвитку української армії, і його робота на чолі військового відомства навряд чи стане потужним імпульсом на шляху підвищення боєздатності військ та системного реформування армії. Крім того, Гриценко поінформував громадськість про особливий інтерес новопризначеного міністра до матеріальних і фінансових потоків міністерства, зокрема у сфері продовольчого забезпечення, поставок в армію нафтопродуктів і військового майна. [«Новий Севастополь», 16.03.2010]. Протягом керівництва М.Б.Єжеля газета «Дзеркало тижня» ретельно відслідковувала його діяльність та інформувала про чисельні зловживання, особливо у сфері тилового забезпечення військ. Надавала копії конкретних документів (зокрема, докладно написано у номерах видання від 4 березня 2011 р., 8 квітня 2011 р.).

Жахлива кадрова ситуація була й в Генеральному штабі ЗСУ. Варто навести лише такий показовий приклад. Начальник Генштабу – Головнокомандувач ЗСУ Григорій Педченко у липні 2011 р. під час зустрічі в Києві з Верховним Головнокомандувачем Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі адміралом Джеймсом Ставрідісом «повідомив»: «У Збройних силах України планується сформувати окремий рід військ – Сили спеціальних операцій. Це буде зроблено в рамках запланованих до 2017 року реформ в українській армії...». Але насправді рішення про створення Сил спеціальних операцій вже було прийнято три з половиною роки тому – 17 грудня 2007 року. Звісно, ніхто не притягував генерала до відповідальності за невиконану програму, багаторічну бездіяльність та недбале ставлення до своїх обов'язків.

На жаль, за останні декілька років плінність серед вищого цивільного керівництва міністерства оборони була дуже високою, а професійний рівень часто не відповідав високим вимогам до посад. Звісно, це негативно впливало на ефективність протидії корупції, що було очевидним не лише для незалежних експертів, але й для, наприклад, військової

прокуратури, якій доводиться постійно мати справу з проявами корупції. Зокрема, аналізуючи чинники, що перешкоджають доброчесності та протидії корупції в оборонному секторі, військовий прокурор Центрального регіону України Микола Голомша висловив думку про те, що *«Упродовж останніх років неодноразово на керівні посади в оборонне відомство призначалися люди, які не мають ні відповідної освіти, ні досвіду в цій галузі. ... підготовка фахівців в управлінській сфері воєнної адміністрації – непроста справа. Адже необхідно засвоїти близько 1650 годин спеціальних предметів і вивчити близько 1400 нормативних актів, що регулюють діяльність оборонного відомства»*. [Голомша Микола, військовий прокурор Центрального регіону України. Корупційні ризики оборонного сектору України. Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України. Збірник матеріалів міжнародної конференції 16 травня 2011р. Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2011, с.21].

Значний некомплект молодшого офіцерського складу, насамперед первинних командирських посад – командир взводу, начальник обслуги та їм рівних, – завжди створював передумови до зниження рівня бойової готовності Збройних Сил, втрати управління військами під час приведення у вищі ступені бойової готовності та ведення бойових дій, невиконання підрозділами завдань за призначенням. За всі роки існування ЗС України укомплектованість посад командирів взводів, начальників обслуг та їм рівних у Збройних Силах України складала близько 50%, заступників командира роти, батареї та рівнозначних – 58%. Некомплект молодшого офіцерського складу зумовлює понаднормове службове навантаження на існуючих командирів, призводить до додаткового загострення соціальної напруги у військових колективах та масового звільнення вказаної категорії офіцерів.

Основними чинниками, що обумовлюють небажання молодших офіцерів продовжувати військову службу, залишався низький рівень грошового забезпечення та соціального захисту військовослужбовців, недостатнє фінансування державою заходів бойової підготовки та матеріально-технічного забезпечення військ.

Водночас тільки у тактичній авіації Повітряних Сил ЗС України вже багато років та у близькій перспективі чисельність екіпажів за списком у понад 3 рази (на близько 100 екіпажів) перевищує та буде перевищувати кількість справних літаків. Молоді льотчики фактично позбавлені перспектив фахового зростання, оскільки, виходячи із наявного стану справності авіаційної техніки та виділених обсягів ПММ, в першу чергу підтримуються навички вже підготовлених льотчиків. При цьому чисельність найбільш підготовлених льотчиків внаслідок їх звільнення з лав ЗС України також постійно знижується. Станом на березень 2014 р. у Повітряних Силах ЗС України залишалось тільки 3 льотчика, які мали вищу класну кваліфікацію «снайпер» (належать до командного складу виду військ та повітряних командувань, у військових частинах ТА – відсутні).

Крім того, негативного впливу на фахове управління оборонним відомством забезпечило призначення на керівні посади в МО України осіб, що не мають відповідної кваліфікації та підготовки, подекуди навіть мінімального досвіду роботи в державних установах. Так, Саламатіним Д.А. на посаду заступника директора департаменту державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів МО України було призначено Галяс О.І., яка досвіду управлінської діяльності у державних структурах взагалі не мала. Працювала на різних невисоких посадах у приватних комерційних структурах.

Колишнім очільником оборонного відомства Саламатіним Д.А. на посади в МО України призначались особи з близького оточення, які забезпечували насамперед вирішення інтересів підконтрольних бізнес-структур. Також зазначеним посадовцем фактично було запроваджено діяльність інституту радників, т. зв. «наглядаючих», які, не маючи на те повноважень, керували діяльністю структурних підрозділів МО України. Вказану діяльність продовжив також Лебедев П.В. коли призначення нових керівників відбувалось не для виправлення прорахунків попереднього керівництва в організації діяльності очолюваних ними структур, а, насамперед, з урахуванням критеріїв особистої відданості.

З призначенням на посаду Саламатіна Д.А. було суттєво уповільнено роботи за програмами зі створення багатофункціонального ракетного комплексу (БФРК) для потреб ЗС України (ДКР «Сапсан»), а також корабля класу «корвет», що пов'язувалося з проведеним перерозподілом коштів між оборонними програмами. Також за ініціативою Саламатіна Д.А. 03.09.2012 р. КМ України прийнято постанову №814 «Про перерозподіл деяких видатків та передачу бюджетних призначень, передбачених у державному бюджеті на 2012 р., та внесення змін до Порядку використання коштів, що знаходились у державному бюджеті для формування статутного капіталу ДК «Укроборонпром». Згідно з вказаним розпорядчим документом було проведено перерозподіл 80 млн.грн., які призначались оборонному відомству за програмою 2101150 «Розвиток озброєння та військової техніки Збройних Сил України». Вказані бюджетні призначення спрямовані на збільшення обсягів за програмою «Формування статутного капіталу Державного концерну «Укроборонпром». Наслідками таких дій стало перенесення термінів виконання низки дослідно-конструкторських робіт із створення озброєння та військової техніки для потреб ЗС України.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Нереалізовані рішення, бездіяльність та безвідповідальність

Саме внаслідок невдалого балансування України між НАТО і Росією (як вже вказувалося вище, воно відбулося через передвиборчі прагнення Президента Кучми Л.Д.) 2004 рік, задекларований роком великих змін, в ЗСУ виявився далеко не роком реформ. Потім різке повернення зовнішньополітичного курсу на захід при мінімальному (інколи критичному) фінансуванні призвело до втрати для будівництва оборонного потенціалу 2005 рік. Початок дій у напрямку розбудови армії в 2006-2007 рр. стримувався відсутністю ресурсів, а 2008-2009 рр.

можна назвати поверненням до занепаду воєнної організації держави. Військово-політичне керівництво цього часу (В.А.Ющенко – Ю.В.Тимошенко – В.М.Литвин – Ю.І.Єхануров) виявилось неспроможним відреагувати навіть на реальну зовнішню загрозу. Нарешті прихід нової влади (військово-політичне керівництво у складі В.Ф.Янукович – М.Я.Азаров – В.М.Рибак (В.М.Литвин) – М.Б.Єжель (Д.А.Саламатін; П.В.Лебедев) та відповідно повернення зовнішньополітичного курсу на схід призвело до руйнації оборонного потенціалу країни.

Але у досить сприятливому для ЗС 2004 році (обсяг оборонного бюджету становив 1,55% ВВП) тодішній міністр оборони Євген Марчук так характеризував ситуацію з фінансуванням: *«При нинішній структурі та чисельності Збройних Сил зараз неможливо структурувати річний бюджет так, щоб лівова частка коштів не йшла на утримання. Найбільший за роки незалежності бюджет-2004 дозволив виділити на розвиток тільки 8%, а 92% всіх коштів фактично іде на утримання. Інакше не можна. Це пов'язано із людьми та забезпеченням життєдіяльності Збройних Сил з їхньою нинішньою інфраструктурою та чисельністю особового складу»* [«День», № 94, 3 червня 2004 р.].

Одразу після повернення до Міноборони в 2004 р. О.І.Кузьмук (призначення відбулося 23 вересня 2004 року) заявив, що Державна програма розвитку ЗСУ до 2005 р. не виконувалася [Defense Express, 4.11.2004]. Як і завжди, відповідальність за невиконання програми не передбачалася, програму просто посунули, ідеї відкинули, використані на реалізацію ідеї два роки викреслили. Попередник Марчук Є.К. був звільнений з посади, а його попередник Шкидченко В.П. став заступником глави місії України при НАТО.

За словами командувача військ Південного ОК генерал-лейтенанта Григорія Педченка, невдалося (в 2004 році) узгодити процеси реформування з оперативними та бойовими завданнями, які визначені військам, а матеріально-фінансове забезпечення реформування військ Південного ОК у 2004 році задовольнили лише на 49 %.[«Народна Армія», 20.10.2004].

Вже в березні 2005 р. новопризначений міністр оборони Анатолій Гриценко зазначив, що бюджет на потреби оборони на поточний

рік забезпечує 75% від мінімальних потреб. «Парламент і уряд з самого початку заклали деградацію армії замість її розвитку» [«Дзеркало тижня», 19.03.2005]. І поруч з цим – шалені зловживання. Гриценко зазначав: «Отримую від контррозвідки, Генпрокуратури, контрольно-ревізійного департаменту МО безліч документів, що свідчать, що часто-густо десятки мільйонів гривень йшли не за призначенням. За безцінь продавалося майно, що коштує мільйони, яких зараз так бракує для бойової підготовки, вирішення соціальних питань» [«Дзеркало тижня», 19.03.2005]. Гриценко інформував, що президентом Ющенком визначено перейти на контрактний принцип комплектування ЗСУ до 2010 р. – на 5 років раніше планів попереднього глави держави. Разом з тим він непрямо зазначив про фактичну неможливість досягти виконання цього завдання. Контрактник отримував по 400-500 грн, службового житла не вистачало, організувати бойову підготовку на належному рівні – неможливо (!). До того ж, міністр відверто позначив: немає можливості проводити збори з цивільними офіцерами запасу, яких готують ВНЗ країни. Також він визнав, що немає ресурсів виконати положення виданого міністром Марчуком Стратегічного оборонного бюлетеня. До важливих зізнань належить і інформація, що до 2005 р. не реформувалася система тилового та технічного забезпечення. [«Дзеркало тижня», 19.03.2005].

Досить дивно, але ніхто не поспішав виконувати розпорядження Президента України. Зокрема, 27 вересня 2005 р. Віктор Ющенко видав розпорядження N1175/2005-рп «Про заходи щодо забезпечення розвитку Повітряних Сил Збройних Сил України, яке передбачало створення Кабінетом міністрів України на базі провідних вітчизняних підприємств міждержавних структур з обслуговування, ремонту, модернізації та утилізації озброєння і військової техніки Повітряних Сил та Збройних Сил України в цілому.

Ще в 2004 р. в Україні з'явився новий вид Збройних сил – Повітряні сили (на базі об'єднання ППО і ВПС). З одного боку, він вважався доцільною оптимізацією системи управління ЗСУ, з іншого – надмірна швидкість його створення напередодні президент-

ських виборів політизувала саму ідею та викликала багато критики. Зокрема експерти зазначали наступне: якщо на початку 1990-х рр. для охорони повітряного простору України було розгорнуто 150-175 стартових позицій ЗРК, то з 2005 р. заплановано мати у складі ЗСУ 20-23 тис. особового складу, а на озброєнні 120 бойових літаків, близько 20 транспортних, спеціальних і навчальних, та лише 15 зенітних ракетних комплексів. В УРСР один зенітний ракетний комплекс прикривав 3450-4020 кв. км. Після реорганізації на один комплекс вже приходилося 40000 кв. км. Серед іншого, скоротилося 5 зенітних ракетних бригад, три бригади переформовано у полки, розформовано 12 зенітних ракетних полків. [«Независимое военное обозрение», 29.10.2004].

Ще однією традиційною хворобою армії стали *маніпуляції Кабміну у площині організації безпосередніх траншів на потреби оборони*. Вони полягали у плануванні фінансування на другу половину року та, особливо, на останні місяці. За таких підходів практично було неможливо використати бюджетні кошти на потреби оборони. Приміром, до вересня 2006 р. нормальне бюджетне фінансування потреб оборони виявилось остаточно зірваним. За свідченням директора департаменту фінансів Міністерства оборони України Івана Марка, станом на 18 вересня армія фінансувалася на 67 % від запланованого. Тобто виконувалося трохи більше половини обіцянок. Не було жодних шансів, що до кінця року ситуація покращиться: замість пропорційного розподілу оборонного бюджету, його 40 % закладено на IV квартал поточного року. «Держава, звичайно, ці гроші не втратить, але для Збройних сил вони будуть втрачені», – зазначав генерал Марко [«Дзеркало тижня», 22.09.2006]. Не можливо оборонному відомству було й заробити 2 млрд. грн, як це було наказано. Наприклад, від продажу військових містечок армія повинна була заробити 840 млн грн, але законодавство у цій сфері було взагалі не врегульовано. Хоча бюджетне фінансування потреб оборони в обсязі 2% ВВП було затверджено новою Програмою розвитку ЗСУ до 2011 р. та закріплено відповідним указом Президента України, факт залишився фактом: навіть заплановані 1,74% від ВВП виявилися для держави завели-

ким тягарем. Не кажучи вже про Закон: розпорядчим фінансувати армію в обсязі 3% ВВП – про нього давно ніхто не згадував. [«Дзеркало тижня», 22.09.2006].

Можна згадати випадки, коли політизація новаторських дій призводила збочення певних, важливих для розвитку армії, ідей. Приміром, обіцянка БЮТ (на чолі з Ю.В.Тимошенко) про створення контрактної армії в 2008 р. і скасування призову з першого січня 2008 р. нанесла невідправної шкоди ідеї професіоналізації ЗСУ. Майже усі національні експерти у галузі безпеки називали такі плани нереальними. ЦДАКР так прокоментував ініціативу: «Призов у 2008 році можна скасовувати, якщо загнати контрактників у старі казарми або просто змусити офіцерів виконувати всі обов'язки солдата». Але політики робили свою справу без урахування оцінок фахівців. Тому і призов не скасували і завдали шкоди військовим – демонстрацією відвертого використання армії у політичній грі. На жаль, деякі військові фахівці заради створення власного політичного майбутнього підтримали провальні ініціативи Ю.В.Тимошенко. Зокрема колишній міністр фінансів Віктор Пинзеник та командувач Сухопутними військами Микола Петрук представляли програму та просували її на рівні громадськості. Звісно, ніхто не відповів за невиконані плани.

До сфери невиконаних рішень та бездіяльності прямо відноситься й **ігнорування наявних та потенційних проблем та загроз**. Керівництво ЗСУ інколи відверто ігнорувало розвиток окремих важливих складових. Так експерти Центру дослідження армії, конверсії і роззброєння 5.12.2005 зробили аргументовану заяву, що в Збройних силах України недостатньо уваги приділяється питанням радіоелектронної боротьби (РЕБ), в той час як у провідних країнах світу цей напрямок навіть виділявся в окремих рід військ [5.12.2005, Defense Express]. Зокрема, саме тоді було оголошено про наміри Російської Федерації створити новий рід військ – РЕБ. Експерти ЦДАКР зазначили, що структурні підрозділи, які відповідають за питання РЕБ у ЗСУ, перебувають у складі Головного управління оперативного забезпечення Сил підтримки, у Повітряних силах – у складі відділу бойового забезпечення штабу повітряних сил. В ЦДАКР наго-

лошували, що протягом останніх років при інтенсивному реформуванні ЗСУ ліквідовані кафедри РЕБ у Харківському інституті льотчиків Військово-повітряних сил та Харківському університеті Повітряних сил. Аналітики дослідного центру вказували, що військові конфлікти другої половини ХХ століття чітко показали незаперечний факт переходу радіоелектронної боротьби з виду оперативного забезпечення дій військ в специфічний і вкрай результативний вид збройної протидії. Однак керівництво українського оборонного відомства не прислухалося до голосу експертів та проігнорувало при реформуванні ЗСУ цю світову тенденцію.

Військові фахівці тривалий час попереджали про небезпеку територіального принципу комплектування військ ЗСУ та інших військових формувань. Незважаючи на це, з розпадом СРСР армія України, як і інші силові структури країни, будувалася виключно за територіальним принципом. Цікаво, що про це попереджали навіть іноземні фахівці. Зокрема, за даними оглядача газети «Красная звезда» Анатолія Полякова, більше 70% офіцерів і мічманів ВМСУ – жителі Севастополя та інших міст Криму [«Независимое военное обозрение», 4.12.04]. Це, як висловлювали переконання фахівці (в тому числі, російські, які відслідковували ситуацію в Україні та доповідали керівництву РФ про головні проблеми ЗСУ), створювало чималі загрози. «Дисципліна і централізація, які мають місце у військах, за певних умов можуть розсипатися, як картковий будиночок. І ми отримаємо дві армії – на Заході і на Сході», – зазначав академік Академії військових наук Росії полковник Володимир Попов після початку першого Майдану наприкінці 2004 року [«Независимое военное обозрение», 4.12.04]. Висновків за 10 років ніхто так і не зробив.

Яскраво характеризує сприйняття потенційних загроз ситуація з відновленням судноплавного ходу з Дунаю в Чорне море по українській території. Румунія та деякі інші держави зайняли жорстку позицію стосовно діяльності України. Відносини з Румунією, яка є сусідом Одеської області, залишаються досить напруженими (це повідомляла «Народна Армія» ще в 2004 р., 20.10.2004).

Інколи важливі для посилення обороноздатності теми виносилися на розгляд та затвердження під час засідань Ради національної безпеки і оборони України. Так 20 вересня 2006 р. РНБОУ розглядав тему національного армійського зв'язку. Як підкреслив після засідання тодішній Президент України Віктор Ющенко, «це ключова стаття в Держбюджеті – 2007 для армії та інших силових структур». За словами Президента України, у 2007 р. заплановано почати закупівлі бойової техніки та боєприпасів національного виробництва для Збройних сил України. Голова держави тоді поінформував, що у проекті оборонного бюджету на 2007 р. передбачене замовлення на виробництво оперативно-тактичних ракетних комплексів національного виробництва для ЗС України. З усього переліку завдань лише дуже невелика кількість систем зв'язку таки потрапила у ЗСУ. Решта завдань так і не була виконана. Схожих заяв від керівників держави лунало чимало, – їх традиційне невиконання перетворило заяви у лицемірний популізм. Цікаво, що в 2004 р. в Україні був офіційно оприлюднений тендер на забезпечення ЗСУ новими засобами зв'язку, але процес зміни влади в державі призвів до його заморожування [«День», 16.03.2006].

Так само керівники військового відомства досить добре розуміли проблеми посилення оборонного потенціалу. І казали про необхідність досягнення тих чи інших результатів. На жаль, відсутність правонаступництва не дозволяла реалізувати навіть ключові з визначених задач. Наприклад, Анатолій Гриценко, керуючи Міноборони, в 2006 р. проголосив про необхідність для України відновити свої ракетні війська. Орієнтуючись на «тактичні ракети такого радіусу, що його передбачають міжнародні угоди». Тодішній міністр заявив, що Ракетні війська є зброєю, яка може забезпечити фактор стримування [Програма «Вікна», СТБ 2006.01.12]. На жаль, рішення це не було реалізовано й до 2014 року.

Але реалізувати такі плани за умов низького фінансування та дисбалансу бюджету фактично було неможливо. Зокрема, в 2006 р. на утримання армії пішло 85% оборонного бюджету; в 2007 р. на утримання армії пішло 68,9% від загальних коштів. Це – неприпустимий дисбаланс.

Вище зазначалося про звільнення з посади міністра оборони Єханурова Ю.І. фактично за

корупційну діяльність, однак ніяких дій щодо розслідування цих фактів або притягнення до відповідальності Єханурова не відбулося. Отже, за таких умов, або прем'єр-міністр здійснила наклеп на колишнього міністра, або система відповідальності взагалі не працює. В результаті громадськість не розуміє, чи мали місце насправді факти корупції з боку цього чиновника.

Вже в середині 2009 р. ЦДАКР виступив у ЗМІ із заявою, що за 17 років незалежності Україна так і не побудувала ефективних і боекратних Збройних сил. Зокрема, експертами зазначалося: «Незважаючи на існуючі затвержені Державні програми з реформування та переозброєння армії, створення перспективних зразків озброєння – ці програми не виконані. За їх невиконання ніхто відповідальності не поніс. Проблеми армії і питання захисту держави ігнорувалися і ігноруються системно».

Байдужість до створення дієвих ЗСУ вже тоді пояснювалося фактом, що армія в Україні завжди перебувала за межами системи внутрішньополітичних стримувань і противаг. В Україні компонентами цієї системи (привабливої для влади та політиків) були, зокрема, Міністерство внутрішніх справ, Прокуратура, суди, Служба безпеки. Саме ці органи з різною мірою інтенсивності та прозорості застосовуються для підтримки рівноваги всередині країни та використовувалися у якості символів влади. В результаті ігнорування необхідності створення національної оборони, витрати на МВС стали більшими за витрати Міноборони.

Порівняємо по роках витрати на МВС і Міноборони (млрд. грн)

	2005	2006	2007	2008	2009
МВС	3,511	4,314	6,413	8,256	8,365/11,165
Міноборони	5,925	7,594	9,061	9,926	7,4*/11,65

* Верховна Рада після подачі Кабміну при запиті Міноборони в 32,4 млрд. виділила на потреби військових лише 11,65 млрд., з яких лише 7,4 млрд. грн безпосередньо заплановані з бюджету, а 4,2 млрд. – зі спеціального фонду, наповнюваного коштами від продажу надлишкового майна ЗСУ (який ніколи не наповнювався). Водночас завдання прогнати себе самостійно перед тим же МВС України ніколи не ставилося.

Міністерство оборони України 19 лютого 2009 р. виступило з офіційною заявою, що таке фінансування призведе до руйнування Збройних сил (міністр оборони Єхануров Ю.І.). Було заявлено про загрозу двократного скорочення числа боездатних військових частин, різкого падіння рівня справності озброєння і техніки, повного припинення робіт з модернізації озброєння, професійної деградації військових, масових звільнень з армії. Зокрема, в 2009 р. не було коштів для проведення підготовки аеромобільних військ – ці елітні частини і підрозділи як рід військ, фактично знищувалися. Для парашутної підготовки не було палива (для заправки літаків). На 8000 українських десантників на той час залишилося всього 1507 комплектів парашутів. Що стосується підготовки льотчиків винищувальної авіації, то на закупівлю авіаційного пального у військовому бюджеті України було закладено 39 млн грн. Для порівняння, в 2008 році (також проблематичному, що зазначено вище) аналогічна цифра склала майже 200 млн грн, що дозволило забезпечити середній наліт на одного льотчика зі складу ОСШР в межах 35-40 годин. Це означало, що у 2009 році найбільш підготовлені льотчики зі складу Об'єднаних сил швидкого реагування матимуть наліт у 5 разів менше. Тобто всього лише 7 годин. При нормі в 180 годин в країнах НАТО.

Найважливіше те, що така ситуація мала місце за умов, коли Росія здійснювала цілеспрямований інформаційний тиск на Україну (з метою відмови від членства в НАТО), розробила плани вторгнення на Кримський півострів та вперше реально проводила рекогносцировку (дані джерел ЦДАКР в українській спецслужбі). Практично в цей час на саміті НАТО – Росія в Бухаресті 2008 р. – президент РФ Путін зробив шокуючу заяву, що Україна є штучною країною, і що на її території знаходиться 17 мільйонів росіян. А через місяць після означеної доповіді неурядових експертів РФ внесла доповнення про намір здійснювати «захист» російського населення за межами держави. Було завершено підготовку до агресивної війни, військово-політичному керівництву про це казали не тільки експерти. Доповідали спецслужби, зазначали дипломати, відверто писали газети. Наприклад, тижневик «Дзерка-

ло тижня» (12.09.2009) зазначав: «В даний час міжособні політичні чвари привели Україну до краю прірви, а на порядок денний уже з усією серйозністю виноситься питання збереження державності. [...] Військова організація України в даний час перебуває в стані деградації. Вона має, м'яко кажучи, обмежені можливості для протистояння зовнішній агресії. Але ще гірше те, що військова організація втратила інерцію розвитку – сьогодні навіть 3 – 4 роки активних інвестицій у нашу армію не зможуть урівняти її за бойовим потенціалом із арміями розвинених країн регіону. Іншими словами, у військовому відношенні Україна ще не скоро зможе зробити ставки на збереження незалежності та недоторканності власними силами».

Можливо, щось і намагалися робити. Але «внутрішні» війни відбирали усю енергію військово-політичного керівництва країни. Так, Президент Ющенко дійсно терміново видав указ про перевірку боездатності ЗСУ, а українська інтелігенція закликала США, Великобританію, Францію та Китай негайно скликати міжнародну конференцію для забезпечення реальних гарантій Україні. Але далі цього нічого конкретного не було зроблено для армії. А прем'єр-міністр Ю.В.Тимошенко, зайнята тривалим протистоянням із В.А.Ющенко, не відреагувала на появу нових ризиків та загострення відносин з РФ. Незважаючи на те, що 4 червня Президент України підписав Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 березня 2009 року «Про стан та невідкладні заходи фінансування потреб Збройних Сил України у 2009 р. в обсягах, необхідних для забезпечення оборони держави».

Прес-служба Президента України Віктора Ющенка 09.06.2009 поінформувала, що Президент провів зустріч з начальником Генерального штабу ЗСУ станом Збройних сил України. Зокрема, начальник Генштабу Головнокомандувач Збройних Сил України Сергій Кириченко звітував Президенту України – Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України, що фактичний стан фінансування української армії критичний і може істотно вплинути на її обороноздатність. Фінансування окремих потреб армії скоротилося порівняно з минулим роком втричі (зокрема, підготовка військовослужбовців, розвиток ЗСУ, модернізація і від-

новлення боєздатності озброєнь та військової техніки, формування контрактної армії, будівництво житла для військовослужбовців). Тоді ж Президент підкреслив надзвичайно низький рівень грошового забезпечення військових, яке для рядового контрактника становило близько 1000 грн на місяць. Дивно, але такі інформаційні повідомлення носили характер ознайомлення, можливо, навіть з метою зняття особистої відповідальності. Глава держави констатував, але в країні нічого не змінювалося.

Ось з якими характеристиками армія підійшла до 2010 р. 7 грудня 2009 р. Defense Express зазначав наступне: «Дані про стан справ у війську свідчать, що через брак коштів 88 літаків (з двохсот, які є у бойовому складі) і вертольотів не можуть піднятися у повітря, 70% кораблів і суден забезпечення не спроможні виконувати бойові завдання, 40% бронетанкової техніки і артилерійських систем – не готові до бойового застосування, 96% особового складу мають лише теоретичне навчання, а відключення військових містечок від енергопостачання стали в житті армії майже щоденним звичайним явищем».

З 2010 року, вважають фахівці, Збройні сили абсолютно не мали «жодного розвитку, жодної програми». Державна програма розвитку Збройних сил України з 2005 по 2011 рік «взагалі була провалена», а наступну програму затвердили лише у вересні 2013 року. Збройні сили не зрозуміло за якою програмою готувались і взагалі існували. Це все і призвело до втрати управління Збройними силами, знищення органів управління. Не робились кроки з переозброєння Збройних сил. І на цьому тлі ще один удар – це соціальний захист військовослужбовців, який також був повністю провалений (О.Кузьмук, 15.03.2014).

Той факт, що у 2010 році новий Президент України Віктор Янукович ініціював заміну раніше проголошеного курсу на євроатлантичну та європейську інтеграцію на позаблокову політику, суттєво і негативно вплинув на стан обороноздатності. Армія, яка так чи інакше готувалася до інтеграції у колективні структури безпеки, знову опинилася без чіткої мапи для подальшого руху.

Досить цікаво виглядає визначення вигляду ЗС України новим документом – Стратегіч-

ним оборонним бюлетенем до 2025 р (його проєкт з'явився у грудні 2010 р., за часів управління відомством Єжелем М.Б.). По-перше, замінено було навіть терміни: якщо раніше використовували термін «будівництво та розвиток», то з 2011 р. пропонувалося вже говорити про «стабілізацію» (в медицині такий термін застосовується, коли мають на увазі стан тяжкохворого пацієнта). На першому етапі – 2011-2015 рр., – було заплановано «стабілізацію стану озброєння та військової техніки» української армії. Вже ніхто не робив таємниці, що більшість ОВТ ЗСУ знаходилися в стані занепаду. У переважній кількості боеприпасів вийшли терміни зберігання, понад 90% ОВТ знаходилися на межі експлуатації. При цьому міністр оборони М.Б.Єжель заявив, що для утримання ОВТ в належному стані МО не вистачає близько 8 млрд. грн. Тобто підрахунки експертів свідчили: такий стан військового відомства Єжеля запланувало щонайменше на найближчі 5 років. Також слід врахувати, що в цей час раніше затверджена Держпрограма розробки і закупівель ОВТ фінансувалася останній рік на рівні 9,1% від потреби. Варто нагадати, що Президент України В.Ф.Янукович своїм дорученням від 15 березня 2011 р. в черговий раз рекомендував Кабінету міністрів України прискорити процеси вдосконалення управління оборонно-промисловим комплексом держави, його реформування та розвиток. Зазначене підтверджує висновки експертів, що попередньо прийняті рішення щодо вирішення зазначеної проблеми так і не розпочали виконуватися. Взагалі, заяви військово-політичного керівництва з 2010 р. вже звучали як знущення над ЗСУ та ОПК.

Сказати, що Президент В.Ф.Янукович не знав про проблеми армії, або не володів інформацією, було б неправдою. Інколи співставлення інформації взагалі здається фарсом керівника держави, або свідомим нищенням армії. Можна згадати липень 2010 р., коли усім членам РНБОУ (в тому числі, і Президенту Януковичу) профільним заступником глави АП Геннадієм Васильєвим було надано вичерпану доповідь про вкрай низький рівень боєздатності та технічного стану Збройних сил. ЗМІ назвали доповідь «убивчою» [«Дзеркало тижня», 10.07.2010], однак глава держави навіть не зняв міністра оборони (М.Б.Єжеля).

Більше того, в той час, коли Янукович на Радбезі ставив завдання збільшити фінансування армії, цього ж дня (!) з подачі прем'єр-міністра Азарова М.Я. коаліція у парламенті дружно проголосувала за закон про... скорочення оборонного бюджету 2010 року на 2,135 млрд. грн. Аналітики тоді зазначали, що бюджету вистачить виключно на утримання армії – на бойову техніку та навчання ресурсів не було.

4 листопада 2011 р. в телепередачі «Велика політика» экс-міністр оборони та діючий голова комітету Верховної Ради з питань нацбезпеки та оборони України А.С.Гриценко зробив дуже відверту та шокуючу заяву: «Сьогодні у Збройних силах зі 180 тисяч чоловік ви не знайдете *жодного боездатного батальйону в Сухопутних військах, немає жодної боездатної ескадрильї у Повітряних силах, немає жодного боездатного підрозділу у Військово-морських силах*». Дивно, але на це ніхто з керівництва держави не звернув уваги. Дійсно, військово-політичне керівництво на чолі з Януковичем поводило себе неадекватно по відношенню до армії – майже за 2 роки не було прийнято хоча б один документ, в якому б відбивалося бачення розвитку армії. Армія повністю втратила колишній авторитет у суспільстві і залишалася непопулярним інститутом держави.

Вище вже згадувалося, що Генштаб ЗСУ (на чолі з Григорієм Педченком) станом на середину 2011 р. нічого не зробив для виконання завдання зі створення Сил спеціальних операцій (за три з половиною роки). При тому, що існувала підготовлена міністром оборони А.С.Гриценком Програма, створена на основі вивчення ситуації. «Згідно тієї Програми в 2011 р. Сили спеціальних операцій уже мали би діяти як ефективна і найбільш боездатна структура у складі Збройних Сил. Замість того, щоб виконувати Програму, затверджену в 2007 р., Міноборони, починаючи з Єханурова і до Єжеля, займалося чим завгодно – Батуринським ліцеєм, парадами-шоу, створенням нових академій і інститутів, тепер кадетських ліцеїв (при тому, що випускників існуючих нікуди дівати), розтринькували кошти, які мали би бути спрямовані саме на розвиток Сил спеціальних операцій. Дорогоцінний час і ресурси бездарно втрачено!» – зазначав Гриценко у своєму коментарі щодо діяльності керівництва Генштабу ЗСУ.

В 2011 р. стало зрозуміло, що Урядом не було виконано жодного пункту Указу Президента України від 10 грудня 2010 року «Про виклики та загрози національній безпеці України». Фінансування державного оборонного замовлення залишається на вкрай низькому рівні. Було *припинено виконання всіх розробок озброєння та військової техніки*. В Україні стало традиційним, коли Укази Президента України щодо розвитку ОПК Урядом не виконуються.

Зокрема, Указом Президента України було визначено: Кабінету Міністрів України передбачити у проекті Закону України «Про державний бюджет України на 2011 рік» видатки за загальним фондом державного бюджету України для забезпечення фінансування Збройних Сил в обсязі, що відповідає обґрунтованим потребам забезпечення обороноздатності держави, затвердити Державну програму розвитку озброєння та військової техніки на 2011-2015 рр. Зробимо аналіз виконання цих вимог в частині, що стосується підприємств ОПК, а саме бюджетних програм Міноборони «Прикладні дослідження у сфері військової оборони держави» та «Закупівля і модернізація озброєння та військової техніки Збройних Сил України» Закону України про держбюджет на 2011 р. Всього передбачено 739,4 млн грн, з них 350,0 млн грн – за загальним фондом та 389,5 – за спеціальним. Можна констатувати пряме невиконання вимог Указу Президента України. А враховуючи, що обґрунтована потреба на 2011 р. програм «Корвет», «Сапсан», «Ан-70» та інших складає понад 6,0 млрд грн, можна з точністю сказати, що і ця вимога законом про держбюджет не була врахована. Також не було виконано вимогу Указу щодо затвердження Державної програми розвитку озброєння та військової техніки. При цьому, прогнозні показники видатків, що покладені до проекту зазначеної програми, скоріше є показниками руйнації, а не розвитку.

Запитання, чи було забезпечено в цих умовах національну безпеку України, риторичне. Наявність державних контрактів з підприємствами ОПК на створення та виробництво ОВТ для ЗСУ, зобов'язань щодо їх фінансування, та повне ігнорування необхідності їх виконання, на жаль, стало нормою у відносинах влади Януковича з підприємствами ОПК.

По суті, підприємствам не надто важливо в сфері управління якого органу влади знаходиться (за винятком ремонтних підприємств Міноборони), було б державне замовлення. Важливо, що б в державі діяли затверджені державні програми розвитку ОВТ та для їх виконання приймався відповідний державний бюджет, який би відповідав потребам Збройних Сил України та виробничим можливостям підприємств ОПК. Отже, у 2011 р. держава не вела ефективної роботи щодо створення умов для виробництва озброєнь для ЗСУ.

Станом на кінець 2011 р. ЗСУ майже два роки існували взагалі без жодних орієнтирів: не були затверджені такі необхідні армії документи, як Стратегія нацбезпеки, нова Воєнна доктрина, Стратегічний оборонний бюлетень, Державна комплексна програма реформування та розвитку ЗСУ, Держпрограма розвитку озброєнь і військової техніки. Тобто військово-політичне керівництво не мало стратегічного бачення, чіткого уявлення про способи й напрями розбудови ЗСУ. Сама ідея обороноздатності була не цікава і витіснена іншими завданнями.

У 2012 рік Збройні Сили ввійшли з невизначеними перспективами і опинилися у складній ситуації: термін дії Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006-2011 рр. завершився, а нова програма була відсутня. Із передбачених нею заходів виконано повністю або частково не більше 50 відсотків. І далеко не основних. **Держпрограма була, фактично, провалена. Не досягнута головна її мета – створення Збройних Сил оптимальних за чисельністю, оснащених сучасним озброєнням і військовою технікою, всебічно підготовлених та забезпечених, спроможних виконувати покладені на них завдання.** Навпаки, минулі роки стали періодом подальшої деградації українського війська, що поставило їх на межу руйнації. Такого висновку дійшли у березні 2012 р. провідні експерти НДСІ Вадим Тютюнник та Валентин Горovenко [Defense Express, 27-28.03.2012].

На підтвердження цього висновку достатньо навести декілька фактів падіння боєздатності озброєння і військової техніки (ОВТ), втрати їх технічної справності, завершення термінів технічної придатності та морально-

го старіння. Так, до 90 % бойових літаків і дві третини вертольотів не можуть піднятися в повітря (!) Потребують ремонту та модернізації близько половини зенітно-ракетних комплексів і систем, більшість артилерійського озброєння, бронетанкової та автомобільної техніки (!) Понад 75 % бойових кораблів і суден не здатні виконувати завдання на морі (!) [Криза оборонної реформи 2000-2010 років. Нові умови, рішення, результати. Аналітична доповідь. Під загальною редакцією А.І.Шевцова. Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську, с. 2-3]. Зазначені дані підтверджуються «Дзеркалом тижня»: «Станом на осінь 2011 року (ситуація навряд чи ґрунтовно змінилася до справжнього моменту, а плани передбачали скорочення бойового складу до 160 літаків до 2013 року) вже зі 100 літаків бойової авіації (тобто, не виключено, їх виводили з бойового складу інтенсивніше, ніж передбачалося раніше) справних налічувалося тільки 18. На додаток до цього, з 80 бойових вертольотів – у повітря піднятися могли 18, з 55 зенітно-ракетних комплексів нести бойове чергування був здатний 21 ЗРК». Все це прямі наслідки управління міністра оборони М.Б.Єжеля (березень 2010 р. – лютий 2012 р.) та начальника Генштабу Григорія Педченка (травень 2010 р. – лютий 2012 р.). Звісно, за умов відсутності будь-якої реакції з боку найвищого керівництва держави – Президента В.Ф.Януковича та прем'єр-міністра М.Я.Азарова.

Одним із найважливіших заходів Держпрограми 2006-2011 рр. була закупівля нових або модернізованих ОВТ. Однак, за минулі роки війська отримали лише окремі їх зразки. Амбітні плани, зокрема щодо оновлення майже третини парку бойових літаків і вертольотів, закупівлі двох літаків Ан-70, доведення до державних випробувань «корвету» власного виробництва, не виконані.

Як вказували фахівці НДСІ Вадим Тютюнник та Валентин Горovenко, всупереч передбаченого Держпрограмою 2006-2011 рр. підвищення рівня підготовки військ відбувався його спад і достатньо суттєвий. Наприклад, у 2011 р. середній наліт на льотчика армійської авіації Сухопутних військ зі складу Об'єднаних сил швидкого реагування (ОСШР)

зменшився, порівняно з 2005 р., більш ніж у 2,5 рази. Майже втричі знизився за таким же показником рівень підготовки льотних екіпажів ОСШР Повітряних Сил. І це для ОСШР, яким надається пріоритет у підготовці! Який же тоді стан підготовки Основних сил оборони (ОСО)? Експерти нагадали, що згідно з міжнародними вимогами до безпеки польотів мінімально допустимий наліт має становити не менше 60 год. на рік. У Збройних Силах (ЗС) України таку льотну практику мали не більше двох десятків льотчиків. А «натівський» мінімум нальоту для бойових льотчиків у 180 год. на рік виглядав взагалі недосяжним. Хоча Держпрограмою передбачалося до 2011 р. довести наліт льотних екіпажів ОСШР до 180-200 год., а ОСО – до 30-40 год. Обсяг недофінансування ЗС за роки реалізації Держпрограми склав більше 18 млрд. грн. (майже 25% від передбаченої нею суми). З 2006 до 2011 року включно йшло наростання частки видатків бюджету на утримання ЗС (від 68,7% до 86,9%) і, як результат, зменшення частки на їх підготовку (з 9,8% до 4,2%) та на розвиток ОВТ (з 21,7% до 9,0%). Це стало наочним прикладом реалізації так званого «бюджету проїдання».

Вже в перший (2006) рік на виконання Держпрограми у держбюджеті було призначено лише 86,8% від визначеної потреби. А реально отриманий обсяг видатків склав взагалі 73,2% (недофінансування більш ніж 2,3 млрд. грн.). «Списати» це на фінансово-економічні труднощі того року неможливо. На підтвердження цьому наведемо витяг з Висновків Рахункової палати щодо виконання Державного бюджету України за 2006 рік: *«У 2006 році виконання Державного бюджету України здійснювалося в умовах поступового нарощування темпів економічного зростання. Досягнутий річний приріст реального валового внутрішнього продукту на 7,1 відс. децю перевищив прогнозований (7 відс.) та у 2,6 рази показник 2005 року (2,7 відсотка). Приріст реального валового внутрішнього продукту збільшився з 0,9 відс. у січні до 7,1 відс. за підсумками року. Номінальний ВВП склав 537,7 млрд. грн. і перевищив показник, врахований при затвердженні державного бюджету, на 25,2 млрд. гривень».*

Однак, причини провалу Держпрограми обумовлені не лише фінансовими проблема-

ми. Значна частина її заходів не реалізована внаслідок низької якості планування, непослідовності дій і навіть волюнтаризму керівництва Міноборони та Генштабу.

Нагадаємо лише найбільш важливі з них, що активно афішувалися оборонним відомством на етапі прийняття Держпрограми.

Однією з її «візитних карток» було утворення Об'єднаного оперативного командування (ООК). Це мало стати поширенням на оперативно-стратегічний рівень європейської практики розподілу функцій між органами військового управління на адміністративне та оперативне керівництво. На стратегічному рівні такий розподіл вже існує: Міноборони здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво ЗС, а Генштаб – оперативне.

На оперативно-стратегічному рівні такий розподіл планувався між ООК та командуванням видів ЗС. ООК брало на себе виключно оперативне керівництво військами, а саме: планування операцій (бойових дій); організація спільної підготовки органів управління і військ, призначених до складу міжвидових угруповань; управління міжвидовими угрупованнями військ у кризових ситуаціях та воєнних конфліктах. Крім цього, на ООК поклалися аналіз обстановки та прогнозування розвитку ситуації у районах проведення міжнародних миротворчих операцій за участю миротворчих контингентів ЗС України, організація підготовки цих контингентів, моніторинг виконання ними миротворчих завдань тощо. За командуванням видів ЗС залишалися б адміністративні функції управління: забезпечення реформування і розвитку військ; підтримання їх бойової та мобілізаційної готовності; підготовка військ до виконання завдань за призначенням; їх матеріально-технічне забезпечення. Утворення таких органів управління як ООК було вимогою часу, оскільки практично усі військові операції в сучасних військових конфліктах носять міжвидовий характер. Для їх проведення утворюються відповідні угруповання військ (сил) в залежності від обсягу оперативних завдань та їх складності. У зв'язку з цим командування видів ЗС втрачають функції «самодостатнього» органу керівництва військами в ході воєнних дій. ООК не повинно було постійно мати у своєму підпорядкуванні

в мирний час будь-які війська. Необхідні для проведення конкретних міжвидових операцій органи управління, з'єднання і військові частини видів ЗС воно отримувало в оперативне підпорядкування у визначений час за розпорядженням Генерального штабу Збройних Сил України. Така «спеціалізація» ООК створювала потенціал для підвищення рівня його підготовки до виконання завдань в умовах кризових ситуацій або воєнних конфліктів.

У 2006 р. ООК було сформовано і укомплектовано майже двомастами офіцерами, більшість з яких мала військову освіту оперативно-стратегічного рівня і значний практичний досвід. Більше 4 років їх готували за новими посадами, здійснювалося злагодження роботи ООК в ході навчань і тренувань. Були витрачені значні кошти на обладнання пункту управління ООК та створення умов для його функціонування. Зокрема на розробку комплексу розрахункових задач для ООК виділена основна частина коштів із майже 170 млн грн., що були спрямовані на побудову Єдиної автоматизованої системи управління Збройних Сил України (ЄАСУ ЗСУ). У 2012 р. ООК мало прийняти на себе виконання всього переліку поставлених йому завдань. Однак у червні 2011 р. за рішенням міністра оборони воно було розформовано. Обґрунтованих пояснень щодо причин розформування ООК та невиконання останнього зі згаданих заходів керівництвом Міноборони не надано. У «Білій книзі – 2011. Збройні Сили України» намагаються стверджувати, що ці заходи Держпрограми були нібито притаманні курсу на набуття Україною членства в НАТО і аж ніяк не корелюються з проголошеною політикою позаблоковості.

До речі, у військовій реформі Росії простежуються й інші заходи, що були свого часу реалізовані в Україні, але від яких згодом відмовилися. Це, зокрема: об'єднання тилового і технічного забезпечення в єдину систему матеріально-технічного забезпечення (в Україні було реалізовано в структурі Командування сил підтримки); формування Об'єднаних стратегічних командувань, що здійснюють керівництво військовими округами – міжвидовими угрупованнями військ (певний аналог Управління Оперативного командування у ЗС України).

Варто звернути увагу на положення Держпрограми стосовно подальшого вдосконалення системи матеріально-технічного забезпечення, розпочатого у попередні роки. Нагадаємо, що значним кроком такого вдосконалення Міноборони ще донедавна вважало формування у 2005 р. вже згаданого Командування сил підтримки «з метою централізації керівництва, забезпечення діяльності військ (сил), підготовки кадрів за визначеними видами оперативного, технічного та тилового забезпечення Збройних Сил України». Держпрограмою у даному напрямку було визначено наступний крок – створення на базі цього Командування Об'єднання сил забезпечення. Передбачалося, що вони будуть спиратися на об'єднані центри забезпечення.

Однак, на практиці відбувся регрес – не лише відмова від створення Об'єднання сил забезпечення, а й розформування Командування сил підтримки. Через п'ять років функціонування «зненацька» дійшли висновку про його неефективність і недієздатність. У жовтні 2010 р. на базі розформованого Командування сил підтримки були створені окремі органи управління – Головне управління оперативно-забезпечення, Озброєння і Тил ЗС України. В результаті отримали неупорядкований конгломерат з елементів системи забезпечення армії колишнього СРСР і деяких нововведень, які притаманні сучасним збройним силам європейських держав.

Один з найбільш показових прикладів непослідовності Міноборони в реформуванні та розвитку ЗС України пов'язаний з питанням Оперативного командування.

Коротко про його історію.

У 1997 р. Прикарпатський, а в 1998 р. і Одеський військові округи були переформовані в Оперативні командування (ОК) – в Західне і Південне відповідно. В 1998 р. було також створено Північне ОК на базі Північного оперативно-територіального командування (ОТК). Варто зазначити, що Північне ОТК, утворене в 1996 р. в результаті переформування 1-го армійського корпусу, стало своєрідним експериментальним майданчиком, на якому перевірялася життєздатність концепції майбутніх Оперативних командувань. Теоретичні основи цього оперативно-стратегічного об'єднання

(за класифікацією того часу) були викладені у дисертації Пальчука М.М. – першого заступника начальника Генштабу ЗС України, а також розширені і деталізовані у публікаціях та виступах тодішнього міністра оборони Кузьмука О.І. Створення Оперативних командувань було якісно новим кроком у формуванні оборонної системи незалежної України. Національна концепція ОК поєднала в собі прогресивні ідеї теорії військового будівництва західних країн, врахувала особливості оборонної політики України та спиралася на військову спадщину колишнього СРСР. Теорія застосування ОК займала провідне місце в наукових дослідженнях. Вона була введена в навчальні плани Національної академії оборони України та військових інститутів. На її основі здійснювалося планування застосування ЗС в особливий період та організація їх підготовки. І ось, незважаючи на витрачені зусилля та значні державні кошти, Держпрограмою було визначено розформувати ОК до 2008 р. Дивно виглядало обґрунтування такого рішення: *«Вони (ОК) виконали свою роль оперативних об'єднань з вирішення оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони, а також технічного, тилового, медичного та інших видів забезпечення військ (сил), розташованих на їх території»* (Біла книга 2005: оборонна політика України, с.31.). Складається враження, що ОК було створено не як системний елемент угруповання ЗС, а для виконання якихось тимчасових завдань. Але цим епопея з ОК не завершилася. Зокрема, у документах оборонного планування останньої розробки Міноборони було передбачено відтворення ОК. Фахівці зазначали, що ситуація з часу їх попереднього існування значно змінилася, а склад та чисельність ЗС України навряд чи дозволили б утворити ОК як повноцінні міжвидові об'єднання військ (сил). Експерти відверто наголошували: можуть виникнути проблеми з організацією протиповітряної оборони держави, авіаційною підтримкою дій сухопутний угруповань тощо.

Таке незрозуміле «шарахання» у процесі реформування і розвитку ЗС України не обмежується лише наведеними прикладами. Воно простежується практично в усіх сферах військового будівництва – реорганізації структур органів управління і військ, системах управління і забезпечення, військовій освіті та інших.

І характерно для усіх рівнів – від Міноборони і Генштабу до військових з'єднань, частин і підрозділів. Показовий приклад: у 2006 р. було прийнято рішення розформувати дислоковану у місті Болград Одеської області 16-у окрему механізовану бригаду, утворену свого часу на базі раніше розформованої 1-ї аеромобільної дивізії. Однак згодом прийшло розуміння допущеної помилки – стратегічно важливий в системі оборони держави південно-західний напрям виявився повністю «оголеним».

У 2012 р. Верховний головнокомандувач ЗСУ Віктор Янукович начебто вирішив приділити увагу армії. Але у дивний спосіб: поставивши главою оборонного відомства на початку року фактично громадянина Росії – Дмитра Саламатіна. Він практично визнав, що два роки діяльності попереднього глави оборонного відомства Михайла Єжеля у сфері підвищення обороноздатності країни і боездатності армії оцінюються в чистий нуль або близько цього. Автори проекту нової Концепції, оцінюючи військово-політичну обстановку, визначили малоімовірним виникнення локальної або регіональної війни в середньостроковій перспективі. І майбутнім ЗСУ відвели фактично одну функцію – здатність локалізації і нейтралізації збройного прикордонного конфлікту. При цьому, загальний обсяг видатків на 2012 р. на потреби національної оборони (16 387,5 млн. грн.) становив лише 1,1% ВВП.

Слід наголосити, що усі ці маніпуляції відбувалися після конфлікту з РФ навколо Тузли в 2003 р. та після відвертих залякувань з боку Росії у 2008-2009 рр. Хоча позитив був уже в тому, що стан ЗСУ було визнано критичним. Однак збройові арсенали вирішили суттєво скоротити, що було неприпустимим та необґрунтованим рішенням. Та й не тільки арсенали. Автори нав'язували ідею скорочення чисельності армії – без компенсації зменшення війська новою сучасною зброєю. До кінця 2014 р. в ЗСУ мало б залишитися лише 100 тис. особового складу, з яких 85 тис. – військовослужбовці. То ж, окрім шаленого скорочення на 60 тис. людей (усього за 2,5 роки), ідеологи під керівництвом Д.А.Саламатіна пропонували фактично переполовинити існуюче військо. Вилучити і реалізувати (через підконтрольний «Укроборонпром») ту зброю, що ще підхо-

дить до застосування, та залишити Україну з паперовою армією. Безумовно, в Москві про ці плани було добре відомо. Та й не виключено, що з Кремля йшли вказівки військовим чиновникам. А до 2017 р. в ЗСУ планували залишити тільки 70 тис. людей. Про закупівлі новітніх ОВТ проект Концепції мовчав (хоча там згадувалася закупівля у значній кількості ОВТ радянського, тобто російського виробництва).

Здавалося, глава держави зайняв позицію гри, коли він показово деменструє увагу до ЗСУ, надає завдання та розпорядження. Насправді, Янукович лише тягнув час. Наприклад, у березні 2012 р. вийшов Указ Президента про створення Комітету з реформування та розвитку армії. Голова парламентського Комітету з питань національної безпеки та оборони Анатолій Гриценко одразу назвав це «черговою втратою часу». «Якщо ти хочеш щось зробити – то роби. А якщо не хочеш – то створюєш різні комісії, комітети», – прокоментував Гриценко. Парламентарій нагадав, що одним з таких указів 10 грудня 2010 р. Президент доручив підготувати проекти нової Воєнної доктрини, програми розвитку армії, оборонного комплексу тощо. «В цьому указі було чітко написано: хто і в який термін повинен це зробити. А зараз – увага! Указ зірвано, завдання не виконано, і ніхто не поніс за те відповідальність», – заявив Гриценко. Зараз, констатував голова Комітету з питань національної безпеки та оборони, Янукович створює ще один Комітет замість того, щоб змусити своїх підлеглих виконати свій же указ. «Новий Комітет буде знову засідати, знову щось писати – це втрата часу. А в цей час армія гине», – підкреслив Гриценко. Так воно фактично й сталося.

Отже, чергова Держпрограма розвитку ЗСУ не була виконана. Тим часом наприкінці грудня 2012 р. в оборонне відомство прийшов третій міністр Януковича – Павло Лебедев. Підсумовуючи роботу попередників, газета «Дзеркало тижня» написала (26.06.2013): «Два попередні призначення В.Януковича – колишній радник президента М.Єжель, та й нині живий радник Д.Саламатін – так і не змогли «народити» хоч якусь програму своєї діяльності, оскільки були серйозно захоплені одним завданням – встановленням контролю над ресурсними і фінансовими потоками у збройних силах».

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Загальні проблеми переозброєння та переоснащення ЗСУ

Переоснащенням ЗСУ практично керівники військового відомства не займалися. Хоча проблеми були відомі. Офіційне джерело Міноборони України газета «Народна армія» інформувала в 2004 р.: «Більшість зенітно-ракетного та зенітно-артилерійського озброєння у військах оперативного командування вислужило граничні терміни експлуатації. Скрутне становище склалося із забезпеченням техніки автошинами та акумуляторними батареями» (йдеться про Південне ОК, повідомлення командувача, 20.10.2004).

Замість необхідної модернізації авіа комплексів (літаків та гелікоптерів) і засобів ППО (передусім ЗРС С-300 та ЗРК «Бук»), закупівлі високоточних засобів ураження і нових систем зв'язку керівництво військового відомства прийняло рішення модернізувати танки. Таким підходом були обурені навіть самі військові: за словами тодішнього першого заступника міністра оборони Олександра Стеценка, пріоритетними напрямками на 2005 р. були створення безпілотників і систем ППО, засобів інформаційної боротьби і власного оперативно-тактичного комплексу дальністю до 500 км. Жодна із задекларованих цілей не була досягнута навіть до 2014 р.! До уваги: в 2004 р. на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) в армії виділявся тільки 1% запланованих коштів, на закупівлю озброєння і техніку – менше 1%. (Для порівняння, в той же час обсяг держоборонзамовлення в Росії на 2005 р. виріс в порівнянні з 2004 р. на 26,7% і склав 186,9 млрд. руб. Серед іншого, за ці кошти РФ збиралася закупити чотири ракети стратегічного призначення, у сухопутні війська – 2 ОТРК «Іскандер-М», 17 танків Т-90, 92 бронетранспортера БТР – 80,2 перші ударні вертольоти Мі-28Н з установчої партії і 2 вертольоти Ка-50. До складу флоту ввести два нових корабля, для ВПС придбати 2 стратегічні бомбардувальники Ту-160, 10 фронтових винищувачів Су-27СМ, нові високоточні ракети «повітря-земля»).

А у 2005 р., як заявив у березні командувач ВМС України віце-адмірал Ігор Князь, за винятком чотирьох кораблів, прийнятих від суднобудівної промисловості України після створення національних ВМС, усі кораблі Військово-морських сил України вже відслужили нормативні терміни служби, їм по 20-25 і більше років.

Схожої думки дотримувався й голова Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони того часу Георгій Крючков. «Армія перебуває у важкому становищі. Протягом усього свого існування вона фінансувалася на рівні 50-60% від мінімальних потреб. І за ці роки армія не отримала жодного нового виду і жодної нової системи озброєння, а 80% бойової техніки вичерпали свій ресурс», – заявив депутат 3 березня 2005 р.

Загалом прихід у 2005 р. до влади В.А.Ющенко призвів до ревізії й збройові плани попередників. Зокрема Держпрограма розвитку ЗСУ на 2006-2011 рр. (прийнята у вересні 2005 р.) передбачала сумарне фінансування на рівні 73 млрд. грн (близько 14,6 млрд. дол.), з яких 12 млрд. грн (2,4 млрд. дол.) планувалося виділити на переоснащення та модернізацію озброєнь і військової техніки Збройних сил України, а 3 млрд. грн (близько 600 млн дол.) – на розвиток інфраструктури ЗСУ. В рамках цієї Програми у ВМС України до 2011 р. передбачалося повністю відновити боездатність усього корабельного складу, у тому числі провести ремонт фрегата «Гетьман Сагайдачний» і почати розробку і споруду нових корветів. У Повітряних силах до 2011 р. планувалося провести модернізацію 50% винищувальної авіації, решті літаків винищувальної авіації відновити ресурс. Передбачалося й довести щорічний наліт пілотів Повітряних сил і армійської авіації Сухопутних військ до «натовських» 120 годин на рік. А у Сухопутних військах до 2011 р. хотіли мати 150 модернізованих танків Т-64 до рівня БМ «Булат».

Як відомо з цих «наполеонівських» планів частково виконані були лише завдання ремонту ОБТ, та й то, аж у 2012 р. Міністрові А.С.Гриценку вдалося розпочати проекти будівництва корвету та оперативно-тактичного ракетного комплексу, за часів його наступника Ю.І.Єханурова питання переозброєння не зга-

дувалися, а ще один наступник – М.Б.Єжель, – став першим міністром оборони, який навіть на ремонт техніки ресурсів у уряду не просив.

Якщо брати конкретні роки, то вже перші два (2005-2006 рр.) засвідчили: нова влада не здатна звести в один контур заяви з конкретними справами. Хай там бюджет на 2005 р. готувався ще владою Л.Д.Кучми і засвідчив традиційне небажання військово-політичного керівництва займатися проблемами ЗСУ. Нагадаємо, за часів Кучми уряд В.Ф.Януковича забезпечив на закупівлю нових озброєнь і військової техніки лише 58,4 млн. грн. (це близько 10 млн дол.) – тобто, майже фактичний нуль (для порівняння, сусідня Польща в цей час асигнувала закупівлю ОБТ на рівні 700 млн дол. – 1 млрд. дол. – щорічно). Ще 33 млн. грн передбачалися на НДДКР та 77,5 цільових млн грн. – на проект Ан-70. Також у 2005 р. на ремонт ОБТ було заплановано 41,6 млн грн., але за цією графою з 2004 р. залишився борг 26 млн грн. За таких умов фінансування, звітував міністр оборони Гриценко, можна відремонтувати один літак і один танк (!). При потребі ремонту 122 літака та 76 вертольотів [«Дзеркало тижня», 19.03.2005].

В результаті, цей мінімум – бюджетна спадщина «від Кучми та Януковича», – дозволив армії закупити 17 танків «Булат», продовжити ресурс одного ЗРС С-300 і одного ЗРК «Тунгуска», продовжити ресурс 11 літаків МіГ-29 (дані з бази даних ЦДАКР). На особливу увагу заслуговує той факт, що таке планування уряд Януковича за згоди Кучми та при замовчуванні оборонного міністра Кузьмука здійснив на тлі щойно завершеного конфлікту навколо Тузли, коли РФ вперше засвідчила готовність застосувати воєнну силу проти України.

«Дивно, але й 2007 р. також не приніс прориву в реалізації бюджетних програм на оборону в частині переозброєння. Незважаючи на чергове збільшення запланованих коштів (на закупівлю і розробку озброєнь в бюджеті на 2007 р. затвердили 1 млрд. 135 млн грн) реально гроші в межах держоборонзамовлення почали виділятися військовому відомству лише в середині червня. Нарешті було виділено перші кошти на програми створення «корвету», оперативно-тактичний ракетний комплекс,

ВТЛ Ан-70, закупівлю танків «Булат», засобів зв'язку та нових РЛС.

Тут слід зазначити, що у березні 2006 р. РНБОУ за участю Президента України затвердив рішення про необхідність створення вітчизняного оперативного-тактичного ракетного комплексу. Врахуємо: раніше на створення ОТРК в «проваленій» Держпрограмі розвитку озброєнь 2000-05 рр. планувалося виділити 8 млрд. грн. На новому етапі перший дослідний зразок ОТРК з дальністю до 300 км запланували створити протягом 3 – 4 років (вкл. створення ракети, системи управління, пускового механізму та колісної бази). Для оснащення однієї ракетної бригади ОТРК визначили достатнім близько 4 млрд. грн. В результаті протягом 2007 р. було виділено 24,5 млн грн. (замість 32 млн грн).

Ще в серпні 2005 р. Кабмін ухвалив постанову про виділення 806 млн. грн. для початку робіт з розробки та виготовлення перспективного багатоцільового корвета. За твердженням розробників, потрібно будувати щонайменше 4 корабля за умов вартості головного проекту до 150 млн. дол., серійних – близько 100 млн. дол. Вартість озброєння, яке Україна не виробляє, складала, згідно з розрахунками, близько 40% від вартості корвета. В результаті протягом 2007 р. було виділено 14 млн грн. (замість 36 млн грн. з бюджету та 18 млн. грн. зі спецфонду).

Слід особливо наголосити, що експерти, зокрема ЦДАКР у 2008 р. (в газеті «Дзеркало тижня», 2.02.2008) вперше зазначили, що «за критерієм озброєння ЗСУ відстають від провідних армій на покоління». Як було заведено ще за часів Л.Д.Кучми, на галас аналітиків ніхто уваги не звертав. Були й підстави: протягом 15 років жоден військовий чиновник чи керівник з сектору оборонної промисловості не відповів за зірвані плани, невиконані обіцянки чи невідвантажену в ЗСУ техніку.

В той же час, військово відомство позитивно ставилося до сучасних розробок оборонної промисловості та сприяло прийняттю їх на озброєння в ЗСУ. Це використовувалося як козир на світовому ринку озброєнь, однак нові зразки не потрапляли у війська. Зокрема, під час колегії Міноборони у грудні 2007 р. було зазначено про прийняття на озброєння в ЗСУ

таких сучасних ОВТ: високоточний постріл з керованою ракетою для танків БМ «Булат», рухома трикоординатна радіолокаційна станція кругового огляду 79К6, модернізована радіолокаційна станція П-18 МА, модернізована радіолокаційна станція П-19 МА, Модернізована станція тропосферного зв'язку Р-417МУ, 8 нових цифрових технічних засобів зв'язку та комутації, учбово-тренувальний комплекс вертольота УТКВ Мі-8 МТВ, комплексний динамічний тренажер екіпажу БМП-2, модернізація бойових літаків Су-25 та МіГ-29, модернізація ударного вертольота Мі-24. Крім того, було оголошено про проектування та будівництво бойового корабля класу «корвет» та розробку автоматизованої системи управління авіацією та протиповітряної оборони Збройних Сил України.

Між іншим, в цей час стан наявних ОВТ був жахливий. Перший заступник начальника ГОУ ГШ ЗС України генерал-майор Случайний М.Ю. під колегії Міноборони в грудні 2007 р. поінформував, що зі 172 бойових літаків (вертольотів) у ЗСУ справними були лише 109 (!). Тобто, майже 40% бойової авіації було несправною! При цьому у Повітряних силах зі 121 літаку 41 не міг піднятися у повітря – майже третина парку бойової авіації! Не була готова (або була готова лише частково) до бойового застосування й переважна частина бойових кораблів. Наприклад, на повністю неготових фрегаті «Гетьман Сагайдачний» було несправне мінно-торпедне озброєння та радіотехнічне обладнання, на врзк «Славутич» – несправні дизель-генератор № 1, паливні цистерни 8,12. Потребував корабель аварійного докування та відновлення настройки лівого борту. Частково готові крв «Придніпров'я» мав несправні радіолокаційний комплекс МОНО-ЛІТ», МП-405-1; крв «Тернопіль» – несправний дизель-генератор №1; крв «Луцьк» – несправні гідроакустичні комплекси (МГК-335МС, МГК-339Т), МГ-33, МГС-407-К, КМГ-12, «СПЕКТР-Ф», МР-750Б, МРО-550, «Алтин», «Бізань-4Б»; вдк «Костянтин Ольшанський» – несправні засоби зв'язку (Т-225 – 1 од., Р-625 – 2 од., РТА-7М – 3 од., Р-680 – 3 од.), головний двигун №1, дизель-генератор №2; ртц «Генічеськ» – потребував ремонту установки малого ходу; мрзк «Переяслав» – мав несправні 533мм торпедні апа-

рати (4 од.), гірокомпас, ехолот, РЛС «Міус», радіопеленгатор, паливна апаратура, дизель-компресор; рбс «Кременець» – потребував докування та проведення середнього ремонту головного двигуна. Під час цієї ж колегії перший заступник командувача Сухопутних військ Саковський Г.А. зазначив, що 93% озброєння та військової техніки Сухопутних військ (59 399 од.) експлуатуються понад 15 років. Він також поінформував, що протягом 2007 р. з запланованих поставок до ЗСУ надійшла лише частина ОВТ. Наприклад, з запланованих 1187 од. автомобільної техніки отримано ЗСУ лише 11 од.; з запланованих 202 100-мм протитанкових керованих ракет «Стугна» для гармат МТ-12 надійшло лише 50, з 8 танкових тренажерів (для БМ «Булат») надійшло лише 3, з 54 модернізованих танків БМ «Булат» – 36. З близько сотні одиниць легкої бронетехніки не надійшло жодної машини.

Дивно, що така ситуація нікого не цікавила в уряді. Це видно з такого простого прикладу. На розробки і закупівлю озброєнь на 2008 р. Міноборони визначило потребу в коштах на рівні 2,14 млрд. грн. Зокрема: на закупівлю та модернізацію ОВТ – 1,49 млрд. грн, на прикладні дослідження у сфері військової оборони держави – 625,5 млн грн, на забезпечення виконання міжнародних договорів у військовій сфері – 31 млн грн (йдеться про створення авіаційного комплексу спостереження). Але Мінфін (голова відомства – Азаров М.Я.) запропонував в рамках Держбюджету-2008 на розробку і закупівлю нових зразків ОВТ передбачити в 571,1 млн грн. – це становить всього 26,6% від того і 62,4% від обсягів необхідних для виконання конкретних позицій, прийнятих РНБО. Що стосується програм, то на закупівлю і модернізацію ОВТ ЗС України фінансове відомство передбачило 419,3 млн грн, на прикладні дослідження у сфері оборони держави – 151,8 млн грн.

Василь Никіфоров, заступник командувача Повітряними силами ЗСУ в 2009 р. зазначив наступне: «Головною ж проблемою є стан авіаційної техніки, а саме результат ресурсних можливостей літаків. За кількістю справних літаків ми вже підходимо до критичної точки. Цього року ми отримали лише 3% з необхідного мінімуму на підтримання справності авіатехніки. Для того щоб модернізува-

ти всі літаки, нам вже сьогодні необхідно 1200 млн грн, а з держбюджету виділили в 2009 році лише 3 млн. Існує програма з модернізації МіГ-29, Су-25, триває розробка програми з модернізації Су-24, Су-27. Робота ведеться. Ми навіть взяли на озброєння оновлені Л-39, МіГ-29, Су-25. Але у нас немає коштів для того, щоб розрахуватися із заводами. Літаки передали в частини на гарантійні листи міністра оборони під фінансування наступного року. Але якщо воно не збільшиться, розрахуватися ми не зможемо. Звичайно, літаки назад не заберуть, але у нас знову накопичиться заборгованість перед заводом, яка тільки до середини літа становила 28 млн грн. Поки заводи ще роблять ремонти за свої обігові гроші» [газета «Новая», 08.09.2009].

Втім, у першому номері за 2011 р. журналу «Військо України» з'явилися такі слова від начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України генерал-полковника Григорія Педченка: «Технічне переоснащення Збройних Сил України проводиться в рамках реалізації діючої Державної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2011 року. Водночас, за результатами проведеного Оборонного огляду, ми переглянули підходи до вирішення цього важливого для Збройних Сил питання. Результати роботи враховані у проекті Державної програми реформування Збройних Сил України на 2011–2015 роки. Перш за все, було визнано, що найбільш пріоритетним напрямом модернізації та оновлення ОВТ повинні стати авіаційна техніка і засоби протиповітряної оборони, які у мирний час виконують бойові завдання з охорони повітряного простору нашої держави та прикриття особливо важливих об'єктів національної промисловості. Наступним, не менш важливим пріоритетом, є бойовий корабельний склад Військово-Морських Сил, що обумовлено його критично складним технічним станом та моральною застарілістю. Разом з тим, ми не повинні забувати і про модернізацію бронетанкової техніки». Далі генерал згадав про існуючі програми створення середнього транспортної літака Ан-70, будівництво першого серійного вітчизняного корабля класу «корвет», роботу щодо створення багатофункціо-

нального ракетного комплексу. Але жодного слова про закупівлю нових систем. Оперуючи застарілою зброєю, Генштаб ЗСУ навіть не оголосив про плани закупівлі нової зброї.

«Біла книга», що вийшла у лютому 2011 р., констатувала: за останні п'ять років у ЗСУ не завершено цілої низки запланованих робіт. Зокрема, оптимізації системи управління ЗС і створення Єдиної автоматизованої системи управління (ЄАСУ). Модернізовано лише вісім (14,4%) бойових літаків із 55 запланованих, не виконано заходів з оновлення 21 і закупівлі одного зенітно-ракетного комплексу С-300, двох літаків Ан-70 і 14 радіолокаційних станцій «Пелікан». Залишається низьким рівень справності більшості літаків (24%), вертольотів (36%), кораблів та суден забезпечення (7%).

Наприкінці 2011 р. начальник Наукового центру Сухопутних військ (СВ) Володимир Грабчак доповідав: у 2006-2010 рр. на озброєння тільки СВ надійшло понад 400 одиниць ОВТ. Начебто перелік номенклатури вражає – від комплексного тренажера для екіпажа танка Т-64Б до окулярів нічного бачення ОНБ-300 і пожежної автоцистерни АЦ-40. Та скільки не перелічуй, ключова думка не зміниться: не тільки у СВ, а й в усю українську армію загалом за два останні десятиліття не надійшло жодного зразка ОВТ, що стратегічно впливали б на обороноздатність країни. Можливо, тому в українській армії активно закупаються лише те, що можуть виробляти на даний момент: до 2015 р. для тих-таки СВ заплановано закупити понад 300 од. і модернізувати понад 240 од. бронетехніки. Такі ємні закупівлі бронетехніки не можна вважати нормою, при тому, що, за оцінками фахівців Міноборони, тільки п'ята частина бойових літаків і четверта частина бойових вертольотів, які перебували на озброєнні у ЗСУ, взагалі були здатні піднятися у повітря (!). А справних зенітно-ракетних комплексів налічувалося менше половини. Протягом 2011 р. було модернізовано один літак МіГ-29, три літаки Су-25 і один L-39. Модернізація бойових вертольотів залишалася мрією [«Дзеркало тижня» №44, 2011 р.]. Але ані міністра Єжеля, ані начальника Генштабу Педченка така ситуація не турбувала. Та експерти вже тоді (наприкінці 2011 р.) зробили остаточний висновок: **«Україна через 20 років самостійності має**

армію, яку не планує застосовувати за призначенням. Армію для парадів, миротворчих місій та протокольних заходів» [«Дзеркало тижня» №44, 2011 р.].

23 травня 2012 р. під час парламентських слухань на тему «Стан та перспективи Воєнної організації та сектору безпеки України» начальник Генерального штабу ЗС України Володимир Замана поінформував, що в ЗСУ частка бойових частин відповідно знизилася до 43. В той час, як у сусідніх країнах частка бойових частин складала понад дві третини загальної чисельності війська, зокрема в Польщі – 76 відсотків, Румунії – 71 відсоток, Туреччині – 68 відсотків.

Ось як відзначає про стан та перспективи переозброєння наприкінці 2012 р. президент Асоціації «Українські оборонні технології» Володимир Грек (інтерв'ю Defense Express, 16.11.2012): «Найбільш важка обстановка в Сухопутних військах. Частини і підрозділи Сухопутних військ сьогодні не бачать далі прямої видимості бінокля та інших оптичних приладів. Враховуючи, що Сухопутні війська є основою ЗСУ, вирішення цієї проблеми дуже важливо. Засоби артилерійської розвідки АЗК, АРК, СНАР, ПРП-3 застаріли, їх технічний стан залишає бажати кращого. У такому ж стані засоби загальновійськової розвідки. Оптичні прилади – на рівні 60-70-х рр. Практично відсутні засоби нічного бачення, в першу чергу, тепловізійні прилади. Засоби топоприв'язки та орієнтування, засоби балістичного і метеорологічного забезпечення ЗС на тому ж ледь задовільному рівні. Збір та обробка розвідувальної інформації не автоматизовані. Оперативної інформації про те, що робиться за лісом, горою, населеним пунктом, війська отримати не мають можливості, практично відсутня можливість вести розвідку вночі і в умовах обмеженої видимості. Для вирішення завдань оперативного отримання розвідувальної інформації в даний час у провідних країнах використовуються БПЛА стратегічного, оперативно-тактичного та тактичного рівнів, що здатні вести розвідку і визначати координати цілей з точністю, достатньою для їх ураження вогнем артилерії. Вирішення цього питання в ЗСУ було затягнуте. Куплений один комплект БПЛА Bird Eye 400 військами не

вивчений, що не сприяє розвитку засобів розвідки і способів її ведення. Сухопутні війська вимагають оснащення БПЛА з радіусом дії до 15 км (батальйон, рота, артилерія), до 70 км (бригада, армійський корпус, РСЗВ) і до 200 км (РВ, авіація, армійський корпус, ГШ). Необхідно створити новий АРК розвідки стріляючих батарей противника на базі технічних рішень РЛС «Зоопарк-2», прийняти на озброєння і закупити комплекс звукової розвідки стріляючих батарей «Положення-2». Додатково дослідити питання щодо розширення можливостей застосування в інтересах угруповання Сухопутних військ засобів радіотехнічної розвідки «Кольчуга» для забезпечення виявлення пунктів управління та інших радіотехнічних засобів противника з точністю, що дозволяє їх урадити ракетними військами і артилерією. Забезпечити створення автоматизованих пунктів збору і обробки розвідувальної інформації. Прийняти рішення з усіх розвідувальних приладів і приладів нічного бачення СВ, в тому числі продовжити закупівлю нових приладів : ЛПР «Сердолік-2», приладів нічного бачення ОМБ-300. Потребує вирішення проблема забезпечення бойових дій вночі, насамперед шляхом забезпечення ЗСУ сучасними тепловізійними прицілами і розвідувальними приладами. Для підвищення ефективності бойового застосування військ та отримання точної оперативної інформації про місцезнаходження підрозділів та передньому краї своїх військ, дуже важливо продовжити впровадження системи супутникової навігації «Базальт-К» з доведенням її кінцевих пристроїв до окремого засобу розвідки, танка, БМП, гармати. Комплексне вирішення зазначених питань дозволить значно підвищити здатність військ вести бойові дії. Основа для цього багато в чому вже створена підприємствами ОПК».

Що стосується Державної програми розвитку ОВТ до 2017 р., то важливим було проведення її уточнення щодо можливості збільшення фінансового ресурсу. Саме в цій програмі передбачена розробка і закупівля усього озброєння ЗСУ, крім програм «корвет», «Сапсан» і Ан-70. Аналітики зазначали, що кількість ДКР, які виконуються у відповідності з державним оборонним замовленням на 2012 рік (а всього – не більше 30), також не

дозволяла розраховувати на системне переозброєння ЗС і завантаження конструкторських бюро, а в подальшому – і серійних заводів. Виділеного на розробку ОВТ ресурсу (до 160 млн грн за потреби близько 1,0 млрд) явно було недостатньо. При тому, що модернізації або заміні на нові зразки підлягали близько 600 різних зразків ОВТ ЗС України. На той час закупівля ОВТ, розробка яких вже була завершена, знаходилася на рівні закупівлі лише окремих зразків. На думку фахівців, виробничі потужності підприємств ОПК України з виробництва військової техніки і озброєння дозволяли опанувати понад 10 млрд. грн на рік. Але підприємства лишалися незавантаженими, програми перетворювалися у довгобуду. При будівництві нового корабля класу «корвет» виявилася небезпека встановлення старого озброєння. Виникла й неабияка стурбованість щодо доцільності подальшого проведення робіт за програмою «Сапсан» – через затягування проекту.

Станом на кінець 2012 р. сумнівні успіхи були досягнуті у сфері модернізації. Повітряні сили ЗСУ потребували не тільки модернізації існуючого парку бойових літаків і вертольотів, але й розробки і закупівлі нових ракет і боеприпасів, продовження ресурсу існуючого авіаційного озброєння і боеприпасів. Зокрема, фахівці казали про необхідність закупівлі ракет Р-27 на заводі «Артем» – у першу чергу для засобів, які знаходилися на бойовому чергуванні. Цього не відбулося. Як і запланованої закупівлі нових військово-транспортних літаків Ан-70 та й інших літаків «Антонова». Військове відомство також заморозило закупівлю тренажерів вітчизняного виробництва. Хоча модернізацію частини літаків бойової авіації та вертольотів називали навіть успішною. Не менш проблематично було й з системами ППО: коштів на проведення модернізації ЗРК шляхом переведення їх на сучасну цифрову елементну базу не вистачало, й роботи виконувалися повільно, часто у борг. Роботи з продовження ресурсу ЗУР фактично не проводилися. Що ж до завершення розробки і впровадження АСУ ПВО і авіації «Ореанда – ПС», то цей напрям також не було доведено до кінця.

Закупівля і модернізація парку РЛС у вітчизняних виробників.

В Сухопутних військах увагу було зосереджено на продовженні закупівлі у мінімальних обсягах модернізованих танків «Булат». Незважаючи на створення нових танків «Оплот», завершення розробки БТР-4, в тому числі забезпеченні підвищення протимінного захисту закупівлі нових машин не було налагоджено. Проігноровано було й закупівлю нових 30-мм гармат для бронетехніки, нових тандемних ракет «Комбат», ПТРК «Стугна-П». Фактично ніяких кроків не відбувалося й у напрямку забезпечення закупівлі нових зразків стрілецької зброї іноземного виробництва для спецпідрозділів та реалізації програми «Солдат майбутнього». Значні проблеми залишалися у забезпеченні командирів рот і батальйонів сучасними засобами розвідки, БПЛА з радіусом дії до 15 км.

Не було завершено й роботи зі створення сучасної 152-мм самохідної гаубиці для артилерії. Для цього, як вказував В.Г.Грек, необхідно було забезпечити передачу раніше розробленої РКД із заводу ХТЗ на КП ХКБМ і Завод ім. Малишева. Або організувати завершення ДКР і виробництво на ХТЗ. ХТЗ поставив в 70-80 рр. в ЗС понад 15 тис. 122 – мм самохідних гаубиць 2С1. Ствол для гаубиці в ті часи доцільно було закуповувати в РФ під боєприпаси типу ОФ-45, з наступною передачею технологій виробництва артилерійських стовбурів великого калібру на Завод ім. Малишева. 152-мм боєприпаси ОФ-45 вироблялися в Донецьку на ВАТ «Точмаш» і ДКЗХВ. Можна було й завершити роботи з модернізації РСЗВ БМ-21. Організувати модернізацію РСЗВ «Ураган» та «Смерч». Забезпечити створення комплексу автоматизованого управління вогнем для РСЗВ «Ураган» і «Смерч» на базі робіт зі створення пунктів управління БФРК «Сапсан», які проводилися в ТОВ «Телекарт-Прилад». Нарешті, завершити роботи зі створення нового комплексу звукової розвідки «Положення-2». А також забезпечити створення нового РЛС розвідки на базі РЛС «Зоопарк-2» на заводі «Іскра» в м. Запоріжжя. Завершити роботи зі створення АСУ артилерії (ОКР «Оболонь»), що здійснював ЛНДРТІ. Але нічого цього не було зроблено – не дозволяло фінансування МОУ, загальна неповага до армії і її проблем з боку політичної влади країни.

Слід зазначити й про такі намічені, але не виконані плани із закупівлі ОВТ. Так, керівництво Міноборони мало намір забезпечити закупівлю протитанкових ракет «Стугна» для 100-мм гармат МТ-12. Провести модернізацію самохідних ПТРК «Штурм-С», СПТРК «Конкурс» на базі технічних рішень «Стугна-П». Розпочати закупівлю в ЗСУ нових високоточних боєприпасів «Квітник». Забезпечити командирів дивізіонів, бригадних артилерійських груп БПЛА з радіусом дії до 15 км і до 70 км в залежності від дальності стрільби артилерійських систем і РСЗВ. Завершити модернізацію ПЗРК для ППО СВ. Забезпечити часткову модернізацію ЗРК СВ, зокрема шляхом переведення комплексів на сучасну цифрову елементну базу і продовження ресурсу ЗУР. Забезпечити закупівлю автоматизованих пунктів управління ППО і створення АСУ ПВО СВ на базі технічних рішень ОКР «Ореанда ПС». Розглянути можливість створення нового ЗРК малої дальності на базі досягнень ГККБ «Луч». Забезпечити закупівлю нових і модернізованих РЛС у підприємств ОПК. Завершити модернізацію вертольотів Мі-24, Мі-8 і їх закупівлю для підрозділів армійської авіації. Звісно, забезпечити оснащення вертольотів Мі-24 новою ракетою «Бар'єр-В». Закупити тренажери вітчизняного виробництва. Послідовно оснащати новою технікою, зокрема новими БМД іноземного виробництва та іншої легкої броньованої технікою типу LMV виробництва IVECO Аеромобільні війська. Оснастити війська тепловізійними прицілами і приладами нічного бачення іноземного виробництва. Прийняти рішення щодо переозброєння військ РХБ, РЕБ, інженерних військ та інших родів спеціальних військ. Незважаючи на те, що кошти РЕБ в Україні виробляються НДІ «Комплексної автоматизації», м. Донецьк, за всі роки не куплене в ЗСУ жодного нового комплексу РЕБ. В Україні також виробляються нові сучасні протигази, засоби захисту, однак їх закупівля зупинена. Необхідно також забезпечити всі роди військ СВ новими цифровими засобами зв'язку, засобами супутникової навігації вітчизняного виробництва, які вже розроблені і виробляються ТОВ «Телекарт-Прилад» та ДП «Орізон – навігація». Серед іншого, потрібно забезпечити війська цифровими (електронними) картами місцевос-

ті (до підрозділу) для використання з новими системами супутникової навігації (військово-топографічне управління). Без вирішення цього завдання застосування військами засобів супутникової навігації стає менш ефективним. Безумовно, для Військово-морських сил необхідне створення нових кораблів класу «корвет» та їх закупівля. Але також важливо вирішити завдання створення (і закупівлі) нового берегового РК на базі того ПКРК, який буде встановлений на новий корвет. Було необхідно забезпечити і ремонт діючих кораблів, для чого створити військово-морську базу будівництва та ремонту кораблів. Фахівці (та, зокрема В.Г.Грек) називали у якості потенційної бази ЧСЗ в м. Миколаєві, що обумовлено вже проведеними роботами, а також знаходженням підприємства в глибині території, на прісній воді, поблизу конструкторського бюро і основних постачальників комплектуючих (все це значно спрощує вирішення організаційних питань і знижує вартість робіт). Важливо вирішити завдання забезпечення частин ВМС новим ОВТ загальновійськового призначення, а також вертольотами, обладнаними засобами для розвідки, пошуку і знищення кораблів і підводних човнів – тими, що встановлюватимуться на нові корвети.

Увесь перелік означених невиконаних проектів – далеко не повний. Згадані лише ті проекти, що розглядалися військовим відомством та не були доведені до реалізації. Між іншим, стан розвитку ОВТ поліпшити можна було. Для цього потрібно було вирішити наступні завдання, які влада проігнорувала:

- Привести державне бюджетне планування у відповідність із асигнуваннями, вже передбаченими затвердженими державними програмами розвитку ОВТ, а їх було чотири;
- Затверджувати державне оборонне замовлення на наступний рік до кінця поточного року;
- Фінансування бюджетної програми, що забезпечує розвиток ОВТ, починаючи з січня нового року (а не з травня, як це часто робилося);
- Забезпечити передплати підприємствам ОПК обсягом не менше 80% до кінця першого кварталу кожного поточного року

для виконання державних контрактів (етапів) на розробку і виробництво ОВТ;

Крім того, необхідно було забезпечити збільшення фінансового ресурсу для виконання Державної програми розвитку ОВТ до 2017 року на 7-10 млрд. грн. Вирішення цих питань було питанням компетенції Кабінету Міністрів і відповідних міністерств, а не вирішувалися вони тому внаслідок реального небажання та відсутності ефективного державного управління.

Тим часом армія нових озброєнь не отримувала. Її потенціал різко знижувався. Відповідальних, як і раніше, не було. А існуючі зразки озброєння Збройних Сил України досягли граничних термінів експлуатації. Зокрема, на 2013 р.: з ракетно-артилерійського озброєння (РАО) знаходилися в експлуатації понад 25 років – 12%; від 20 до 25 років – 47%; від 15 до 20 років – 41%; з бронетанкової техніки (БТТ) знаходилися в експлуатації понад 25 років – 9%; від 20 до 25 років – 39%; від 15 до 20 років – 40%; від 10 до 15 років – 5%; до 10 років – 8%; з автотранспортної техніки (АТТ) загальновійськового призначення знаходилися в експлуатації понад 25 років – 41,2%; від 20 до 25 років – 38,2%; від 15 до 20 років – 12,6%; від 10 до 15 років – 5,1%; до 10 років – 2,9%; з літаків, понад 30 років – 11%; понад 30 років – 55%; до 20 років – 34%; з 199 вертольотів, понад 30 років – 9%; до 30 років – 82%; до 20 років – 9%; з бойових кораблів (катерів), 20 років і більше – 85%; 10-20 років – 12%; до 10 років – 3%.

Позитивно оцінювався технічний стан лише 7 з 26 бойових кораблів та катерів, 33 з 55 суден забезпечення. Потребували оновлення майже 60% літаків та вертольотів морської авіації. Потребували відновлення та ремонту майже 48% зразків зенітної ракетної та 45% радіоелектронної техніки протиповітряної оборони Повітряних Сил. Основні зразки радіолокаційного озброєння застаріли та не ремонтпридатні. Внаслідок цього, існували серйозні проблеми з забезпеченням радіолокаційного поля на висотах менше 2 км, де діє більшість повітряних засобів ураження країн світу та існують певні терористичні загрози.

До 53% основного артилерійського озброєння, бронетанкової та автомобільної техніки потребувало регламентного технічного обслуго-

вування, середнього та капітального ремонту.

Існувала та не вирішувалася ще одна гостра проблема – забезпечення ЗС України запасами ракет і боеприпасів. У близькій перспективі лише 1,5% ракет всіх типів придатні до застосування, закінчується термін технічної придатності практично усіх боеприпасів до артилерійських систем (крім боеприпасів до засобів ближнього бою та до зенітної артилерії). До 2015 р. закінчується термін технічної придатності практично усіх боеприпасів до артилерійських систем, у тому числі: боеприпасів до мінометів – у 2014 р.; боеприпасів до наземної артилерії – у 2015 р.; боеприпасів до реактивних систем залпового вогню – у 2015 р.; боеприпасів до зенітної артилерії – у 2016 р.

При цьому загальна потреба в коштах для закупівлі ракет і боеприпасів для СВ ЗС України становить понад 3 млрд. грн.

В 2013 р 98,5% ракет з наявної кількості вичерпали терміни технічної придатності, які встановлено заводами-виробниками (знаходяться у РФ), що робить їх непридатними до використання в мирний час. В т.ч.: тактичні ракети для комплексу 9К79 «Точка»; зенітні керовані ракети (ЗКР) 9М311 «Тунгуска», 9М37М «Стріла», 9М313 «Ігла-1», 9М39 «Ігла»; протитанкові керовані ракети (ПТКР) 9М111 «Фагот», 9М113 «Конкурс», 9М114 «Штурм». Мають запас ресурсу технічної придатності лише 1,5% ЗКР та ПТКР.

У 44% запасів авіаційних ракет та боеприпасів Повітряних Сил ЗС України закінчилися терміни технічної придатності. У критичному стані за ресурсними показниками є керовані авіаційні ракети класу «повітря-земля». Безпеченість ПС ЗС України ЗКР (без урахування ресурсних показників) становить 100%. Водночас, у 39% з них закінчилися терміни технічної придатності. Закінчено термін призначених показників зенітних керованих ракет 5В28 до ЗРК С-200В, 9М38 до ЗРК «Бук-МІ». Наявні оперативні та стратегічні запаси, що призначені для забезпечення бойових дій протягом двох тижнів та одного місяця відповідно, склали лише 30-50% від потреби. У першу чергу це стосувалося пально-мастильних матеріалів, продовольства та речового майна.

Внаслідок неефективних дій у сфері забезпечення військ по лінії Озброєння ЗС Украї-

ни протягом 2011-2014 рр. з боку відповідних посадових осіб (Замана В.М., Котляр С.С. (колишній начальник Озброєння ЗС України), Замотаєв С.М. (колишній начальник ЦРАУ Озброєння ЗС України), вказані проблемні питання залишались невирішеними, що призвело до погіршення боеготовності військ.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Необґрунтована відмова від окремих воєнних структур (частин) та окремої номенклатури ОВТ

До помилок сьогодні можна віднести і необґрунтовану відмову від окремої номенклатури ОВТ.

Так, відмовившись від ядерної зброї, дальніх бомбардувальників, зменшивши кількість літаків Су-24, ракетних військ і артилерії Сухопутних військ, Україна фактично втратила значні військові можливості, насамперед, в частині спроможності відбиття агресії.

В рамках оптимізації та скорочення ЗС України у 2004 р. за рішенням МО України «обґрунтовано» розформували єдину військову частину (аеромобільну бригаду), яка дислокувалась у м. Болграді, та частини зенітних ракетних військ у Донецькій і Луганській областях. Внаслідок зазначеного на невеличкій території південно-західної частини Одеської області, яка до того ж має специфічне «відокремлене» географічне положення, не залишилось жодного бойового підрозділу ЗС України, а значна частина території Східної України залишилась без протиповітряного прикриття. У подальшому, для виправлення ситуації були виділені значні кошти на відновлення матеріально-технічної бази та розгортання зенітно-ракетних підрозділів у Донецькій і Луганській областях. Разом з тим, боездатний підрозділ ЗС України у Бессарабському операційному районі відсутній.

За даними Міноборони України, лише протягом 2001-2005 рр. (міністри оборони Кузьмук

О.І., Шкидченко В.П. та Марчук Є.К.) з бойового складу Збройних Сил було вилучено близько 2000 застарілих зразків озброєнь і військової техніки, ремонт або модернізація яких було визнано економічно недоцільними. Йдеться про 870 танків, 380 бойових броньованих машин, 289 артилерійських систем (калібру понад 100 мм), 299 бойових літаків, майже 60 вертольотів і 28 кораблів. При цьому, за оцінками самих військових, існуючі запаси військової техніки (після виведення даної техніки з бойового складу ЗСУ) перевищували реальні потреби Збройних сил. Разом з цим, практично уся зазначена номенклатура ОВТ користувалася попитом на світовому ринку озброєнь – особливо вагомими контрактами стали продаж бойових вертольотів та літаків. Самі механізми виведення ОВТ з бойового складу ЗСУ залишалися непрозорими, тому можна лише гадати, наскільки вдалими були рішення на місцях. На тлі такого активного роззброєння реалізація Державної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2015 р. (прийнята ще Президентом Л.Д.Кучмою) не рухалася, програми закупівлі і модернізації ОВТ в цей період були провалені.

Особлива безвідповідальність у цій площині спостерігалася за часів керівництва військовим відомством М.Б.Єжеля. Наприклад, в 2011 р. до списку відчуження потрапили 27 літаків Су-27.

Найбільш вразливе для армійських озброєнь рішення було прийняте у 2012 р. за часів керівництва відомством Д.А.Саламатиним. Зокрема, зі 160 бойових літаків вирішили залишити лише 134, а з 55 ЗРК – тільки 36 (!). Це передбачав проект нової Концепції реформування ЗСУ до 2017 р.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Проблеми структурного реформування ЗСУ (типові приклади)

В ході реформування і розвитку (авіаційний полк – авіаційне крило – винищувальна авіаційна бригада – бригада тактичної авіа-

ції) боеготовність 40-ої бр ТА (в/ч А1789, м. Васильків Київської обл.) та її бойові можливості лише зменшувались. На сьогодні у частині боездатні тільки близько 10% винищувачів МіГ-29/МіГ-29УБ.

У 114-ій бригаді тактичної авіації (в/ч А1349, м. Івано-Франківськ), яка з початку 2000-х років зазнала низку трансформацій (винищувальний авіаційний полк – авіаційна бригада (винищувальна) – бригада тактичної авіації), на сьогодні у справному стані перебувають тільки 10% від штатної чисельності літаків МіГ-29/МіГ-29УБ.

За деякими підрахунками, в 2002-2007 рр. у 502-му окремому батальйоні радіоелектронної розвідки і радіоелектронної боротьби (об РЕР і РЕБ, в/ч А1828, смт. Черкаське Дніпропетровської області, на сьогодні – 502-ий об РЕБ) було здійснено низку організаційно-штатних заходів, в результаті яких у 2007 році організаційно-штатна структура 502-го об РЕР і РЕБ фактично повернулася до зразка 2002 р. Водночас їх реалізація призвела до витрати близько 4 млн. грн. та значного обмеження впродовж п'яти років заходів бойової підготовки відповідно до функціонального призначення частини.

Сталою була практика планування заходів, можливість виконання яких у визначені терміни є сумнівною, що у подальшому підтверджується численним корегуванням раніше затверджених планів. Наприклад, внаслідок невиконання у 2005 р. запланованих заходів з розформування 8-ми баз та складів їх було перенесено на 2006 р. Зазначене стосується 90-ої артилерійської бази боеприпасів (АББ, в/ч А1979, смт. Чуднів Житомирської обл.), 439-ої АББ (в/ч А3845, м. Славута Хмельницької обл.), 731-го артилерійського складу озброєння і боеприпасів (в/ч А3 870, смт. Брюховичі Львівської обл.), 321-го центрального артилерійського складу озброєння (в/ч А30ІВ, м. Дніпропетровськ), 116-го центру забезпечення пальним (ЦЗП, в/ч А1336, с. Арламівська Воля Львівської обл.), 118-го ЦЗП (в/ч А3910, м.Ківерці Волинської обл.), 2299-ої центральної бази пального (ЦБП, в/ч А3984, с. Плоське Рівненської обл.) та 5987-ої ЦБП (в/ч А1515, с. Матяшівка Полтавської обл.). У подальшому термін розформування 4-ох із них було перене-

сено на наступний – 2007 рік (90-ої АББ, 449-ої АББ, 731-го АСОБ, 5987-ої ЦБП). Один об'єкт (90-та артилерійська база боеприпасів, в/ч А1979, смт. Чуднів Житомирської обл.) не розформовано досі (черговий термін – 31.10.2013 р.).

15.02.2012 р. під час проведення наради з командуванням ПС ЗС України Замана В.М. поставив завдання підготувати із необхідним обґрунтуванням у стислі терміни пропозиції щодо розформування Повітряних Сил як виду ЗС України.

З цією метою ним запропоновано передбачити наступні організаційні заходи:

1. Ліквідувати розвідувальну авіацію.

(розвідувальна авіація входить до складу 7-ої бригади тактичної авіації (в/ч А2502, м. Старокостянтинів Хмельницької обл.), на озброєнні перебувають 12 літаків Су-24 МР).

За оцінкою фахівців, на фоні фактичної відсутності у ЗС України альтернативних засобів повітряної розвідки (сучасних безпілотних літальних апаратів), вказане могло призвести до ускладнення планування бойового застосування військової авіації та військ у цілому.

2. Вивести зі складу ПС ЗС України вертольоти спеціального призначення (забезпечення РЕБ, повітряні командні пункти).

(вертольоти Мі-9 зі складу 456-ої бригади транспортної авіації (в/ч А1231, с. Гавришівка Вінницької обл.).

Фахівці зазначають, що таке рішення призвело до збільшення уразливості військових літаків під час їх бойового застосування, а також до погіршення керованості авіацією.

3. Перебазувати усі літаки військово-транспортної авіації до аеропорту «Бориспіль».

(у військовому секторі аеропорту «Бориспіль» базується 15-та бригада транспортної авіації (в/ч А2215) – 2 літака Ту-134, 6 літаків АН-24 та АН-26, 3 літака Ан-30, 8 вертольотів Мі-8).

Планується перебазувати: 456-ту бригаду транспортної авіації (в/ч А1231, с. Гавришівка Вінницької обл.) – 10 літаків АН-24, АН-26 та 17 вертольотів Мі-8, Мі-9); 25-ту бригаду транспортної авіації (в/ч А3840, м. Мелітополь Запорізької обл.) – 10 літаків Іл-76).

Як зазначають фахівці, вказане рішення не враховує подальший розвиток аеропорту «Бориспіль» як міжнародного, наявну інфраструктуру аеродрому для його застосування

у військових цілях та підвищує уразливість військово-транспортної авіації.

4. Ліквідувати військові аеродроми у с. Гавришівка, м. Мелітополь, м. Васильків та перебазувати літаки до смт. Озерне (Житомирська обл.).

(у м. Васильків Київської обл. базується 40-ва бригада тактичної авіації (в/ч А1789) – 24 літака МіГ-29, МіГ-29УБ. Бригаду планується перебазувати на аеродром смт. Озерне Житомирської обл., де базується 9-та бригада тактичної авіації – 12 літаків МіГ-29).

Аналітики вказують, що виконання рішення потребує значних фінансових ресурсів для приведення інфраструктури аеродрому у смт. Озерне до необхідного стану. Крім того, перебазування літаків із м. Васильків знизить рівень протиповітряної оборони м. Києва та інших важливих державних об'єктів.

5. Вивести з території АР Крим усі підрозділи 11110.

(до складу тактичної групи Повітряних Сил «Крим» Повітряного командування «Південь» входили: 50-й зенітно-ракетний полк (в/ч А4489, м. Феодосія), в якому 2 дивізіони озброєні комплексами СЗООПС, 1 дивізіон – комплексом СЗООПТ, 1 дивізіон – комплексом С200; 55-й зенітно-ракетний полк (в/ч А4519, м. Євпаторія), на озброєнні якого комплекси Бук-МІ; 174-ий зенітно-ракетний полк (в/ч А3009, м. Севастополь), на озброєнні якого комплекси СЗООПС; 40-ва радіотехнічна бригада (в/ч АІ656, м. Севастополь).

У разі реалізації такого рішення, за оцінкою фахівців, значна територія України та прибережна зона чорноморсько-азовського регіону могла залишитися без протиповітряного прикриття, оскільки забезпечити виконання вказаних завдань лише силами флоту фактично не можливо.

За задумом Замани В.М., передбачалось здійснити поступове подібнення єдиної системи ППО України на окремі складові, що будуть підпорядковуватись оперативним командуванням. На сучасному етапі вказане призвело до фактичної руйнації системи ППО держави.

27.08.2012 року було видано директиву ГШ ЗС України №Д-7 «Про оперативне підпорядкування Командуванню Військово-Морських

Сил (ВМС) військових частин Повітряних Сил ЗС України». Згідно з останньою, з 01.09.2012 року увійшли в оперативне підпорядкування ВМС ЗС України управління тактичної групи (ТГ) «Крим» з підпорядкованими військовими частинами та 204 бригада тактичної авіації (брТА, командир – полковник Ю.Мамчур).

Водночас на фоні підвищеної інтенсивності дій розвідувальної авіації причорноморських країн в акваторії Чорного моря, особливо літаків-розвідників ЗС РФ (А-50, Іл-38, Су-24МР, Іл-20М) дії командування ВМС ЗС України по реальним повітряним цілям показали неефективність означених заходів реформування. Недоліки запропонованої Заманою В.М. системи ППО держави наочно проявилися ще 14.11.2012 року, коли літак ЗС РФ (літак радіотехнічної розвідки) здійснив політ уздовж державних кордонів країн Чорноморського басейну та здійснював радіотехнічну розвідку.

Відповідно до загальноприйнятих у світі тактик дій чергових сил ППО, збройні сили Туреччини та Румунії застосовували чергові винищувачі-перехоплювачі, екіпажі яких продемонстрували готовність до застосування зброї у разі порушення літаком-розвідником кордонів їх держав. Натомість органи управління ППО ЗС України (маючи завчасну інформацію про підготовку до виконання вказаного польоту) були неготові до управління системою ППО в заданому районі. Протягом 35 хвилин не була проведена ідентифікація літака-розвідника, не прийнято рішення на застосування сил та засобів, не поставлено завдання військам. При цьому, літак у цей час стійко супроводжувався засобами РТВ і рухався в напрямку державного кордону України. Чергові винищувачі-перехоплювачі 204 брТА для з'ясування обстановки, попередження та, в разі необхідності, припинення порушення державного кордону своєчасно в повітря підняті не були.

Зліт чергового винищувача – перехоплювача МіГ-29 з аеродрому Бельбек (204 бр ТА) на супроводження вказаної цілі був затриманий у зв'язку з очікуваним рішенням начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України Замани В.М. (який не відповідав на дзвінки по мобільному телефону) та здійснений вже на етапі завершення розвід-

увального польоту, коли літак-розвідник вийшов за межі розрахункових зон перехоплення.

Вказані події на практиці підтвердили необхідність збереження системи ППО у єдиному командуванні, коли управління авіацією і ППО керує Командувач ПС ЗС України, який має відповідні сили та засоби, повноваження і відповідальність за виконання поставлених бойових завдань.

Важливо зазначити, що передбачені у директивах міністра оборони (Саламатін Д.А., Лебедев П.В.) та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗС України (Педченко Г.М., Замана В.М.), командувачів видів військ заходи з реформування та розвитку Збройних Сил України були негативно сприйняті значною частиною військових фахівців.

Окремі військові високопосадовці виказували занепокоєння запланованим виконанням у стислі терміни масштабних заходів з формування оперативних командувань «Північ» та «Південь», які передбачали:

- перепідпорядкування оперативним командуванням перспективних військових частин 8-го армійського корпусу та частин безпосереднього підпорядкування Командування Сухопутних військ, 6-го та 13-го армійського корпусів;
- розформування управлінь 6-го та 13-го армійських корпусів, управлінь Західного і Південного оперативних командувань та територіального управління «Північ» Сухопутних військ ЗС України, повітряних командувань «Центр», «Захід» і «Південь» Повітряних Сил ЗС України;
- переформування полків зв'язку армійських корпусів у бригади зв'язку оперативних командувань з метою набуття ними спроможності щодо управління авіаційними військовими частинами та військовими частинами протиповітряної оборони.

Вказані рішення фактично призвели лише до формального перепризначення особового складу на нові посади без набуття здатності новостворених органів управління виконувати завдання за призначенням. При цьому одночасне проведення значної кількості організаційних заходів створило передумови до тимчасової втрати управління військами (силами). На теперішній час, командування 8АК

ЗС України (м. Житомир) та також командування ВМС ЗС України залишилось в умовах, коли управління військами здійснювалось переважно засобами мобільного зв'язку.

Так, командувач Повітряних Сил ЗС України генерал-полковник Байдак Ю.А. та головний інспектор МО України генерал-лейтенант Фролов В.С. негативно оцінили децентралізацію Повітряних сил ЗС України та вбачали за доцільне здійснити більш ґрунтовне наукове підтвердження її ефективності, насамперед, щодо спроможності забезпечення надійної протиповітряної оборони держави після проведення розподілу військових частин авіації, зенітно-ракетних і радіотехнічних військ між оперативними командуваннями. При цьому передачу частин ПС ЗС України у підпорядкування оперативним командуванням пропонувалось проводити лише після набуття останніми необхідних оперативних спроможностей, а до того часу елементи існуючої системи ППО не реформувати. Водночас доповіді надані з цього приводу Замані В.М. були ним проігноровані, а МО України Лебедевим П.В. рішення Замани В.М. були підтримані.

Фахівцями негативно оцінюються також інші заходи реформування, реалізовані за останні 10 років у ГШ ЗС України. Найбільш загрозливі для обороноздатності держави стали дії, що реалізовувались Заманою В.М.

Задуми Замани В.М., які були підтримані колишніми Міністрами оборони (Саламатиним Д.А., Лебедевим П.В.) призвели до зниження обороноздатності ЗС України.

Так, при існуючій структурі побудови Сухопутних військ ЗС України застосування Інженерних військ не передбачає завдання із наведення мостів та переправ через водні перешкоди.

На виконання вказаного задуму протягом 2012-2013 років було скорочено 11 інженерний полк СВ ЗС України (в/ч А0231, м. Бровари Київської області), що призвело до унеможливлення виконання таких завдань у Дніпровському басейні у випадку військової агресії з північного напрямку та необхідності відповідного оперативного переміщення військ.

Скорочення у 2013 році 249 окремого полку радіоелектронної боротьби СВ ЗС України (в/ч А0836, м. Бровари Київської області) призвело

до неможливості дезорганізації управління угрупованнями військ (сил) противника, зниження ефективності застосування зброї на загрозливих напрямках у смузі відповідальності (північно-східний кордон України), захисту радіоелектронних засобів пунктів управління армійських корпусів, з'єднань, військових частин в межах Краснодонського, Станично-Луганського районів Луганської області та Золочівського, Дергачівського, Харківського районів Харківської області. Овруцького району Житомирської області.

Крім того, втрачено можливість забезпечення дій угруповання військ під час виконання завдань щодо прикриття ділянок державного кордону, ізоляції та блокування визначених прикордонних районів, прикриття від повітряного нападу адміністративно-економічних центрів, посилення охорони військових та інших об'єктів, блокування і роззброєння (знищення) НЗФ, ДРГ у Донецькому та Слобожанському операційних районах та виконанні завдань щодо виявлення найважливіших радіоелектронних об'єктів угруповань військ (сил) суміжних держав, радіоелектронного захисту радіоелектронних засобів з'єднань та частин, що задіяні до виконання завдань у межах вказаних районів.

Скорочення 30 окремого лінійно-вузлового полку зв'язку СВ ЗС України (в/ч А0870, м. Чернігів), 1803 окремого батальйону зв'язку 8 АК СВ ЗС України (в/ч А2840, м. Бердичів Житомирської області) призвело до втрати можливостей оперативного управління військами. Зокрема, погіршення можливостей у забезпеченні підтримання підготовлених командних пунктів у пунктах постійної дислокації у готовності до використання за призначенням, у надійному функціонуванні засобів зв'язку та оповіщення, підвищення рівня несення бойового чергування.

Протягом 2012 року за ініціативою Замани В.М. та при активній підтримці вказаної позиції з боку начальника Головного управління оборонної мобілізації та планування ГШ ЗС України генерал-лейтенанта Аскарова В.В. скорочено Територіальні центри комплектування військовослужбовцями за контрактом в обласних центрах України, функції яких покладено на військові комісаріати.

Протягом 2013 року переведено на значно менші за чисельністю штати районних (міських) військових комісаріатів (далі – Р(М)ВК), що не дозволяє своєчасно виконати прийняття призовників на військову службу за контрактом та відмобілізувати військові частини в особливий період в повному обсязі. Вказані негативні чинники яскраво проявились під час проведення заходів часткової мобілізації у березні п.р.

Переформування 169 навчального центру СВ ЗС України (в/ч А0665, смт. Десна Чернігівської області) з підпорядкованими військовими частинами, який щорічно готував понад 1500 військовослужбовців-фахівців для Сухопутних військ ЗС України, до штату механізованої бригади (нині готується лише близько 150 військовослужбовців-фахівців) призвело до дефіциту у бойових частинах військовослужбовців за спеціальностями: механік-водій, навідник – оператор, гранатометник тощо. Як приклад, у 72 омбр 8 АК СВ ЗС України (в/ч А2167, м. Біла Церква Київської області) некомплект механіків-водіїв становить 70 осіб, навідник – оператор – 63 особи.

Слід зазначити, що у квітні 2013 року фахівцями було отримано інформацію щодо негативних оцінок окремих аспектів проведення Збройними Силами України дослідницького командно-штабного навчання (ДКШН) «Чумацький шлях».

Зокрема, у ході проведення вказаного ДКШН представники 6-го АК (в/ч А1314, м. Дніпропетровськ), які за умовами навчання повинні були здійснювати управління підрозділами протиповітряної оборони, авіації та радіотехнічних військ міжвидового угруповання військ, фактично самоусувались від виконання службових обов'язків, не володіли повітряною обстановкою та не здійснювали обмін оперативною інформацією за даним напрямком з центром управління ППО та авіацією, розгорнутим на базі 1122-го командного пункту Повітряного командування «Південь» Повітряних Сил ЗС України (в/ч А0800, М. Оdesa). Реально вказані функції виконувались оперативними групами від ПвК «Південь».

За висновками фахівців, результати ДКШН засвідчили про низький рівень готовності системи протиповітряної оборони до ефективного

функціонування у складі єдиних міжвидових командувань, що головним чином пов'язують з невпевненими діями офіцерів Сухопутних військ ЗС України у ході вирішення специфічних завдань управління тактичною авіацією та ППО.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Проблеми забезпечення бойової підготовки військ ЗСУ

Періодично військові, чиновники інших відомств або експерти звітували про неможливість утримання бойової підготовки військ на належному рівні.

У березні 2005 р. заступник командувача ПС ЗСУ генерал-майор Юрій Синенко зазначав в ході засідання Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України: «Недостатнє фінансування закупівель паливно-мастильних матеріалів призводить до зниження рівня підготовки льотного складу Повітряних сил Збройних сил України. Порівняно з 1992-1993 рр. наліт зменшився в чотири рази, а в льотних частинах ЗСУ лише 44% пілотів мають атестацію 1 і 2 класів, решта 56% льотного складу ЗСУ – льотчики 3 класу. Сьогодні літають практично тільки льотчики, що входять до складу Об'єднаних сил швидкого реагування, які мають наліт 50-60 годин на рік, що в 2-3 рази менше, ніж у провідних країнах світу» [Defense Express, 14.03.2005]. Крім того, згідно з інформацією генерала, незважаючи на значну кількість коштів авіаційного ураження, з наявних на складах Повітряних сил України тільки 67% авіаційних засобів ураження придатні до використання, у решти 33% закінчився термін придатності.

Ось дані про виконання програм бойової підготовки ЗСУ в 2004 році (до вересня – міністр оборони Марчук Є.К.; з 24 вересня – Кузьмук О.І.). Одним з критеріїв бойової підготовки є наліт пілотів ЗСУ. За підсумками 2004 року загальний наліт авіаційних підрозділів, що входять до складу Об'єднаних сил швидкого реагування, склав лише 49% від запланованого, а середній

наліт пілота – 38 годин 42 хвилини. При цьому, за даними Оборонного бюлетеня, наліт пілотів в ОСШР повинен був становити у 2004 році – 60 год., в 2005 році – 65 год., в 2006 році – 90-100 год. Нагадаємо: мінімально можливий стандарт країн НАТО становить 120 год. на рік.

Реалії суттєво відрізняються від Оборонного бюлетеня. Наведемо характерний приклад часів 2004-05 рр. Коштів на закупівлі паливно-мастильних матеріалів в 2004 р. вистачало лише на 10-14% потреб, а авіаційного гасу для навчань льотчиків – на 2% потреб. За п'ять років (2000-2005 рр.) середній рівень фінансування науково-дослідних розробок не перевищував 8% від потреб. Держава до початку 2005 року фінансувала бойову підготовку військ тільки в обсязі 0,64% (замість 25% в сучасних арміях світу). У березні 2005 року заступник командувача Повітряними силами ЗСУ генерал-майор Юрій Синенко підтвердив: у порівнянні з 1992-1993 рр. наліт льотчиків бойової авіації зменшився в чотири рази, а в льотних частинах ПС тільки 44% льотчиків мають атестацію 1 і 2 класів, решта 56% льотного складу ПС ЗСУ – льотчики 3 класу. «Сьогодні літають практично тільки льотчики, що входять до складу Об'єднаних сил швидкого реагування, які мають наліт 50-60 годин на рік, що в 2-3 рази менше, ніж у провідних країнах світу», – зазначав Ю.Синенко.

Традиційно керівництво оборонного відомства декларувало солідні перспективи, досягнення яких ніхто не контролював. Звісно, не було й відповідальності за невиконані плани. Скажімо, наприкінці 2005 року начальник Генерального штабу ЗСУ Сергій Кириченко зазначив наступне: «До кінця 2006 року ми передбачаємо, що в лавах українського війська буде майже 50% контрактників, а повна професіоналізація Збройних сил України буде завершена до 2010 року. [...] Наступного [2006] року середній наліт льотчиками Повітряних сил і армійської авіації Сухопутних військ Збройних сил України складе близько 120 годин» [Defense Express, 27.09.2005; Defense Express, 4.11.2005]. Насправді ж у 2005 р. вперше наліт екіпажів армійської авіації СВ України вперше досяг 60 год. (в 2003-2004 рр. він становив у середньому 45-55 год.), однак подолання 100-годинного рубежу для піло-

тів фахівці за умов наявного фінансування ЗСУ вже в 2006 р. назвали «утопічною» ідеєю. «Військові не повинні бути в умовах, коли їм визначають «надсерйозні» завдання і в той же час не дають відповідного фінансування. Тоді це – не чесно. Якщо цього немає – тоді потрібно знімати частину завдань», – заявив 19 січня 2006 р. тодішній міністр оборони України Анатолій Гриценко. І справді, середній наліт одного пілота в Повітряних силах ЗСУ станом на кінець серпня 2006 року становив лише близько 25 годин, на екіпаж зі складу Об'єднаних сил швидкого реагування – лише 50 годин. Про це 26 серпня 2006 р. у Вінниці повідомив журналістам командувач Повітряними силами ЗС України генерал-полковник Анатолій Торопчин під час святкування Дня авіації України. Ось як коментував командувач Торопчин поточні проблеми бойової підготовки за декілька місяців до основного звіту: «На жаль, брак запасів паливно-мастильних матеріалів не дозволив більшій кількості частин повним складом виходити в райони оперативного призначення. На стан бойової виучки впливає і справність техніки. Зокрема, стан авіаційної техніки не дає можливості в повному обсязі виконувати завдання під час занять з бойової підготовки. Стан озброєння ЗРВ і РТВ також має бути кращим. Тому командування Повітряних сил дуже сподівається на виконання заходів Державної програми розвитку озброєння та військової техніки. За умови її повного фінансування справність техніки буде підвищена, і це позитивно відіб'ється на стані бойової виучки» [Прес-служба Міноборони, 5.04.2006]. Однак заходи Державної програми розвитку озброєння та військової техніки, як і загального фінансування бойової підготовки виконано не було. Не було й винних... До цього можна лише додати, що у 2006 р. на бойову підготовку військ військове відомство могло використати лише 11,2% від загального обсягу асигнувань на національну оборону – через дисбаланс бюджету та необхідності витрат до 80% на утримання ЗСУ. У провідних країнах світу на бойову підготовку витрачається зазвичай до 25% оборонного бюджету (при 50% бюджетних витрат на утримання особового складу, та 25% – на переозброєння).

До сфери бойової підготовки традиційно відносять й можливості застосування сучасних тренажерів. Станом на квітень 2006 р. в Сухопутних військах ЗС України було замало оптимізму у частині застосування тренажерів. Хоча за кількісними показниками «тренажерний парк» СВ виглядав досить солідно:

- Тренажер навідника танка Т-72 ТНТ-4 – 3 шт.
- Тренажер навідника танка Т-64/80 ТКНТ-4 – 7 шт.
- Тренажер навідника 2Х47 – 5 шт.
- Тренажер навідника-оператора БМП ТНО-7 – 12 шт.
- Тренажер навідника-оператора БМП ТНО-765 – 12 шт.
- Тренажер механіка-водія танка Т-72-ТТВ-172 – 11 шт.
- Тренажер механіка-водія танка Т-64-ТТВ-447 – 21 шт.
- Тренажер механіка-водія танка Т-64-ТТВ-219 – 3 шт.
- Тренажер механіка-водія БМП ТТВ-765 – 7 шт.

Усього 81 тренажер. Однак всі вони повністю вичерпали свій ресурс, фізично і морально застаріли і їх використання було швидше теорією, ніж практикою. А реально сучасних тренажерів у сухопутників було усього лише два: один тренажер танка Т-64 виробництва ХКБМ імені Морозова (знаходився у Львівській політехніці), та ще один аналогічний – у Харківському інституті танкових військ.

Ще гірша ситуація до квітня 2006 р. складалася в Повітряних силах. В експлуатації цього виду ЗСУ залишалося лише 20 тренажерів, з яких тільки 13 були справні (65%). Причому з 6 наявних тренажерів типу КТС-21, призначених для основного бойового літака ЗСУ – МіГ-29, справними були тільки 3 (50%). На озброєнні були такі тренажери:

- Тренажер Су-24-КТС-9 – 2 од.;
- Тренажер Су-25-КТС-18 – 2 од.;
- Тренажер Су-27-КТС-23 – 1 од.;
- Тренажер Іл-76-КТС-32 – 2 од.;
- Тренажер Л-39 – 5 од.;
- Тренажер Мі-24 – 2 од.

При цьому переважну більшість з них було випущено понад 20 років тому, а найновіші – 1990-го року випуску. Всі тренажери

мали вихід гарантійного ресурсу, багато з них не використовується через незадовільний технічний стан.

Повноцінно компенсувати недоліки підготовки особового складу ВМСУ, використовуючи тренажерні системи, також не вдавалося через застарілість тренажерного та навчального обладнання. На початку будівництва ЗСУ було 14 навчальних полігонів, 7 лабораторій, 17 тренажерів і 1 навчальний корабель. Але з 1995 по 2005 р. фінансування на ремонт існуючої навчальної бази ВМС та створення нових тренажерів грошей не виділялося. То ж всі існуючі на 2006 р. тренажери – виробництва колишнього СРСР аналогового типу. Керівництво ВМСУ активно намагалося вирішити проблему тренажерних систем – в 2006 р. було заплановано проведення низки робіт зі створення нових тренажерів, зокрема оперативно-тактичного тренажера «Галс» – для відпрацювання практичних дій командирів різного рівня, комплексного тренажера з експлуатації корабельних енергетичних установок, а також локальних симуляторів – тренажерів на базі ПЕОМ для навчального центру ВМС. Однак фінансова потреба на оновлення і створення навчальної бази ВМСУ становила близько 12 млн грн., що керівництвом держави здавалося забагато.

Отже, використання тренажерів в ЗСУ для підготовки спеціалістів різних категорій фактично не було. Як свідчили фахівці з бойової підготовки, навіть на найкращих з наявних на той час тренажерів можна було відпрацювати (тут йдеться про тренажери для авіаційної техніки) лише 40% загальних вправ, та лише 10% вправ з бойового застосування. Однак на армію і її підготовку керівники держави традиційно не звертали уваги.

Здається керівництву держави розуміли проблеми та завдання щодо бойового вишколу армії та певних проблем незбалансованого скорочення ЗСУ. Так Президент України, Верховний головнокомандувач Віктор Ющенко 24 грудня 2007 р., представляючи керівництву і апарату відомства нового міністра оборони Юрія Єханурова, висловив незадоволення значним скороченням у Збройних силах країни «останніми роками» кількості боєздатних військових частин. «Мене не задовольняє та

статистика, коли кожен рік ми скорочуємо кількість боездатних частин. Це має головне зауваження роботі Міністерства оборони в останні роки», – зазначив Ющенко та визначив 2008 рік «тестовим і знаковим роком з підвищення боездатності і боєготовності частин української армії», а також з 1 січня 2008 р. збільшити кількість боездатних частин. Звісно, завдання виконане не було.

За даними штабу Повітряних сил України, в 2006 р. рівень забезпечення авіаційним паливом склав близько 40% від необхідного (причому забезпечення здійснювалося виключно за основним фондом). За свідченням начальника Генерального штабу ЗС України С.Кириченко, на фінансування бойової підготовки ОСШР в 2006 р. при потребі в 621 млн грн було виділено 253 млн грн, з яких реально отримано всього 107 млн грн (!). У 2007 р. на фінансування бойової підготовки ОСШР, за словами С.О.Кириченко, було необхідно не менше 300 млн грн, на підготовку інших частин – ще близько 100 млн грн. Отримали військові дві третини від цих сум.

Колишній командувач Військово-повітряних сил України генерал-полковник Віктор Стрельніков в 2007 р. дуже низько оцінив боєготовність українських льотчиків. «До виконання складних завдань зараз готові одиниці льотчиків – ті, кому вдалося зберегти свій рівень», – зазначив він. На переконання генерала, максимальну підготовку в ПС ЗСУ отримують від сили дві ланки (12 літаків). При цьому в Україні тільки 4 льотчика-інструктора можуть навчати польотів на всіх типах бойових літаків, переконаний В.І.Стрельніков.

Перший заступник начальника ГОУ ГШ ЗС України генерал-майор Случайний М.Ю. від колеги Мініборони в грудні 2007 р. поінформував, що Державну програму розвитку ЗСУ 2006-2011 рр. в 2006 р. профінансовано лише на 54% (137,8 млн грн), в 2007 р. – лише на 49% (148,8 млн грн). Це мало прямий негативний відбиток на бойовій підготовці військ. Генерал зазначив: плани нальотів годин пілотами за 2007 рік пілотами Сухопутних військ виконано (на один льотний екіпаж) лише на 49% (44 год.), пілотами Повітряних сил виконано (на один льотний екіпаж) лише на 39%

(43 год.), а пілотами ВМСУ (на один льотний екіпаж) – лише на 28% (27,5 год.).

Таким чином, вже на кінець 2007 р. у площині бойової підготовки військ ЗСУ було чимало проблем. Бойова підготовка цілеспрямовано в цей час, за даними самого військового відомства, велася лише в Об'єднаних силах швидкого реагування, які склали до 25% від загальної чисельності ЗСУ і включали компоненти авіаційних, сухопутних і військово-морських сил.

Але в 2008-2009 рр. ситуація не покращилася. Навпаки, 2009 р. можна вважати критичним. Зокрема, в 2009 р. ВСУ не проводили стрільб з ЗРК, а наліт годин з критичних 35-40 годин на 2007-2008 рр. зменшився більш ніж удвічі. За словами командувача Повітряними силами ЗСУ генерала Івана Руснака, замість необхідних для якісного несення бойового чергування 27-30 тис. тонн пального ПС ЗСУ отримали 3,6 тис. тонн. Якщо врахувати, що несення бойового чергування є виконанням бойового завдання у мирний час, то можна констатувати факт, – рівень бойової підготовки ЗСУ до кінця 2009 р. опустився нижче критичного. До речі, військові льотчики, за даними Мініборони, налітали в 2009 р. по 17 год., хоча мінімальна норма була визначена на рівні 90 год. Проте для 90 год. потрібні 75 тис. тонн пального. Не було в 2009 р. стрільб у ракетників, а кораблі у морі були у середньому лише 11 год. – втричі менше ніж у 2007–2008 рр. А за свідченням Василя Никіфорова, заступника командувача Повітряними силами ЗСУ, вперше за 10 років не було пусків ракет «повітря-повітря».

На тлі цього Верховний Головнокомандувач стверджує, що це Кабінет Міністрів послаблює оборонний потенціал держави і створює загрозу її суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності. І такі звинувачення навіть зафіксовані в президентському Указі від 2 грудня 2009 року «Про заходи з невідкладного поліпшення фінансування Збройних Сил України для подолання кризового стану їх боездатності». В свою чергу прем'єр-міністр раніше стверджувала, що на оборону грошей достатньо – бо там крадуть і не можуть ефективно розпорядитися надлишковим майном, яке можна продати, і відтак, надолужити гроші, яких бракує.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Проблеми соціального забезпечення військовослужбовців

Ще протягом 2003-2004 рр., за твердженням першого заступника міністра оборони з гуманітарної політики та у зв'язках з Верховною Радою України Валентини Гошовської, зусилля уряду були спрямовані на формування нормативно-правових засад розв'язання соціальних проблем. Зокрема було розроблено і прийнято низку законів України та інших нормативно-правових актів. Серед них Закон «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей», закони, які стосуються житлового та пенсійного забезпечення військовослужбовців, ветеранів військової служби і навіть осіб, звільнених з військової служби без права на пенсію.

На початок 2004 р. з 90 тис. офіцерів на квартирному обліку стояли 47 тис. (без урахування 23 тис. раніше звільнених та 5,8 тис. сімей, що мешкали у закритих військових містечках).

Питання переходу Збройних Сил України на комплектування військовослужбовцями контрактної служби активно порушувалося ще з 2001 р. Однак досягнень у виконанні цього завдання не було – воно політизувалося, перетворювалося на аргумент у боротьбі політичних опонентів на тлі реального небажання політиків і чиновників приділяти увагу армії та розбудовувати ЗСУ.

Протягом тривалого часу українська влада лише ставила завдання переходу на контрактний спосіб комплектування ЗСУ, однак далі обговорень, критики та відвертої демагогії справа не йшла. Передусім через неготовність приділяти армії увагу та створити привабливі умови для залучення на контрактну службу. Досить цікаво, що посадові особи добре розуміли природу проблем. Зокрема, Президент України Віктор Ющенко 24 листопада 2007 р., представляючи керівництву і апарату Міністерства оборони України нового міністра оборони Юрія Єханурова, різко розкритикував виконання програми переходу

Збройних сил України на контрактний принцип комплектування. «За останні чотири роки були роки, коли контрактників значно більше звільнялося, ніж приймалося на службу. Не всі в механізмі формування контрактної армії в нас добре», – констатував глава держави, додавши, що протягом трьох кварталів 2007 р. з 4 тисяч військовослужбовців контрактної служби, які цього року прийшли в армію, звільнилося більш ніж три тисячі. «Молодій людині потрібно пропонувати «низку мотивів» – освітніх, соціальних, щоб він мав бажання укласти контракт щодо служби на 4-5 років», – зазначив В.Ющенко. Президент України поінформував: щорічно бюджет втрачає понад 10 млн грн на контрактниках, які достроково розривають контракт [Defense Express, 25.11.2007].

Але критикувати – не означає, що автоматично відбудуться зрушення. Звісно, що й Єхануров, як його попередники та й правонаступники, нічого не зробили для професіоналізації армії. І це зрозуміло, бо завдання виходить за межі компетенції військового відомства. «Мотиваційний пакет» пропозицій для контрактника – це справа усіх гілок влади, бо стосується діяльності фінансових, освітніх, медичних установ, а низку питань, таких як терміни служби та ланки пенсійного забезпечення для солдатів необхідно вирішувати на законодавчому рівні.

В 2008 р. стан фінансування армії був критичний. З ЗСУ почали звільнятися молоді офіцери і контрактники. Контрактників було 20 тис., проте у 2008 р. звільнилися 5671 контрактників, а за 11 місяців 2009 р. – 4811. Що не дивно: зарплата контрактника у війську – 870 грн., що менше ніж прожитковий мінімум. У 2009 р. армію також залишили 564 молодих офіцера та 144 висококваліфікованих військових пілоти. Лейтенант отримував 1800-2000 грн, на вищих щаблях: підполковник – 2500-2700 грн, полковник – 2800-3200 грн. Що цілком співпадало зі ставками офіс-менеджерів у київських конторах, не обтяжених відповідальністю за те, що літаки можуть впасти, а ракети – вибухнути. Ризики останнього лише зростали через фактичну відсутність бойової підготовки та старіння техніки.

В 2009 р. ситуація лише погіршилася. Василь Никіфоров, заступник командувача По-

вітряними силами ЗСУ зазначав з цього приводу: Для підтримки кваліфікації льотчик 1-го класу повинен літати мінімум 50 годин на рік, інакше він просто втратить навички. У мене командир, який день і ніч несе чергування, отримує 3000 грн, пілот – 1800-2000 грн. І тому багато хто йде на пенсію, вона встановлена льотчикам з 32 років, і йдуть працювати в інші відомства. Наприклад, в цивільну авіацію. Тому що пілот «Боїнга» отримує, хоча б, так було два роки тому, 28 тис грн. [газета «Новая», 08.09.2009].

Кризові для армії 2008-2009 рр. відкинули ЗСУ за критерієм підготовки військ далеко назад. І хоча представники Міноборони запевняли, що ситуація із бойовою підготовкою в 2010 р. суттєво покращилася, насправді після кризового 2009 р. можна казати хіба що про досягнення рівня 2005 р. Наприкінці 2010 р. начальник штабу – перший заступник начальника управління бойової підготовки командування Сухопутних військ Збройних Сил України полковник Микола Губко переконував, що в Сухопутних військах ЗС України протягом року було проведено майже на чверть більше командно-штабних навчань і командно-штабних тренувань бригад і полків, ніж минулого. Але при цьому він надав ще одну показову інформацію: «До того ж, у військових колективах аеромобільних військ, військ спеціального призначення і навчальних центрах Сухопутних військ Збройних Сил України виконано понад 14 тис. стрибків із парашутом, а це близько 60 відсотків від запланованого. Для порівняння, минулого року цей показник становив 55 відсотків. При цьому у 2010 році лише 6 відсотків стрибків було здійснено за рахунок спонсорської допомоги, 20 відсотків – коштом військовослужбовців, а решта – як і належить, державним коштом. Це значний прогрес, порівняно з 2009-м» [«Народна Армія» 11.12.2010]. Отже, навіть з такого епізоду зрозуміло, що Силами спеціальних операцій військове відомство опікувалося замало, та й можливості існували мінімальні.

Наприкінці 2011 р. контрактна служба приваблива тільки в регіонах з очевидними проблемами працевлаштування молоді. Газета «Дзеркало тижня» [№ 44, 2011 р.] вказувала: «Лише одиниці розглядають контракт

як шлях до військової кар'єри, для переважної більшості (про що свідчить плінність кадрів) це насамперед спосіб вирватися із безробіття. Не кажучи вже про те, що лави ЗСУ поповнює неосвічена, люмпенізована й нездорова фізично частина молодих людей. Не більше оптимізму і в офіцерів. Сьогодні командир частини у ЗСУ одержує трохи більше, ніж касир у супермаркеті. При цьому принципи кадрових призначень такі, що офіцеру, за поодинокими винятками, не варто планувати свою кар'єру».

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Прояви зловживань або корупції, що призвели до зниження обороноздатності країни

Всеохоплююче поширення корупції у сфері оборони ставить під серйозну загрозу ефективність збройних сил, підриває довіру до війська, призводить до деградації державного управління у сфері оборони й загрожує самому існуванню держави. Корупція відбирає обмежені кошти від державних безпекових, економічних і соціальних програм на задоволення приватних інтересів. Як показує світовий досвід, сприятливі умови для корупційної діяльності часто виникають саме в оборонному секторі, де є додаткова можливість уникати контролю, прикриваючись секретністю.

Численні випадки корупційних зловживань у багатьох сферах оборонної діяльності в Україні свідчать, що корупція в Міністерстві оборони набула ознак системного явища. Зокрема, у таких сферах діяльності, як відчуження військового майна, миротворчі операції, забезпечення військовослужбовців житлом, закупівля та ремонт військової техніки та майна, отримання неналежних пільг і виплат чи компенсацій з бюджету, використання оборонних активів та військовослужбовців у приватних інтересах, утилізація озброєння та боєприпасів тощо. Останніми роками також спостерігається специфічне корупційне

явище – зростання корупційної напруги навколо питання про надання оборонних послуг приватними підприємствами (аутсорсінг).

Формальне ставлення до виконання різних програм в Україні (і не лише програм боротьби з корупцією) стало типовим явищем.

Традиційно Міністерство оборони України, як і інші військові формування, було для громадськості (та й для парламенту) terra incognita. Лише окремі випадки зловживань посадовцями набули розголосу після того, як відомство очолив Анатолій Гриценко. Зокрема 25 березня 2005 р. міністр оборони України Анатолій Гриценко підписав накази, якими усунув від виконання службових обов'язків десять високопоставлених чиновників військового відомства на період проведення службових розслідувань. Від виконання службових обов'язків були відсторонені такі особи:

колишній головнокомандувач Військово-повітряних Сил ЗС України генерал-лейтенант Ярослав Скалько, командувач військ Південного оперативного командування Сухопутних військ ЗС України генерал-лейтенант Григорій Педченко, начальник Головного управління логістики – заступник командувача сил підтримки ЗС України генерал-лейтенант Юрій Костін, заступник директора Департаменту утримання, реалізації та утилізації надлишкового військового майна Міністерства оборони України полковник Микола Обзор, перший заступник директора департаменту утримання, реалізації та утилізації надлишкового військового майна Міністерства оборони України полковник Володимир Кирчатий, директор Департаменту озброєння Міністерства оборони України Михайло Митрахович, директор Департаменту тилу Міністерства оборони України Віктор Колотов, директор Департаменту утримання, реалізації та утилізації надлишкового військового майна Міністерства оборони України Валерій Байков, директор Департаменту капітального будівництва та управління фондами Міністерства оборони України Сергій Веліжанський, перший заступник директора Департаменту тилу Міністерства оборони України Іван Кузнецов. Міністр оборони України Анатолій Гриценко прийняв таке рішення на підставі інформації про численні грубі порушення нормативно-правових

документів, багатомільйонні збитки, лобювання окремими посадовцями інтересів приватних структур. Як інформувала прес-служба відомства, відповідна інформація містилася в актах перевірки та оперативних повідомленнях Рахункової палати України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України, Контрольно-ревізійного департаменту Міністерства оборони України, зверненнях народних депутатів України на адресу глави оборонного відомства. Однак справа обмежилась відстороненням вказаних осіб.

Досить дивно, що про корупцію в оборонному відомстві, особливо у сфері управління державним майном та бюджетними коштами, керівництву держави на чолі з Віктором Януковичем було добре відомо. Ще в 2010 р., під час своєї промови на урочистостях з нагоди Дня працівника прокуратури Президент України Віктор Янукович звернув увагу на проблеми додержання законності в оборонній сфері. «Тут залишаються поширеними випадки протиправного відчуження військового майна та земель, розкрадань бюджетних коштів, різного роду зловживань» [*Прес-служба Президента України*, 30 листопада 2010 р., <http://www.president.gov.ua/news/18836.html>]. А на початку 2012 р., представляючи новопризначеного міністра оборони, Президент Янукович знову торкнувся теми корупції у міністерстві, попереджаючи про жорстку відповідальність за корупцію.

Боротьбу з нею у Міністерстві оборони та у Збройних Силах офіційно визнано стратегічним завданням і стан цієї боротьби відображається у відповідному розділі на офіційному сайті Міністерства оборони. Причому з корупцією в Міністерстві оборони та у Збройних Силах справді ведуть боротьбу, оскільки на бік запобігання корупції стали чимало структур: Військова служба правопорядку та Інспекція Міністерства оборони, відповідні структури у складі Генерального штабу. Певну виховну роль мав відігравати Правовий департамент МОУ і Департамент гуманітарної політики МОУ, а також інститут заступників командирів з соціально-психологічної та виховної роботи у Збройних Силах. Окрім цього, у Міністерстві було створено сектор з питань запобігання та протидії корупції.

Незважаючи на чисельність суб'єктів боротьби з корупцією всередині Міністерства, найбільш резонансні випадки корупційних зловживань розкривали зовнішні структури, зокрема підрозділи Служби безпеки України, а громадськість отримувала інформацію про такі випадки переважно з повідомлень прокуратури про порушення кримінальних справ. Тому цілком закономірним є критичне ставлення представників прокуратури до діяльності відомчих структур внутрішнього контролю Міністерства оборони: *«Оборонне відомство – це закрита організація, а відомчі ревізійні та спеціальні правоохоронні органи є неефективними, оскільки підпорядковуються тим, кого контролюють. Мають місце факти невиявлення цими органами порушень, що згодом розкривалися територіальними контролюючими органами. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України керується у своїй діяльності власним досвідом. Як вона може об'єктивно виконувати свої функції, якщо керівник Служби призначається за поданням начальника Генерального штабу ЗС України і йому фактично підпорядковується? Гадаю, цю Службу правопорядку необхідно відокремити й виключити можливість впливу суб'єктивного чинника.»* [Голомша Микола, військовий прокурор Центрального регіону України. Корупційні ризики оборонного сектору України. Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України. Збірник матеріалів міжнародної конференції 16 травня 2011р. Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2011, с.22.]

В цілому можна зробити висновок: за останні десять років (2004-2014 рр.) не було жодного міністра оборони, якого б політичні опоненти або окремі ЗМІ не звинувачували у зловживаннях і корупції. Більше того, в історії сектора оборони мав місце випадок усунення міністра оборони з посади на тлі гострої критики щодо поширеної у Міністерстві оборони корупції з питань організації харчування військовослужбовців, передачі майна, закупівлях тощо. Зокрема, як вже згадувалося в розділі щодо кадрової політики в оборонній сфері, у червні 2009 р. рішенням Верховної Ради України Юрія Єханурова з посади міністра оборони було звільнено.

Фактично відсутнім протягом останніх 10 років залишався і парламентський контроль над сектором безпеки у сфері протидії корупції. Профільний Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони суттєвих важелів впливу не мав, та й працювати не намагався. Рахункова палата України, яка від імені Верховної Ради регулярно перевіряла стан виконання бюджету у Міністерстві оборони, була потенційно ефективним інструментом парламентського контролю. Однак реальна дієвість перевірок Рахункової палати надзвичайно обмежена через непрозорість для громадськості результатів цих перевірок. За багато років регулярних перевірок міністерства оборони з більш належною повнотою публікувався лише звіт про стан забезпечення військовослужбовців житлом. З багатьох інших питань діяльності міністерства оборони і Збройних Сил інформація про перевірки Рахункової палати обмежувалася лише загальними фразами прес-релізів та повідомленнями про те, що матеріали перевірок передано для реагування. А яким саме було це реагування, і чи було воно взагалі – громадськості (платникам податків) було невідомо. Причому самі представники Рахункової палати визнавали хибність практики необґрунтованої закритості відомства: *«...надмірна обмеженість доступу до нормативно-розпорядчих документів Міноборони не сприяє забезпеченню прозорості, попередженню корупції, ліквідації системних регулятивних або організаційних вад, що сприяють виникненню схильного до корупції клімату... Як свідчать матеріали аудитів органів державної влади, система заходів протидії корупції як в міністерстві, так і в державі є неефективною і не забезпечує усунення або зниження причин її виникнення, внаслідок чого зростають обсяги збитків, заподіяних корупційними діяннями службових осіб, які здебільшого залишаються безкарними за скоєні корупційні діяння. Міноборони, як і інші органи виконавчої влади та правопорядку у цій сфері, діяли без належної координації та відповідальності за результати своєї роботи, був відсутній причинно-наслідковий зв'язок між отриманням коштів і результатами їх використання.»* [Щасний Едуард. Роль Рахункової палати у скороченні корупційного потенціалу

оборонних відомств. Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України. Збірник матеріалів міжнародної конференції 16 травня 2011р. Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2011, с.27].

Незважаючи на невеликі обсяги хабарів, які регулярно «сплачувалися» у сфері кадрового менеджменту (порівняно з сумами «відкатів» у матеріально-фінансових сферах оборонної діяльності), поширеність корупції у кадровій сфері оборонного відомства відіграла найбільш руйнівну роль. Корупційна викривленість практично всіх процесів управління кадрами у військовому відомстві призвела до втрати здатності ефективного управління, значних фінансових і професійних втрат, а також гальмування давно необхідних реформ. Варто згадати випадок, який трапився у Київському військовому ліцеї ім. Богуна: *«Військова прокуратура Київського гарнізону закінчила розслідування кримінальних справ за обвинуваченням двох викладачів Київського військового ліцею ім. І. Богуна у вчиненні злочинів, передбачених ч.2 ст. 368 Кримінального кодексу України, які вимагали та одержали від матері одного з ліцеїстів 2000 та 4500 грн. хабарів відповідно за позитивні оцінки її сина. Кримінальні справи направлено до суду з обвинувальними висновками»*. [Відділ зв'язків із засобами масової інформації Генеральної прокуратури України, 13 липня 2011р., http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&c=view&id=95809].

Не краща ситуація була весь час і у сфері надання житла військовослужбовцям. Ось як характеризував ситуацію з житлом у столиці у 2007р. тодішній міністр оборони Анатолій Гриценко: *«...побачивши, які були махінації з отриманням військовослужбовцями квартир у Києві, я взяв на себе чужу роботу, однак централізував це питання. Тепер тільки міністр приймає рішення про надання і постійного, і службового житла, і навіть про розподіл гуртожитків у місті Києві... Мені підготували такий список, я його двічі переглядав... Оскільки вплив ряд махінацій! Причому, на жаль, махінацій на рівні як прапорщиків, так і старших офіцерів. Деякі отримали вже по дві три квартири, приватизували їх на родичів і знову претендують на житло у Києві.»* [«Факти», 23 лютого 2007р.]

Враховуючи рівень проблеми, наведемо лише найбільш резонансні випадки.

Так, директора філії Центрального спеціалізованого будівельного управління Міністерства оборони України «Укроборонбуд» засуджено до 8 років позбавлення волі «Шевченківським районним судом м. Києва 20 жовтня 2010 року за вчинення злочину, передбаченого ч.3 ст.365 КК України, засуджено директора філії Центрального спеціалізованого будівельного управління Міністерства оборони України «Укроборонбуд» до 8 років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій на 3 роки.

Як з'ясувалося, вказаний керівник упродовж 2006 року, перевищуючи службові повноваження, не отримавши дозволу міністра оборони України та погодження відповідного структурного підрозділу Міністерства, уклав від імені Міністерства оборони України низку договорів із комерційними структурами про спільне будівництво на території військових містечок по всій території України. При цьому в якості паю Міністерства оборони України вносились об'єкти нерухомості, на території яких планувалось будівництво. В подальшому ним підписувались угоди про компенсацію комерційними структурами вартості паю Міністерства оборони України та акти про передачу військових містечок та окремих споруд цим комерційним структурам.

Унаслідок цих дій, 27 об'єктів нерухомості ринковою вартістю понад 101 млн. грн. незаконно вийшли з володіння Міністерства оборони України». [Прес-служба Генеральної прокуратури України, 21 жовтня 2010р., http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&c=view&id=50067].

Або інший випадок: «Судом розглянуто кримінальну справу стосовно колишнього начальника Кримського управління капітального будівництва Міністерства оборони України, який прийняв від забудовника в м. Феодосія 244 квартири для військовослужбовців, непридатних для проживання та таких, що не відповідали санітарно-технічним нормам. Матеріальна шкода, заподіяна державним інтересам, складала 72,8 млн. грн. Під час досудового слідства відшкодовано 72,5

млн. грн., до обвинуваченого також заявлено цивільний позов на суму 300 тис. грн. та накладено арешт на майно на суму 240 тис. грн.» [Військова прокуратура ВМС України, 19 грудня 2011р., http://www.vms.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=99899].

Але зрозуміло, що далеко не всі випадки було розслідувано. Притягнуто до відповідальності було лише одиниці з орди злочинців у погонах.

Цікаво, що дехто уникав відповідальності навіть за умов очевидності злочинів. Голова Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони Анатолій Гриценко в інтерв'ю на телеканалі ТВі заявив, що за даними Рахункової палати України колишній начальник Генерального штабу за роки військової служби в Україні отримав чотири квартири, які переписав на родичів (<http://www.youtube.com/watch?v=x6gGzEenzbg>). Звісно, це стало можливим завдяки високому службовому становищу.

Розповсюджена корупція і у комунально-експлуатаційних структурах Збройних Сил України, які здійснюють прийом житла від будівельників, утримують житловий фонд, що належить Міністерству оборони та приймають участь у розподілі житла поміж безквартирними військовослужбовцями. Доречно відзначити, що житлові комісії військових гарнізонів, як правило, базуються на фондах квартирно-експлуатаційних частин (КЕЧ), а секретаріат цих комісій складають їхні службовці. Наприклад, у 2006 р. контрольно-ревізійним департаментом Міністерства оборони було виявлено, що посадові особи Головного квартирно-експлуатаційного управління Збройних сил України приховували від розподілу декілька квартир в м. Києві у будинку по вул. Симиренка, ймовірно з метою подальшої їх реалізації на власний розсуд. Факти корупції серед посадових осіб КЕЧ зафіксовані органами прокуратури також у Дніпропетровську та інших містах.

Аналіз інформації свідчить про неефективне використання керівництвом МО України земельних ділянок при організації забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житлом шляхом пайової участі у будівництві житла комерційними структурами різних форм власності.

Зокрема, впродовж 1998-2014 рр. різними підрозділами оборонного відомства укладено та діють 147 договорів/угод (з додатковими угодами до них, перелік додається) про будівництво, придбання та забезпечення військовослужбовців житлом шляхом пайової участі.

Найбільшу кількість договорів інвестиційного будівництва було укладено з 2004 по 2006 р. При цьому комерційним структурам під забудову виділено земельні ділянки в Києві, обласних центрах та інших комерційно-привабливих регіонах України. Умовами зазначених договорів передбачено, що Міноборони отримує фіксовану частку побудованого житла (як правило 10-25% від загального метражу) у збудованих будівлях та частково в інших місцях. Водночас комерційні структури-забудовники без офіційного погодження з МО України збільшують кількість збудованого метражу (кількість будівель, поверховість тощо) при незмінній частці (м кв.) оборонного відомства. Крім того, Міноборони пропонується житло не у збудованих у комерційно-привабливих місцях будинках, а в інших населених пунктах, які знаходяться у кращому разі на відстані до 100 км від найближчих гарнізонів.

Ситуація ускладнюється відсутністю протягом багатьох років контролю з боку керівництва оборонного відомства та відповідних підрозділів (перш за все департаменту капітального будівництва МО України) за виконанням вищевказаних договорів. Так, з 1998 р. не проведено жодної перевірки стану виконання цих договорів, відсутні узагальнені відомості щодо кількості отриманого житла від підприємств – забудовників. Вказане становище не дозволяло приймати адекватні заходи реагування до комерційних структур щодо невиконання ними своїх зобов'язань перед Міноборони.

За умов виконання вказаних інвестиційних договорів оборонне відомство мало отримати понад 5,44 млн. кв. м. житла, що становить близько 87 тис. квартир. На сьогоднішній день отримано лише 800 тис. кв. м. житла, що становить близько 13 тис. квартир.

Це явище підривало довіру до військового і державного керівництва та деморалізувало військово.

Чисельні прояви корупції мали місце і під час миротворчих операцій. Деякі з них мали навіть міжнародний резонанс та негативно впливали на міжнародний імідж України. До того ж прояви корупції спостерігаються на всіх етапах підготовки і виконання миротворчої місії. Відомо, що на посади, пов'язані з управлінням матеріальними засобами, сума хабара може досягати декількох тисяч доларів США.

Наведемо типові приклади.

«Генеральною прокуратурою України 13.09.2011 р. направлено до суду кримінальну справу з обвинувальним висновком стосовно заступника командира українського миротворчого контингенту в Косово (Республіка Сербія) підполковника Н. та старшого солдата Г. за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 423 КК України. Як встановлено, вони у квітні того ж року (2011 р.) під час виконання бойового завдання, зловживаючи службовим становищем, самовільно залишили район патрулювання та виїхали за межі Косово до Республіки Македонія, де закупили 4,8 тис. пачок цигарок з метою їх контрабанди до Республіки Болгарія. Використовуючи службовий транспорт, при незаконному переміщенні товару через митний кордон миротворців затримано правоохоронними органами Республіки Болгарія та у подальшому конфісковано цигарки й автомобіль УАЗ, який належав українському миротворчому контингенту». [Відділ зв'язків із засобами масової інформації Генеральної прокуратури України, http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&_c=view&id=95867].

«Головним управлінням військових прокуратур Генеральної прокуратури України 20 жовтня 2011 року направлено до суду кримінальну справу, порушену за ч.3 ст.368, ч.1 ст.209, ч.1 ст.423 КК України стосовно начальника служби пального і мастильних матеріалів українського миротворчого контингенту в Косово. Як встановлено, він упродовж квітня-листопада 2009 року, зловживаючи службовим становищем, незаконно передав місцевій приватній компанії за пільговою ціною 1,3 млн. літрів дизельного пального, за що отримав хабар на загальну суму майже 66 тис. євро» [Відділ зв'язків із засобами масової інформації Генеральної прокуратури України, http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&_c=view&id=98460].

[gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&_c=view&id=98460](http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&_c=view&id=98460)].

Ще один типовий приклад руйнації авторитету ЗСУ. У вересні 2005 р. Генеральний секретар ООН звернувся до України з проханням достроково вивести миротворчий контингент з Лівану. Причиною такого рішення стали звинувачення у махінаціях фінансового та матеріального характеру посадовими особами українського контингенту. Подія набрала значного резонансу та була висвітлена у багатьох ЗМІ, що значною мірою негативно вплинуло на міжнародний авторитет України. В результаті у 2006 р. український контингент було достроково виведено з Лівану, а направлення у тому ж 2006 р. від України іншого контингенту, який мав почати службу у миротворчій місії ООН на Голанських висотах, було скасоване. При цьому керівництво ООН було здивоване неадекватністю покарання українських військовослужбовців за корупційні вчинки, які нанесли значні збитки Україні, у тому числі й фінансового характеру.

В 2009 р. набрав обертів скандал щодо корупційних махінацій військовослужбовцями українського миротворчого контингенту в Косово, що виконував місію під керівництвом НАТО (KFOR). Неефективність роботи керівництва Збройних сил України в напрямку боротьби із вже системною корупцією серед українських миротворців продовжувала давати свої сумні результати.

Певні висновки щодо підготовки військ можна зробити й за результатами перевірок використання коштів бюджету на оборону Рахунковою палатою України». Ось симптоматичний висновок Рахункової палати від 25.03.2011. Рахункова палата провела аудит ефективності використання бюджетних коштів, виділених Міністерству оборони України на утримання та розвиток Повітряних Сил Збройних Сил України. За висновком Колегії Рахункової палати, Міноборони разом з Генеральним штабом Збройних Сил України не забезпечили виконання у 2006-2011 рр. Державної програми розвитку Збройних Сил України. Не створено Повітряних Сил, оптимальних за чисельністю, оснащених сучасним озброєнням та військовою технікою, професійно підготовлених, спроможних забезпечити надійний за-

хист повітряного простору України. Аудитори вказали на відсутність послідовної державної політики у питаннях матеріального та фінансового забезпечення Збройних Сил. Міністерство фінансів упродовж останніх років систематично ігнорувало передбачені Державною програмою розвитку Збройних Сил України обсяги фінансування бойової підготовки та модернізації і закупівлі нового озброєння. Виділені у 2010 р. Міноборони з державного бюджету кошти, як і у попередні роки, переважно були використані на утримання особового складу: оплату праці та забезпечення харчування військовослужбовців, оплату комунальних послуг та енергоносіїв. Як наслідок, рівень бойової підготовки Повітряних Сил та наявні озброєння й військова техніка не відповідають сучасним вимогам. До цього призвела створена Мінфіном протягом останніх років система формування бюджету Міноборони. Вона не враховувала вимог Державної програми розвитку ЗСУ. Кошти держбюджету в основному планувалися на утримання нерформованої системи Збройних Сил, без відповідного їх розвитку. [Прес-служба Рахункової палати, <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16736518>].

Окрім проблем фінансування Збройних Сил із загального фонду бюджету, значні корупційні ризики пов'язані і з фінансуванням потреб на оборону через так званий спеціальний фонд бюджету.

Структура отриманої Україною після розпаду Радянського Союзу спадщини у багатьох випадках не відповідає потребам війська незалежної держави. Звісно, спочатку не вистачало певних компонентів, особливо на державному рівні управління обороною. Однак, надзвичайно багато матеріальних оборонних ресурсів (надлишкові боеприпаси, громіздка система військових ВНЗ, об'єкти що забезпечували використання ядерної зброї тощо) були непотрібні, або ставали такими поступово за рахунок старіння. При скороченні, вивільнене (надлишкове) нерухоме та рухоме майно мало б бути додатковим ресурсом для оборонних реформ у разі його вигідної реалізації. Постало питання, хто має займатися збутом надлишкового військового майна: спеціальні державні структури чи оборонне відомство? Перемогла

думка, що військові мають самі наповнювати частину річного бюджету, поповнюючи його спеціальний фонд виконанням невластивих для Міністерства оборони та Збройних Сил України комерційних функцій. Відповідно до Бюджетного кодексу України, основним джерелом наповнення спеціального фонду державного бюджету є власні надходження бюджетних установ, якими у даному випадку є Міністерство оборони та підпорядковані йому Збройні Сили України.

На практиці, спеціальний фонд державного бюджету Міністерства оборони наповнювався за рахунок відповідної діяльності, а саме:

- від реалізації озброєння, техніки та іншого майна Збройних Сил;
- надходжень від діяльності державних підприємств Міністерства оборони України;
- надання військовими частинами відповідних платних послуг з транспортування, аеродромного забезпечення, зберігання майна;
- оренди об'єктів інфраструктури, що тимчасово не використовується Збройними Силами;
- надання платних медичних та санаторно-профілактичних послуг тощо.

Наповнення спеціального фонду до сьогодні залишається традиційним обов'язком і водночас проблемою української армії, що не раз підкреслювалося військовими експертами. Наприклад, директор міжнародних програм українського аналітичного центру «Номос» Дмитро Штибліков вважає, що: *«Схема фінансування української армії дуже цікава. Припустимо, що на папері виділяється певна сума, але при цьому частину цієї суми Міністерство оборони повинне заробити самостійно госпрозрахунковими заходами – продажем техніки і т.д. І коли закладаються ці цифри в бюджет, то в армії немає ніяких договорів. І сказати – чи вдасться заробити ці гроші, чи ні – не може ніхто.»* [«РОСБАЛТ/Україна», 13 лютого 2012р., <http://www.rosbalt.ru/ukraine/2012/02/13/945350.html>].

Періодичні публічні заяви керівництва держави, міністерства оборони та вищого військового керівництва щодо необхідності звільнити військове відомство від невласти-

вих комерційних функцій на практиці не знаходять своєї реалізації. Більше того, заплановані витрати бюджету Міністерства оборони України на 2012 р. були таким, що власними силами потрібно було заробити вже більше двох мільярдів гривень. Тобто 13,5% всього оборонного бюджету! Насправді ж через неефективність господарської діяльності, сфери управління військовим, в т.ч. і надлишковим майном, їх корумпованості, наповнення спеціального фонду в кращі роки не перевищувало 50% від запланованих обсягів.

Візьмемо для прикладу бюджетний звіт за 2011 рік. В ньому можна побачити, що міністерство оборони недоотримало по спеціальному фонду майже половину коштів:

Фактично у 2011 році отримано 12 709,1 млн. грн. (недоотримано 1 095,3 млн. грн.), у тому числі:

- 11594,8 млн. грн. – за загальним фондом
- 1114,3 млн. грн. – за спеціальним фондом (недоотримано 1095,3 млн. грн.), з яких:
 - 364,5 млн. грн. – від реалізації озброєння, техніки та іншого майна Збройних Сил України;
 - 747,5 млн. грн. – від власних надходжень бюджетних установ;
 - 2,3 млн. грн. – від інших доходів спеціального фонду [Офіційний сайт Міністерства оборони України, http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=budget_army&sub=budget2011].

До суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення у сфері ведення діяльності по наповненню спеціального фонду можна віднести дуже широке коло осіб. Сфера реалізації озброєння, техніки та іншого майна Збройних Сил України є, напевне, найбільш тіньовою сферою діяльності оборонного відомства. Свідчень цьому залишилося багато. Наприклад, відомий такий випадок: «Прокуратурою міста Києва за матеріалами ГУБКОЗ СБ України порушено кримінальну справу стосовно начальника відділу реалізації рухомого майна ДОО Міноборони України концерну «Техвоєнсервіс», який отримав хабар у розмірі 13 тис. грн. від громадянина за виготовлення і видачу йому завідомо недійсного протоколу про проведення аукціону з реалізації конвер-

сійної військової техніки (ч.2 ст. 368 КК України).» [Defense Express, 27 липня 2011р., <http://www.defense-ua.com/rus/news/?id=35899>].

Черговим підтвердженням недостатньої ефективності заходів, що вживаються міністерством оборони щодо протидії корупції у сфері використання державних ресурсів, призначених для поповнення спеціального фонду став прикрий випадок, зафіксований правоохоронними органами України: «Військовою прокуратурою Центрального регіону України 15.02.2012 порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч.3 ст.368 КК України, стосовно начальника відділу одного із структурних підрозділів Міністерства оборони України підполковника М., який отримав від представника комерційного підприємства хабар у розмірі 120 тисяч гривень за підготовку та видачу документів, пов'язаних з реалізацією надлишкового військового майна, що містило брухт кольорових та дорогоцінних металів. На даний момент військовослужбовця затримано.» [Відділ зв'язків із засобами масової інформації Генеральної прокуратури України, 17 лютого 2012р., http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&c=view&id=10182].

Заробляння грошей для наповнення спеціального фонду вимагає від окремих командирів (начальників) приділяти значну увагу комерційній діяльності, що, в принципі, не відповідає призначенню цих військових організацій. Як приклад можна навести вказівки начальника Військово-медичного клінічного центру Західного регіону полковника медичної служби Івана Гайди: «У сьогоднішніх ринкових умовах з метою одержання додаткових джерел фінансування діяльності Центру це [наповнення спеціального фонду] надзвичайно важливе питання. У процесі господарської діяльності за 2010 рік було додатково залучено 4 мільйони 35 тисяч гривень. Завдання на 2011 рік – 6 мільйонів 175 тисяч грн. Це наші орієнтири і наше майбутнє у плані закупівлі необхідної медичної апаратури, формування нових кабінетів і відділень, оновлення матеріально-технічної бази.» [Офіційний сайт Міністерства оборони України, <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=20394>].

Відсутність належної бойової підготовки в умовах недофінансування, зниження вимог

військового керівництва до підлеглих в частині, підтримання належного рівня бойової готовності підпорядкованих частин, зміщення акцентів в бік «фасадної», показової діяльності військ створюють умови для ведення деякими командирами (начальниками) не військової діяльності. Під виглядом ведення господарської діяльності для наповнення спеціального фонду окремі командири вирішують особисті питання за рахунок наявного військового ресурсу.

На тлі заробляння грошей для наповнення спецфонду, використання військової інфраструктури на незаконних підставах через надання господарських послуг замість неправомірної винагороди стало розповсюдженим явищем. У 2011р. преса і телебачення не один раз повідомляли про випадки незаконного надання командирами військової техніки та особового складу в оренду приватним особам або комерційним структурам з метою отримання особистої вигоди. Окрім цього, деякі начальники зловживають незаконним використанням підпорядкованої їм інфраструктури. Наприклад, за повідомленням Генеральної прокуратури України: *«Військовою прокуратурою Тернопільського гарнізону направлено до суду з обвинувальним висновком кримінальну справу, порушену стосовно начальника квартирно-експлуатаційного відділу м. Тернополя П. за ч.1 ст.368 Кримінального кодексу України. Встановлено, що вказаний офіцер одержав від приватного підприємця 21 тис. грн. хабара за надання приміщення в тимчасове користування»*. [Відділ зв'язків із засобами масової інформації Генеральної прокуратури України, 06 липня 2011р., http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&_c=view&id=95594].

Корупційні зловживання постійно здійснюються і у процесі державних закупівель в оборонному відомстві. Ось як характеризує ситуацію військовий прокурор Центрального регіону України Микола Голомша: «Так, тендери (конкурси) виграють комерційні структури (посередники), а фактично виконують роботи державні підприємства або виробники. І це за наявності у сфері управління МО України лише на піднаглядній військовій прокуратурі Центрального регіону України 69

державних підприємств і 13 філій, тільки одиниці з яких отримують замовлення. Взагалі складається парадоксальна ситуація: в управлінні Міністерства оборони є велика кількість авторемонтних, будівельних підприємств, а надають послуги по ремонту автомобільної техніки, будівництву, реконструкції здебільшого комерційні організації, де вартість тих самих робіт завищена у рази. Це призводить до збиткового простою підприємств оборонного відомства та зростання заборгованості по заробітній платі працівників. Слід підкреслити, що часто-густо самі виробники створюють посередників з метою уникнення фінансових перевірок тощо, але здебільшого у зв'язку зі складністю процедури оформлення тендерної документації виробникам немає необхідності брати участь у тендерах, якщо їх продукція і так користується попитом» [Голомша Микола, військовий прокурор Центрального регіону України. Корупційні ризики оборонного сектору України. Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України. Збірник матеріалів міжнародної конференції 16 травня 2011р. Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2011, с.21-22.].

При цьому питання обмеженого фінансування бюджетних програм Збройних сил України посилює корумповані ризики процесу державних закупівель з причин повної залежності визначення потреб, вибору предмета закупівлі, послуг, робіт від командира (начальника) розпорядника коштів, що в певних випадках може не бути прямо пов'язаним з питанням підвищення бойової готовності. Так, можна за державні кошти здійснити продовження ресурсу декільком літакам МіГ-29 на одному підприємстві або дати перевагу ремонту літаків Су-27 на іншому. З причин хронічної нестачі фінансового ресурсу ремонт декількох літаків того чи іншого типу принципово не змінить загальний стан бойової готовності окремих авіаційних частин, тим більше, Повітряних сил в цілому, тому військовий керівник, приймаючи рішення в той чи інший бік, майже нічим не ризикує. Прикладом подібних рішень може бути й такий випадок, висвітлений у ЗМІ: *«У жовтні 2008 року командування Повітряних сил підписало договір №14/08 із ДП «Львівський авіаремонт-*

ний завод» на ремонт п'яти літаків МіГ-29. Ремонт начебто було виконано, але з підприємством не розрахувалися. Воно подало позов у суд, який ухвалив стягнути з Міноборони 8 млн. грн. За дивним збігом обставин у жовтні 2010 року командування Повітряних сил підписує новий договір №60/10 на ремонт тих самих літальних апаратів. Тепер за нібито проведені роботи з заводом розраховуються коштами зі стабілізаційного фонду бюджету і військовим майном. Питання лише в тому, скільки відбувається таких ремонтів і яку техніку ми отримуємо в результаті.» [«Дзеркало тижня», 08 квітня 2011р.].

Так само буває важко знайти логічне обґрунтування ефективності багатьох інших прийнятих міністерством оборони рішень з питань державних закупівель. Факт необґрунтованого придбання дорогих автомобілів (доречним буде нагадати – в період фінансової кризи), був зафіксований у 2009 р. під час проведення інспекції оборонного відомства представниками Секретаріату Президента України та потрапив у ЗМІ [«Дзеркало тижня», 06 червня 2009 р., http://dt.ua/POLITICS/tablimitsya_mendeleeva_elementi_zbiraemo,_grati_prozirayut-57104.html]. Також багато цікавих прикладів напевне можуть дати рішення міністерства оборони та командирів (начальників) Збройних Сил щодо закупівлі медичного обладнання, засобів зв'язку, запасних частин та ремонтних послуг техніки та озброєння тощо.

Те, що комітету з проведення торгів приділяється значна роль у вибудовуванні корупційних схем, підтвердив перший віце-прем'єр-міністр України Валерій Хорошковський у телевізійній програмі «ШустерLive»: «...Закон Про державні закупівлі... не викорінює корупцію, а навпаки є дуже хорошим приводом покриття корупції, тому що саме наші тендерні комітети, які сьогодні створені, згідно таки цього Закону, є прикриттям корупції» [Телевізійна програма «ШустерLive», 23 березня 2012 р., <http://3s.tv/programs/shuster-live-23-03-2012-/>].

В умовах постійного недофінансування Збройних сил та низької інтенсивності бойової підготовки низька якість товару (виконаних робіт з ремонту) може бути не поміченою. Це

створює додаткові умови для корупційних зловживань військовими посадовцями. Останнім часом такі факти не залишаються поза увагою органів прокуратури, зокрема: «Військовою прокуратурою Військово-морських сил України направлено до суду з обвинувальним висновком кримінальну справу за звинуваченням одного із заступників командувача Військово-морських сил України контр-адмірала З. учиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 366 та ч. 2 ст. 423 КК України. У ході слідства встановлено, що він, зловживаючи службовим становищем в інтересах третіх осіб, підписав акти про виконання ремонтних робіт військового корабля, які фактично в повному обсязі виконані не були, чим спричинено збитки державі на суму понад 1,8 млн. грн. У ході досудового слідства завдані злочинами збитки відшкодовані повністю шляхом виконання комерційним підприємством ремонтних робіт». [Відділ зв'язків із засобами масової інформації Генеральної прокуратури України, 06 грудня 2011р., http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&_c=view&id=99531].

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Деякі проблеми реалізації антитерористичної операції на сході України у квітні 2014 р. (щодо ключових причин втрати антитерористичних функцій держави)

У своєму зверненні 13 квітня 2014 р. в.о. Президента України Олександр Турчинов заявив, що РНБО прийняла рішення розпочати широкомасштабну антитерористичну операцію (АТО) із залученням Збройних Сил України. Україна офіційно проголосила, що РФ веде проти неї неоголошену війну.

Наслідком ментальної неоднорідності України та якісної роботи російських спецслужб зі створення агентурних мереж в Україні стала відмова низки впливових у

східних регіонах політиків і бізнесменів брати участь в організації опору. Після проголошення АТО відбулася низка прикрих подій. Зокрема розстріл групи Антитерористичного центру СБУ, потрапляння у засідки декількох груп силовиків, захоплення сепаратистами адміністративних будівель у декількох містах Донецької та Луганської областей та встановлення контролю в самих Донецьку та Луганську. Замість українських телеканалів сепаратисти розпорядилися почати трансляцію російських телеканалів в низці населених пунктів. Крім того, відбувся ганебний випадок здачі зброї сепаратистам вояками 25-ї окремої аеромобільної бригади Високомобільних десантних військ Збройних сил України. Цей випадок мав місце внаслідок злочинного рішення командира частини (позбавив вояків можливості застосувати зброю) та психологічної неготовності частини підрозділів ПДВ діяти без зброї. Він мав украй негативні наслідки для морально-бойового духу усього українського війська. Але ще більш негативні наслідки мало часткове усунення донецького підрозділу СБУ «Альфа» від виконання своїх функцій, а також перехід деяких представників МВС на сторону сепаратистів. Водночас військовослужбовці Національної гвардії України, які

при проведенні штурму військової частини в місті Маріуполь Донецької області застосували проти терористів штатну стрілецьку зброю, продемонстрували мужність та силу української зброї.

Слід наголосити, що в цілому протягом першого етапу (з 13 квітня до 2 травня) АТО реалізовувалася досить невдало. Центральна влада не контролювала ситуацію в Донецькій та Луганській областях. Рішення формувалися повільно, реалізовувалися лише частково. Жодного вдалого епізоду відсічі агресору ЗСУ, підрозділи СБУ чи МВС не надали. До найбільш активної фази АТО (до 25.05.2014) спостерігалися проблеми планування операцій, бойової злагоженості, управління військами та координації дій залучених до АТО підрозділів. Непоодинокі були випадки несвоечасного прибуття допомоги, потрапляння у засідки, загибель значної частини військовослужбовців через неналежну організацію питань всебічного забезпечення, охорони, розвідки та ін. Значні проблеми існували й через відсутність належного оснащення та озброєння підрозділів АТО. Усе це були прямі наслідки відсутності заходів бойової підготовки, переоснащення та переозброєння військових формувань сектору безпеки. І в першу чергу, ЗСУ.

ДОСЛІДЖЕННЯ ХОДУ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТРИВАЄ...

ЧАСТИНА ДРУГА

ПРОБЛЕМИ ВИДІВ ЗСУ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Сухопутні війська. Деякі причини зниження потенціалу виду ЗСУ

(переважна частина причин зниження бойового потенціалу СВ ЗСУ було розглянуто в Перший частині, зокрема, у розділах, присвячених дослідженню виконання Держпрограм розвитку ЗСУ та Держпрограм розвитку ОВТ)

СВ ЗСУ є найбільш чисельним видом Збройних Сил. За своїм призначенням та обсягом покладених на них завдань вони відіграють одну з вирішальних ролей у виконанні ЗСУ своїх функцій як у мирний, так і воєнний час, майже у всьому спектрі виконання завдань українського війська.

Структурно СВ складаються з Командування, Західного та Південного оперативних командувань, Територіального управління «Північ», армійських корпусів, бригад, полків та частин матеріально-технічного забезпечення. Родами військ СВ є механізовані і танкові війська, ракетні війська і артилерія, армійська авіація, аеромобільні війська, війська протиповітряної оборони.

Створення та розвиток СВ нерозривно пов'язані з етапами будівництва, реформування та розвитку Збройних Сил України. З цим, власне, також пов'язані і проблеми, які, з одного боку, супроводжували увесь процес реформування Сухопутних військ, а з іншого – на жаль, у підсумку так і не призвели до суттєвого підвищення боєздатності цього виду військ. Що, власне, і продемонструвала спочатку кримська кампанія, а згодом – терміновість заходів для підвищення боєздатності частин і підрозділів СВ для очікуваного протистояння з російською армією у період кризи 2014 р.

Значною мірою досягнення позитивних результатів реформування СВ гальмувалося різними підходами до оптимізації керівних та оргштатних структур частин та з'єднань, основних озброєнь і чисельності СВ.

Державна програма реформування і розвитку ЗСУ на період до 2005 р. головною метою реформування й розвитку СВ визначила створення боєздатних, оснащених сучасними зразками ОВТ з'єднань і військових частин, які здатні якісно виконувати поставлені завдання. Одним із шляхів досягнення цієї мети було визначено вдосконалення структури з'єднань і частин СВ за рахунок переходу від дивізійно-полкової до бригадно-батальйонної структури, якій притаманні мобільність, багатофункціональність, самостійність у виконанні бойових завдань. Стверджувалося, що це «надасть можливість підвищити мобільність, вогневу й ударну міць з'єднань...». [*Державна програма реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року // Військо України. – 2000. – № 11-12.*] Вже на кінець 2004 р. всі дивізії були переформовані в бригади. У СВ було 3 армійські корпуси, 17 бригад (13 бойових, 3 артилерійські та ракетна). [*Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року. – К.: Аванпост-прім, 2004.*].

Новий етап у життєдіяльності СВ розпочався з початком реалізації *Державної програми розвитку ЗСУ на 2006-2011 рр.* Протягом цього періоду було сплановано проведення заходів розвитку СВ, які спрямовувались на приведення їхньої структури, складу та чисельності до моделі 2011 р. Проте ця модель була розрахована на те, що Україна має стати членом НАТО. Що і позначилось на формуванні вимог як до системи управління, так і до оргштатних структур частин та з'єднань. Так, 2006 р. також було за-

вершено створення сухопутного компоненту Об'єднаних сил швидкого реагування – армійського корпусу, основу якого склали багатофункціональні аеромобільна та механізована бригади з легким озброєнням. Крім виконання завдань оборони, такі бригади мали складати основу миротворчих підрозділів, а також залучатися до антитерористичних дій, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. Також була запроваджена типова структура армійських корпусів, яка враховувала стандартні процедури НАТО з організації їх застосування.

Функції оперативного управління військами (силами) було передано від Оперативних командувань Командуванню СВ. Армійські корпуси були виведені зі складу Оперативних командувань і безпосередньо підпорядковані командувачу СВ, що мало підвищити ефективність і оперативність управління цим видом Збройних Сил. Планувалось, що всі структури СВ, які залишаться у складі цього виду Збройних Сил, у 2011 р. будуть перепідпорядковані саме армійським корпусам. А оперативні командування будуть розформовані як такі, що виконали свою роль. При цьому, безпосередньо за Командуванням СВ ЗС мали залишитися лише адміністративні функції управління: забезпечення реформування і розвитку військ; підтримання їх бойової та мобілізаційної готовності; підготовка військ до виконання завдань за призначенням; їх матеріально-технічне забезпечення.

В свою чергу, оперативне керівництво військами – як Сухопутними, так і іншими, – мало перебрати на себе сформоване у 2006 р. Об'єднане оперативне командування (ООК). ООК мало відповідати за: планування операцій (бойових дій); організацію спільної підготовки органів управління і військ, призначених до складу міжвидових угруповань; управління міжвидовими угрупованнями військ у кризових ситуаціях та воєнних конфліктах. Адже практично усі військові операції в сучасних військових конфліктах носять міжвидовий характер. Для їх проведення утворюються відповідні угруповання військ (сил) в залежності від обсягу оперативних

завдань та їх складності. У зв'язку з цим командування видів ЗС втрачають функції «самодостатнього» органу керівництва військами в ході воєнних дій.

Крім цього, на ООК покладалося аналіз обстановки та прогнозування розвитку ситуації у районах проведення міжнародних миротворчих операцій за участю миротворчих контингентів ЗС України, організація підготовки цих контингентів, моніторинг виконання ними миротворчих завдань тощо.

Проте підсумок 2011 р. для Сухопутних військ виявився зовсім не таким, як планувалося у 2006 р. Усі заходи у рамках Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006-2011 рр. було профінансовано в сумі 55,5 млрд. грн. (75,6% від планових показників), що не дало можливості виконати їх у повному обсязі. Відбулися зміни у зовнішньополітичних орієнтирах держави. З приходом до влади Президента В.Януковича та його команди було оголошено про позаблоковий статус країни. Разом з тим, було заявлено про те, що удосконалено структуру та скорочено чисельність Збройних Сил, сформовано корпус швидкого реагування Сухопутних військ. Проте Об'єднане оперативне командування було розформоване. А функції оперативного планування застосування міжвидових угруповань військ (сил), управління ними в ході проведення операцій (бойових дій) та заходів з реагування на кризові ситуації мирного часу було покладено на Генеральний штаб і Командування Сухопутних військ. Що фактично стало кроком назад.

Цей рух у зворотному напрямку за часів міністра оборони М.Єжеля пояснили так: **«Об'єднане оперативне командування** розформовано, оскільки позаблоковий статус держави, на відміну від блокового, вимагає зосередження зусиль на обороні національної території власними силами». Натомість було заявлено про створення двох оперативних командувань («Південь» і «Захід») як міжвидових органів військового управління. Також було заявлено про удосконалення організаційно-штатної структури окремих механізованих і танкових бригад. Організаційно-штатна структура всіх бойових бригад передбачала варіанти створення

бойових тактичних груп модульного батальйонного та бригадного типу.

Проте на практиці перехід СВ України на бригадно-корпусну структуру мав певні прорахунки. Причому ці проблеми, які особливо стали помітні саме у період українсько-російського протистояння 2014 р, були закладені ще тоді, коли дивізії у СВ України були переформовані в бригади.

Дивізія у СВ України до 2000 р. була основним тактичним з'єднанням, призначеним для ведення загальновійськового бою у складі корпусу, а в окремих випадках – самостійно. Дивізія основного типу (механізована) складалась з 6 полків (3 механізованих, танкового, артилерійського і зенітно-ракетного), протитанкового дивізіону та відповідних підрозділів забезпечення. Вона мала за штатом воєнного часу понад 14,6 тис. чол. особового складу, до 190 танків, понад 400 ББМ і 160 артилерійських систем, а також інші ОВТ.

Бригада у СВ України є тактичним з'єднанням за бойовим складом меншим, ніж дивізія, призначеним для ведення загальновійськового бою на площі, що у 4-6 разів менша. Бригада основного типу (механізована) складається з 3 механізованих і танкового батальйонів, артилерійської групи (з трьох дивізіонів), протитанкового і зенітного дивізіонів, рот забезпечення. Фактична чисельність особового складу механізованої бригади у мирний час становить 900-2200 чол. (25-60% штату), і має такий перелік озброєнь: 40 танків, 130 БМП, 36 самохідних гаубиць (СГ), 18 РСЗВ, 18 мінометів.

У танковій бригаді, відповідно, 3 танкових і механізований батальйон, решта підрозділів – як у механізованій бригаді (за винятком протитанкового дивізіону). Чисельність особового складу – 900-1200 чол. (30-40% штату), а склад озброєнь (120 танків, 60 БМП, 36 СГ, 18 РСЗВ і 6 мінометів) відповідає штату.

Армійський корпус зазвичай складається з бойових дивізій і (чи) бригад та формувань забезпечення. У СВ України він був оперативнотактичним об'єднанням, коли до його бойового складу входили дивізії і бригади. Нині АК, що складається тільки з бригад, став вищим тактичним з'єднанням.

Сучасний український корпус СВ ЗСУ має 3-4 бойові бригади (окремі полки), артилерійську бригаду, реактивний і зенітно-ракетний полки, частини і підрозділи забезпечення. У корпусі зазвичай 10-15 тис. осіб, 160-250 танків, 480-680 ББМ, 340-400 артсистем. Тобто за організацією, чисельністю особового складу і кількістю ОВТ він є подібним до посиленої механізованої дивізії СВ країн НАТО і має аналогічні бойові можливості.

Проте показово, що якщо у Сухопутних військах ЗС України бригади одразу входять в корпуси, то у переважній більшості країн НАТО найбільш поширена не бригадно-корпусна, а бригадно-дивізійна структура. Відповідно до неї, по 2-3 бригади входять у дивізії, функція яких – ще й вогнева підтримка, бойове і тилове забезпечення. Зі СВ 21 країн-членів НАТО, що мають чисельність понад 10 тис. чол., **11 дотримуються бригадно-дивізійної структури, 5 – подібної до неї, і тільки 2 – бригадно-корпусної. І саме така модель чомусь була обрана для СВ України.**

Але у ході локальних або регіональних війн **бригади не можуть вирішувати завдання дивізій**. Навіть при проведенні миротворчих операцій бригади різних країн об'єднуються у миротворчі дивізії. Для самої ж України, у результаті повної «бригадизації», окрім цього, також порушилась структура системи спеціальних військ на тактичному рівні. Адже раніше забезпечення всіх частин тактичної ланки залежало від дивізії. З переходом на бригадну структуру виникла проблема компенсації зникнення дивізійної ланки. Проте розміщення комплексу спеціальних військ на рівні бригади робить її дуже перевантаженою засобами забезпечення, збільшує обсяг керування та призводить до дублювання функцій. В свою чергу, розміщення формувань забезпечення на рівні корпусу також збільшує обсяг управлінської роботи і робить бригади залежними від засобів забезпечення корпусу. А сам корпус вимушений виконувати функції дивізії.

Рівномірний (пропорційний) поділ таких функцій між бригадами та корпусом призводить до втрати ряду важливих можливостей. Наприклад, певні батальйо-

ни (розвідувальний, інженерно-саперний, зв'язку, ремонтний) та інші підрозділи тилу не можуть бути включені в бригаду, оскільки це буде потрібним дублюванням. А включення зазначених підрозділів у корпус позбавляє бригаду самостійності щодо забезпечення та робить її залежною від корпусної ланки [Грінченко О. *Денежкін М. До питання вдосконалення організаційної структури Збройних Сил України // Наука і оборона. – 2004. – № 2. – С. 14-18.*].

Показово, що ця штатна невідповідність призвела до того, що від процесу скорочення Сухопутних військ насамперед потерпала саме система спеціальних військ, розвідувальні, інженерно-саперні, ремонтні підрозділи. Криза 2014 р. виявила, що де-факто наземні сили ЗСУ не мають можливості, наприклад, проводити навіть примітивний ремонт своїх озброєнь та техніки в ході виконання завдань за призначенням. У термі-

новому порядку були ухвалені рішення про відрядження команд з ремонтних заводів «Укроборонпрому» для відновлення справності техніки ЗСУ.

До зазначеного варто додати, що боєготовність Сухопутних військ – особливо його компоненти у складі ОСШР, – значною мірою визначає стан і вишкіл сил армійської авіації, яка використовує вертольоти. При цьому за підсумками 2006 р. вироблено 60% наявного ресурсу вертольотів Мі-24 і 32% – Мі-8. У 2007 р. ресурс вертольотів вже складав від 15% до 20%. Через такий стан вертолітного парку в 5-6 разів скоротилося виконання програм бойової підготовки. Така ситуація з вертолітним парком склалася через недофінансування програми з продовження ресурсу. Повністю фінансувалася лише підготовка вертолітного парку, який брав участь у миротворчій місії (в Ліберії), на модернізацію решти програм не вистачало засобів.

Оснащеність з'єднань СВ України на початок 2004 та 2012 рр.

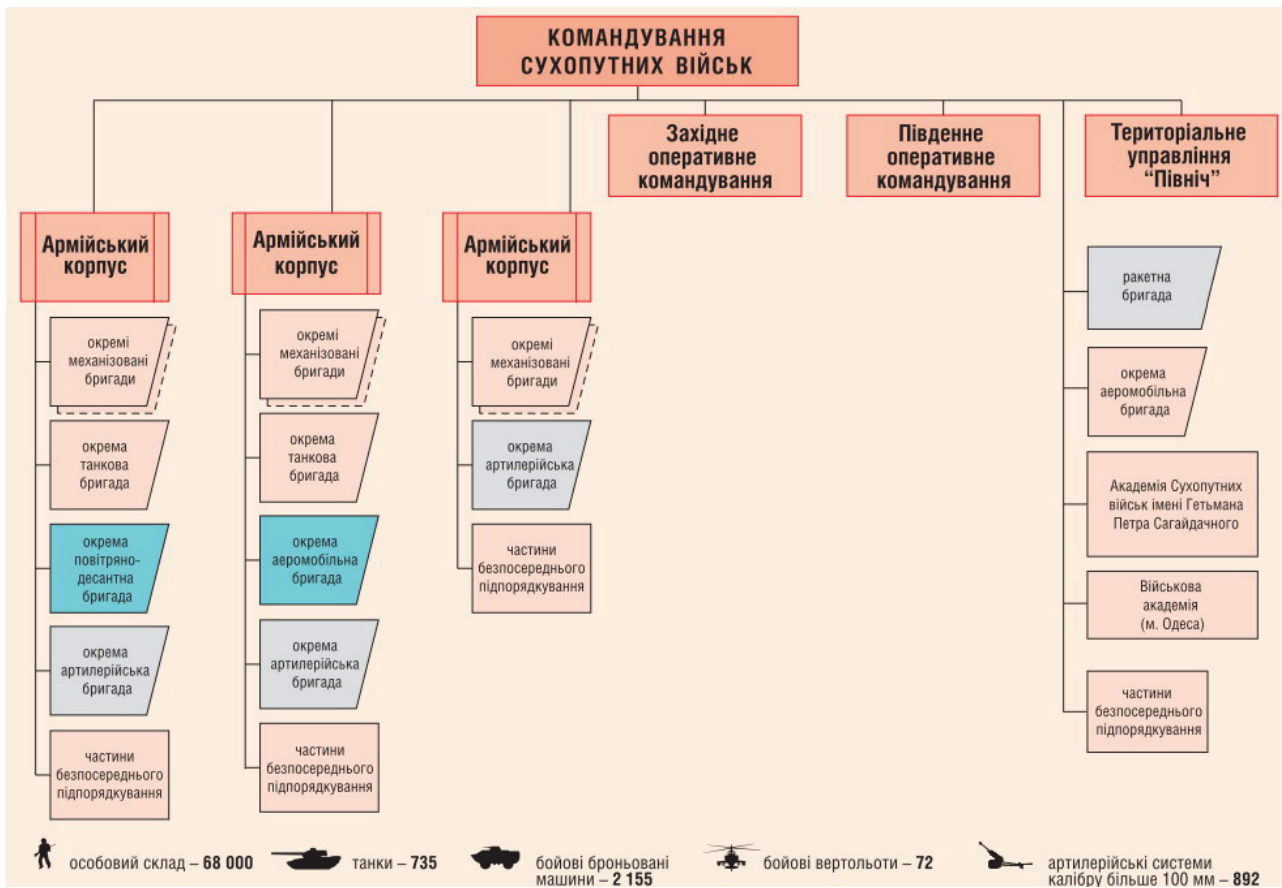
Показник	МД, штат	8-й АК		13-й АК		6-й АК	
	2000	2004	2012	2004	2012	2004	2012
Бойовий склад	3 Мп, Тп, Ап, ЗРп, ПТДн, Рб, БЗ, Іб, БРХБЗ	2 мбр, АЕМбр*	2 Мбр, Тбр, Абр, ЗРп, брАА, Іп, пЗ, Рб, БРЕБ	3 мбр	2 Мбр, ГПбр, Мп, Абр, пАА, РеАп, ЗРп, Іп, пЗ, пРХБЗ Рб, БРЕБ	2 Мбр, Тбр, ПДбр*	3 Мбр, Тбр, Абр, РеАп, ЗРп, пАА, Іп, пЗ, Рб, БРЕБ, БРХБЗ
Військово-службовці, чол.	>14600	15100	<13000	13600	<13000	11200	>10000
Танки, од.	<190	<180	<240	>230	>160	>240	>250
ББМ, од.	>400	<320	<390	<490	>550	<550	>570
Артсистеми, од.	>200	>270	<310	<210	<340	>300	>360
Гелікоптери			<50		<30		<30

Скорочення

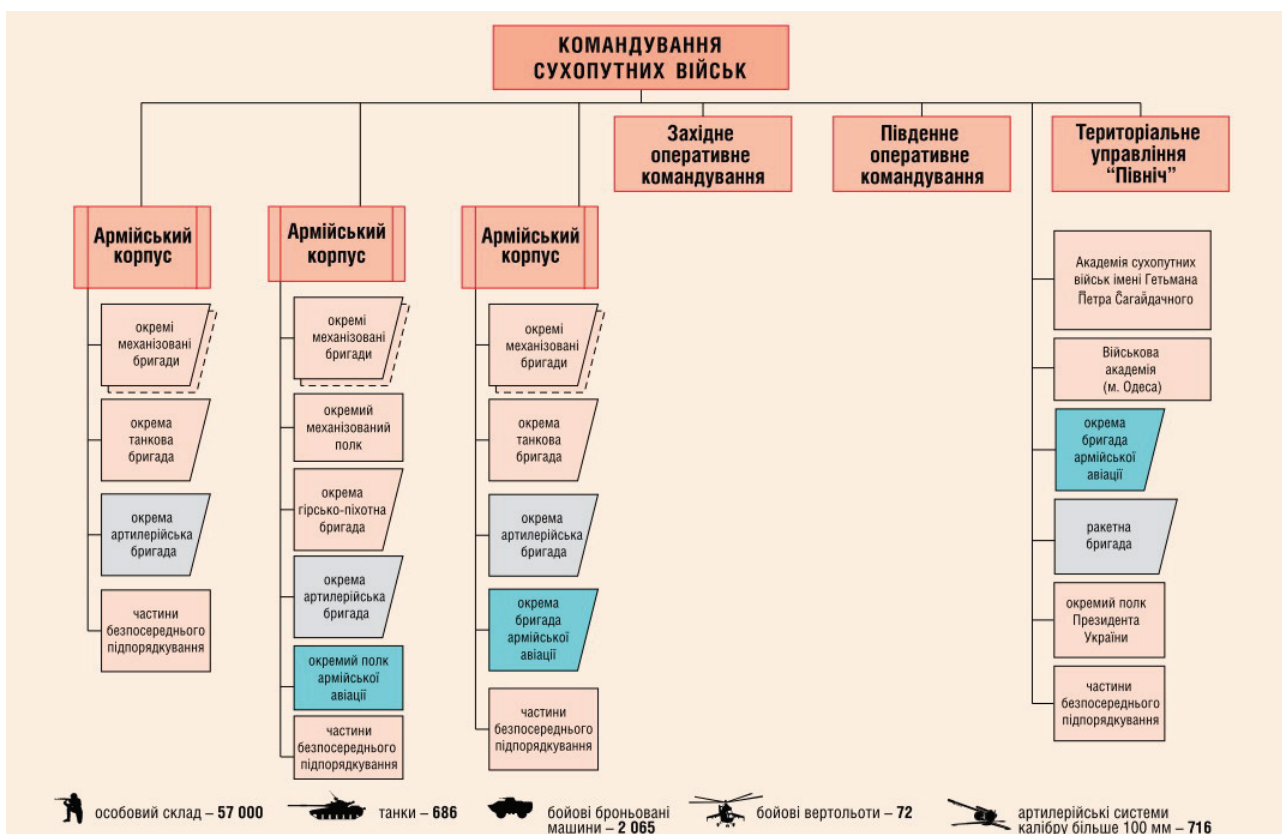
МД – механізована дивізія, Мбр – механізована бригада, Тбр – танкова бригада, ГПбр – горно-піхотна бригада, Мп – механізований полк, Тп – танковий полк, АЕМбр – аеромобільна бригада, ПДбр – повітрянодесантна бригада, Абр – артилерійська бригада, брАА – бригада армійської авіації, Мп – механізований полк, Тп – танковий полк, Ап – артполк, РеАп – реактивний артполк, ЗРп – зенітно-ракетний полк, пАА – полк армійської авіації, Іп – інженерний полк, пЗ – полк зв'язку, пРХБЗ – полк радіаційного, хімічного, бактеріологічного захисту, ПТДн – протитанковий дивізіон, Рб – розвідувальний батальйон, БЗ – батальйон зв'язку, Іб – інженерний батальйон, БРХБЗ – батальйон радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту, БРЕБ – батальйон РЕБ.

* У 2011 р. було ухвалено рішення про формування **високомобільних десантних військ на базі окремої повітрянодесантної бригади, окремих аеромобільних бригад, частин безпосереднього підпорядкування (загальна чисельність особового складу – 6100, бойові броньовані машини – 310 од).** Вони стали підпорядкуватись Командуванню високомобільних десантних військ, яке замикалось на Генеральний штаб ЗСУ. При цьому штатна чисельність Сухопутних військ у 2012-2013 р. в порівнянні з 2011 р. відповідно зменшилась як за рахунок перепідпорядкування ВДВ, так і в рамках планових скорочень вчасних частин, відповідно з 68000 до 57000 вояків.

Організаційна структура та бойовий склад Сухопутних військ, на кінець 2011 р.

Організаційна структура та бойовий склад Сухопутних військ на кінець 2012 р.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Повітряні сили ЗС України

Повітряні сили України – найбільш високотехнологічний, найбільш дорогий і, власне, найбільш показовий вид Збройних сил. Саме військова авіація, зенітні ракетні та радіотехнічні війська значною мірою визначають спроможність країни протидіяти зовнішній агресії. Саме тому ця тріада потребує особливої уваги до стану озброєнь та військової техніки цих видів військ, навиків вояків, яким ця зброя та техніка довірені. Проте в Україні цими базовими аксіомами тривалий час нехтували, що, власне, і призвело до критичного занепаду Повітряних Сил як в цілому, так і родів військ, що входять до ПС ЗСУ.

Авіація Повітряних Сил

Авіація є одним з основних носіїв бойового потенціалу Збройних Сил. Вона є складною системою, яку утворюють відповідні органи та підрозділи управління, військові авіаційні частини, парк літальних апаратів, аеродромна мережа та інфраструктура забезпечення бойової підготовки й повсякденної діяльності, навчальні заклади та науково-дослідні установи, а також, безумовно, особовий склад – льотчики, штурмани, інженери, техніки, механіки. Надійне функціонування такої складної системи й гарантоване виконання нею поставлених завдань вимагає від кожної з її складових високого рівня готовності та забезпеченості, чіткої взаємодії між собою.

По завершенні виконання **Державної програми розвитку Збройних сил України на період 2006-2011 рр.**, а також в рамках подальших запропонованих заходів з оптимізації оргшатної структури та бойового складу перспективна структура Повітряних Сил зразка 2013 р. повинна була мати наступний вигляд.

Командування Повітряних Сил, центр повітряних операцій (ЦУО) (м. Вінниця); **три** управління повітряних командувань: ПвК «Захід» (м. Львів), ПвК «Центр» (м. Васильків), ПвК «Південь» (м. Одеса), п'ять центрів управління та оповіщення. **11** авіаційних частин: **7** бригад тактичної авіації (вини-

сувальної авіації – **5**, штурмової авіації – **1**, бомбардувально-розвідувальна – **1**), **3** бригади транспортної авіації (15 брТрА (м. Бориспіль), 25 брТрА (м. Мелітополь), 456 брТрА (с. Гавришівка)); **1** навчальна авіаційна бригада (203 навбр (м. Чугуїв)). **11** авіаційних баз (АБ смт. Озерне, м. Старокостянтинів, м. Васильків, м. Ів.-Франківськ, с. Любимівка (ае. Бельбек), с. Кульбакіне, м. Миргород, м. Бориспіль, м. Мелітополь, с. Гавришівка, м. Чугуїв); **2** навчальних центра: об'єднаний навчальний центр (м. Васильків), Центр перепідготовки льотного складу Збройних Сил України (Спеціалізований центр підготовки авіаційних фахівців Збройних Сил України – м. Миколаїв); частини забезпечення.

У бойовому складі мало нараховуватись до **160** бойових літаків:

- МіГ-29 – 92 (у бойовому складі – 64, в резерві – 28);
- Су-27 – 48 (у бойовому складі – 36, в резерві – 12);
- Су-25 – 36 (у бойовому складі – 24, в резерві – 12);
- Су-24М – 36 (у бойовому складі – 24, в резерві – 12);
- Су-24МР – 18 (у бойовому складі – 12, в резерві – 6);
- 28 транспортних літаків, 39 вертольотів, 24 дистанційно керованих літальних апаратів.

Визначення загальної кількості літаків, та окремо – кожного їхнього типу належить до компетенції Генерального штабу. В рамках Державної програми розвитку Збройних сил України на період 2006-2011 р. було визначено сім ситуацій або сценаріїв застосування військової потужності. В кожній ситуації авіація Повітряних сил виконує те чи інше завдання. В рамках цих сценаріїв потреба в бойових літаках і вертольотах коливалась від 30 од. (при виникненні загрози міжнародного тероризму та її поширенні на територію України, або при участі у антитерористичних операціях спільно з підрозділами інших країн за межами держави відповідно до Законів України) до понад 150 бойових літаків. Така максимальна потреба прогнозувалася у разі ескалації збройного конфлікту в суміжних з Україною державах, який, за певних умов, може перерости у міждержавний збройний

конфлікт, а внаслідок його поширення і до втягнення в нього України Збройні Сили повинні бути спроможні до відбиття можливого збройного вторгнення або нападу з повітря, суші та моря для захисту суверенітету і територіальної цілісності України. При цього не виключалося отримання військової допомоги від інших держав та міжнародних організацій.

Проте керівництво ПС наголошувало, що якщо ситуація передбачає, що, скажімо, треба буде підняти угруповання, яке включає, наприклад, до 70% всієї авіації, або навіть усі 100%, то такі завдання мають бути обґрунтовані і забезпечені усім необхідним. До того, ж критичні сценарії мають спиратися на прогнозування. Адже в авіації неможливо підходити за принципом, що, якщо бракує коштів, то щось можливо «тимчасово» скоротити або заморозити, а при загрозі для країни – швиденько «відновити». Це просто неможливо. Система підготовки свідчить: для того, що бойовий льотчик міг гарантовано виконати завдання і в день і вночі, і в простих і в складних метеоумовах, і самостійно і у складі групи, знищувати цілі у повітрі, на землі чи на водній поверхні пілоту потрібно п'ять років опановувати літак з нальотом 90-100 годин щорічно. Відтак, була потреба у певній системі прогнозування, яка дає можливість чітко оцінити можливі сценарії на рік, на два, чи на п'ять років наперед.

«В системі національної безпеки є чітко визначена військова складова, де Збройні сили мають виконати те, що визначено конституційним обов'язком і функціональним завданням. Загрози у в військовій сфері чітко перераховані. Але актуальність тієї чи іншої загрози змінюється у часі. Відтак, нам треба створити певну форму, яка дає можливість чітко прогнозувати ситуацію на рік, на два, на п'ять. Наприклад, Генеральний штаб, раз в два роки може збирати серйозний захід, закритого чи відкритого характеру, в тому числі – з залученням наших військових аташе. Для того, щоб оцінювати як, з огляду на національні інтереси, розвивається ситуація в ближній та дальній зоні. І виходячи з цього, визначати пріоритетність загроз національній безпеці у військовій сфері. Адже, певна загроза з п'ятого місяця може вийти на перше.

І на такі зміни треба швидко реагувати, під такі зміни можуть вноситися корективи в стратегічне рішення, пов'язані з застосуванням Збройних Сил». [Іван Руснак, командувач Повітряних Сил ЗСУ, журнал Defense Express, №12, 2009 р.]

Проте таких альтернативних систем прогнозування в рамках Генерального штабу створено не було. Традиційно все залежало від діяльності розвідок (ГУР МО, СВР). Інформація від них насамперед надходила до Верховного головнокомандувача та структур, що визначають питання стратегічного розвитку держави. І тут траплялись достатньо парадоксальні речі. Так, рівно за два роки до початку силового протистояння з Росією і анексії Криму керівництво Ради національної безпеки та оборони оголосило, що зовнішньополітична ситуація сприяє проведенню в Україні глибоких військових реформ.

«Сьогодні ми повинні розуміти, наскільки ми готові до реальних викликів і загроз національній безпеці. Саме тому нами підготовлена нова Військова доктрина. Там прописані і сформульовані підходи використання збройної сили Україною у разі застосування до неї військової агресії або ж участі у збройному конфлікті. Це, насамперед, передбачає дотримання міжнародних норм ведення війни, надання пріоритету використанню політичних механізмів вирішення конфліктів. І головний аспект доктрини передбачає, що в найближчі 5-7 років збройна агресія, можливість участі в локальній або регіональній війні для України малоімовірна. Тому у нас є час для проведення структурної реформи Збройних сил за цей період» [Андрій Ключев, секретар РНБО України, виступ в ході парламентських слухань «Про стан та перспективи розвитку військової організації та сектору безпеки України», агентство «Інтерфакс», 24 травня 2012 р.]

З огляду на часове завершення Державної програми розвитку Збройних сил України на період 2006-2011 рр., за часів міністра оборони Д.Саламатіна була розроблена Концепція реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 р. – як основа для формування та ухвалення Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України до 2017 р. Заявлялося, що визначені

нові «кількісні і якісні показники перспективної моделі Збройних Сил є основою для розробки (корегування) державних цільових програм, спрямованих на розв'язання окремих проблем розвитку, підготовки та застосування Збройних Сил».

Структурні зміни передбачали перехід від видового до міжвидового принципу побудови Збройних Сил. Управління повітряних командувань «Захід», «Південь» та тактичної групи «Крим» мали суттєво скоротитися та увійти до складу оперативних командувань «Захід» і «Південь» та Командування військово-морського флоту відповідно. Управління повітряного командування «Центр» розформовувалось.

Кількість бригад тактичної авіації скорочувалась до 4-х, а бригад транспортної авіації – до 1-ї. Корегувань зазнало і зменшення кількості літальних апаратів у перспективному бойовому складі ПС ЗСУ. У бойовому складі фронтової авіації мало нараховуватись до **130 бойових** літаків. А саме: МіГ-29 – 44 од.; Су-27 – 36 од.; Су-25 – 24 од.; Су-24М – 20 од.; Су-24МР – 6 од.

Фактично ця кількість була зафіксована і у **Державній комплексній програмі реформування і розвитку Збройних Сил України на період 2013-2017 рр.**, що була ухвалена за час перебування на посаді міністра оборони П.Лебедева. **Відтак, на початок 2014 р. система управління Повітряними силами – як і всіх Збройних сил у цілому – перебувала у стані реформування.** Проте самі авіа бригади зберігали консерватизму і достатньо вразливу структуру з точки зору ефективності соті використання в умовах позаблокової країни.

Проблеми оргштатної структури

Мобільність, швидка концентрація авіасили в потрібному місці і в потрібний час – ключова риса швидкоплинного збройового протистояння. Але якщо боездатні авіаційні частини можуть перебазуватись на інший аеродром, то з переміщенням їх наземного ешелону традиційно виникають значні проблеми. А для підготовки та проведення бойового вильоту тільки одного літака, як відомо, залучається значна

кількість техніки, фахівців різних спеціальностей і матеріально-технічних засобів.

У 2009 р. в авіації було запроваджено експеримент, який передбачав відмову від організаційно-штатної структури авіаційних частин та з'єднань Повітряних сил, яка була звичною і незмінною ще з часів Радянської армії.

Довідково. Основною тактичною одиницею у фронтовій авіації ВПС СРСР вважався полк. Полк винищувальної авіації на МіГ-29, Су-27 налічував до 40 літаків. У полку було три ескадрильї, в кожній з яких налічувалося по 10-12 бойових і 2-3 учбово-бойових літаки. З 90-х років почався процес скорочення полків винищувальної і штурмової авіації до 2-х ескадрильного состава. В Україні у Повітряних Силах на базі авіаполків були створені авіабригади. Авіабригада, окрім управління, включає, як правило, три ескадрильї, хоча в деяких вітчизняні бригади мають 2-х ескадрильний склад. Кожна ескадрилья складається з трьох ланок. У кожній ланці – по 4 літаки. При 3-х ескадрильному складі у бригаді – 36-38 літаків. У середньому на кожен літак – 1,5 екіпажу. Загальна чисельність особового складу в бригаді тактичної авіації – 900-1200 чоловік.

Дворічний експеримент з формування нової ідеології функціонування фронтової авіації мав на меті розробку нової організаційно-штатної структури під умовною назвою «авіаційна бригада – авіаційна база». На практиці це означало, що існуючі бригади тактичної авіації мають бути розділені на два незалежних, але тісно взаємодіючих компоненти – на той, що літає, і той, що забезпечує. Передбачалось, що командир нової авіабригади буде концентрувати основні зусилля на бойовій підготовці льотчиків і ефективності бойового застосування свого авіаційного з'єднання. У будь-якій точці країни. З будь-якого аеродрому. В умовах раптових, інтенсивних і обмежених у часі бойових дій у командира авіаційної бригади з'являється резерв часу і можливості для організації і планування операції, що дасть можливість підвищити якість виконання поставлених завдань.

Всебічне забезпечення дій авіації – не менш важлива і трудомістка задача – перейде до компетенції та відповідальності керівництва авіаційної бази. В зоні відповідальнос-

ті командири бази – вся інфраструктура, яка включає аеродроми, охорону, пальне, озброєння, навчання, відпочинок і так далі. Авіаційна база може утримувати три-чотири аеродроми. Командир авіабази мав відповідати за підготовку діяльності авіабригад, за чіткий розподіл матеріально-технічних засобів – в залежності від реальних потреб авіаційних частин. Авіабаза в новій структурі повинна бути спроможна прийняти на свій аеродром (чи аеродроми) авіаційну техніку будь-якого типу і без будь-яких обмежень. Будь-то винищувач, штурмовик або бомбардувальник. Авіабаза має заправити, при необхідності доозброїти літак засобами ураження – від авіаракет до авіабомб – і знову випустити в бій.

Природно, маючи достатню або навіть з розумним надлишком кількість авіабаз на території України, військове керівництво країни може одержати досить важливі козири в ході бойового застосування фронтової авіації. Адже противник з особливою ретельністю буде полювати за аеродромами, застосовуючи для їх знищення крилаті ракети та інші засоби ураження. Якщо злітно-посадочні смуги на «звичних» аеродромах будуть зруйновані, то ціна кожної площадки для оперативного перебазування авіації буде на вагу золота. Для забезпечення мобільності цілком достатнім вважалось мати два десятки аеродромів. Авіація може перелетіти із сходу на захід або з півдня на північ, сісти на той чи інший аеродром. До того ж, оскільки оперативні аеродроми також включені в систему авіаційних баз, то на кожному такому аеродромі командир бази повинен мати повноцінні авіакомендатури, які несуть бойове чергування і спроможні приймати літаки будь-якого типу.

Коли ідея про перехід до структур «база-бригада» була оголошена вперше, то вона не була сприйнята одноставно. Але в ході навчань на базі повітряного командування «Захід», яке було проведено 2009 р., було доведено, що від цього виграє боєготовність і що цей шлях раціональний. Командири авіабригад зрозуміли, що нова ідеологія функціонування фронтової авіації може зняти з них безліч проблем на землі, проте розв'яже їм руки саме як льотчикам, відповідальним, насамперед, за дії своєї частини в повітрі. Хоча внутрішньо

вони побоювалися, що від цих заходів не постраждав їхній авторитет чи повноваження.

Переформатування бригади тактичної авіації і створення експериментальної авіаційної бази, розробка необхідних документів з бойової та мобілізаційної готовності в рамках нової організаційно-штатної структури проходило на базі 114-ї бригади тактичної авіації, яка озброєна винищувачами МіГ-29 (м. Івано-Франківськ). За підсумками проекту слід було визначити, чи буде здатна авіація у запропонованій організаційно-штатній структурі виконувати свої завдання за призначенням – як у мирний, так і у воєнний час.

За позитивних результатів до 2013 р. включно планувалося сформувати 11 авіаційних баз. А саме – в смт. Озерне, м. Старокостянтинів, м. Васильків, м. Івано-Франківськ, с. Любимівка, с. Кульбакине, м. Миргород, м. Бориспіль, м. Мелитополь, с. Гавришівка, м. Чугуїв. Авіабаза в новій структурі повинна була приймати на свій аеродром або аеродроми авіаційну техніку будь-якого типу і без жодних обмежень.

Проте наприкінці 2010 р. експеримент було раптово припинено. Після зміщення з посади в.о. міністра оборони України Валерія Іваценка (перебував на посаді з 5 червня 2009 р. по 11 березня 2010 р.), а згодом – і командувача ПС ЗСУ Івана Руснака, нове керівництво Міноборони та Повітряних Сил швидко згорнуло цей експеримент. При оцінці не остаточних, а лише проміжних результатів експерименту було заявлено, що в системі управління новостворених структур не вистачає чіткої вертикалі і конкретного розподілу повноважень між командирами авіаційної бригади та авіаційної бази. Також висловлювалися побоювання, що якщо буде зруйнований звичний «трикутник» (льотчик – бойова машина – технік) і в перервах між польотами на авіаційній базі літаки обслуговуватиме незнайомий з усіма особливостями тієї чи іншої машини технічний персонал, то це може призвести до збільшення аварійності в ході бойової підготовки авіаційного компонента Повітряних Сил. Також зазначалося, що обслуговування і ремонт літаків різних модифікацій або типів потребуватимуть більш високої підготовки інженерів і техніків авіаційних баз, а також формування на базах запасів

блоків та агрегатів для різних типів літаків. Було заявлено, мовляв, є ризик, що керівництво авіабаз зможе знайти достатньо поважних причин для відмови командирів авіабригади у проведенні польотів – від відсутності запчастин та витратних матеріалів до некондиційності паливо-мастильних матеріалів і поганого стану злітно-посадочної смуги. Адже, мовляв, керівництво бази не несе відповідальності за бойову готовність, за підготовку льотного складу бригади. А раз так, то чим менше польотів – то менше проблем.

Всі ці застереження головно були і залишаються штучними, бо насамперед вони були викликані небажанням вносити суттєві зміни у звичний порядок речей. Нині бойова авіація ЗСУ залишається в старій, радянській оргштатній структурі.

Події у Криму, де російські війська спочатку заблокували усі українські аеродроми, а потім вивели з ладу частину авіатехніки, унеможливили її перебазування на інші аеродроми ЗСУ, включно з материковою частиною, підтвердили хибність цього зволікання. **Авіабригада виявилася неспроможною забезпечити маневр силами та засобами – навіть заради самозбереження.** Небезпечні прогалини виявилися і в подальшому, коли Генеральний штаб ЗСУ почав перебазовувати боездатні літаки з усіх авіабригад на аеродроми поблизу східного кордону – на протипагу російським військам, які почали концентрацію поблизу України. Штатні «хазяї» аеродромів ВПС виявилися неспроможними забезпечити весь спектр визначених нормативними документами послуг літакам, що прибули. Що, в свою чергу, створило певні ризики для виконання потенційних бойових завдань як своїми, так і новоприбулими екіпажами.

Стало зрозуміло, що вкрай потрібно, аби інженери і техніки на аеродромі могли і вміли обслуговувати літаки різних модифікацій, а не лише «свої» літаки. Що для цього дійсно потрібні більш висока підготовка технічного персоналу, ніж це є нині у складі авіабригад. Що дійсно потрібно формування запасів блоків та агрегатів для різних типів літаків. Власне, потрібно все те, що і передбачалося здобути при переході на окремі структури «база-бригада».

Як наслідок – *слід знову актуалізувати питання про необхідність завершення заходів з переведення бойової авіації на нову оргштатну структуру.* Також слід оцінити раціональність кроку, аби всі бригади тактичної авіації ПС ЗСУ звести до бойових ескадриль. Адже хоча бригада має у своєму складі майже 40 літаків, де-факто справних літаків, які можна підняти в повітря в кожній з них, вистачає якраз на повноцінні бойові ескадрильї. Відтак, цілком логічно виглядає мати п'ять повноцінних винищувальних ескадриль, які будуть займатися реальною бойовою підготовкою.

Автоматизація процесів управління

Ефективність авіації, зенітно-ракетних та радіотехнічних військ залежить від того, наскільки вдало їхні потенціали інтегровані в єдину силу. Не в останню чергу завдяки використанню автоматизованих систем управління, без яких важко уявити сучасне військо. Адже щоб авіація оперативно відпрацювала, виконала свої завдання, вона повинна своєчасно, заздалегідь отримати інформацію. Для цього повинна спрацювати система радіолокаційної розвідки, інформація від радіолокаційних рот має бути передана на командні пункти. Командні пункти повинні її транслювати на командні пункти авіаційних частин, на літак, який чергує. Він повинен піднятися в повітря і вийти в ту точку, де треба виконати завдання.

Довідково. Літаку, який стоїть на бойовому чергуванні, потрібно 20 хвилин, щоб піднятися у повітря. Проте при порушенні повітряного простору за ці 20 хвилин порушник здолає значну відстань. Тому в систему чергування включені і засоби зенітних ракетних військ, яка компенсує оці особливості авіації. Але ЗРВ спрацьовують одразу на знищення, а бойовий літак може примусити порушника до посадки на аеродром, де вже буде працювати спецпідрозділ, який, наприклад, може нейтралізувати терористів, якщо ті захопили пасажирський літак. Тож чергові сили Повітряних сил мають ухвалити адекватне рішення у разі порушення державного кордону і віддати перевагу тому чи іншому способу протидії.

Аби осучаснити ці процеси і значно посилити оборонний потенціал, було вирішено розробити автоматизовану систему управління авіації та протиповітряної оборони, яка зветься «Ореанда». Одне з завдань, яке ставилось в рамках цієї роботи – зменшити час (з хвилин до секунд) проходження інформації від систем розвідки до використання цих даних черговими силами авіації чи ЗРВ.

АСУ «Ореанда» мала об'єднати в єдину інформаційну систему всі різнотипні засоби, авіації, зенітно-ракетних та радіотехнічних військ. Де-факто це мала бути єдина мережа, в якій інформація з'являється і автоматично обробляється в реальному режимі часу – від радіолокаційної роти до головного командного центру. Перші зразки цієї системи були розгорнуті і продемонстровані на можливостях повітряного командування «Південь» у 2009 р. АСУ попередньо показала непогані результати, які вимагали поданих планових робіт. Розробниками та виконавцями цієї роботи були українські підприємства (зокрема, приватна компанія «Аеротехніка МЛТ»). Але ці роботи не були завершені.

Довідково. За часів міністрів оборони Д.Саламатіна та П.Лебедева з керівництва компанії «Аеротехніка МЛТ» вимагали «відкати» як за участь у держоборонзамовленні, так і за «сприяння» при виконанні експортних контрактів – майже до половини вартості проєктів. Після незгоди на такі умови співпраці компанія «Аеротехніка МЛТ» була позбавлена держоборонзамовлення. Проєкти АСУ «Ореанда ПС» та «Ореанда ЗРВ» не фінансувалися, проєкт з модернізації окремих зразків РЛС в інтересах Радіотехнічних військ та модернізації ЗРК С-125 в інтересах ЗРВ були заморожені. Компанія була вимушена відкрити у 2012 р. своє представництво у Латвії, звідки і намагалася працювати на зовнішньому ринку.

Стан авіаційної техніки

На озброєнні авіації Повітряних Сил Збройних Сил України – бойові літаки Су-27, МіГ-29, Су-24М, Су-24МР, Су-25, транспортні та спеціальні літаки Іл-76МД, Ан-24, Ан-26, Ан-30, навчальні літаки Л-39, Ан-26Ш, транспортно-

десантні і транспортно-бойові вертольоти Мі-8Т, Мі-8МТ, Мі-9 різних модифікацій, навчальні вертольоти Мі-2, а також безпілотні комплекси «Рейс» та «Стриж». Ці літальні апарати були виготовлені переважно наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. та належать до авіаційної техніки четвертого покоління.

В умовах реформування Збройних Сил, яке розпочалося в середині 90-х років, з бойового складу виводилися літаки і вертольоти, які морально та фізично застаріли та потреба в яких не обумовлювалася завданнями, що ставилися перед Збройними Силами. Природно, що зменшення чисельності бойових літальних апаратів сприяло залишенню в бойовому складі більш нових зразків, що водночас дозволяло з мінімальними фінансовими витратами забезпечувати підтримання їх справності без виконання планового ремонту шляхом продовження термінів служби. Проте нинішній стан літальних апаратів характеризується швидкими темпами морального та фізичного старіння і низьким рівнем справності.

Довідково. Справність авіаційної техніки – це конкретна, визначена нормативними документами категорія. Справним вважається літак (вертоліт), який відповідає всім вимогам технічної документації та має запас ресурсу (строку служби). На літальному апараті мають бути виконані встановлені операції з технічного обслуговування й усунені всі відмови чи пошкодження. Отже, в повітря, за жодних обставин, не може піднятися літальний апарат, на якому не виконані всі передбачені регламентом роботи. Все це зумовлено вимогами щодо безпеки польотів, збереження життя екіпажу та запобігання можливої шкоди населенню та об'єктам на землі.

Основними причинами низького рівня справності української військової авіації є вичерпання встановлених строків служби та досягнення граничного стану придатності планерів, авіаційних двигунів, засобів ураження та їх комплектуючих, масове пошкодження техніки внаслідок впливу природних факторів через її тривалу експлуатацію. Накопичується значна кількість несправних агрегатів, обладнання, комплектувальних виробів літальних апаратів і двигунів, які можуть бути віднов-

лені лише заводським ремонтом. Водночас планове технічне обслуговування або ремонт авіаційної техніки неможливо виконати через відсутність запасів авіаційно-технічного майна, акумуляторних батарей, авіагуми, піротехнічних засобів систем аварійного залишення літальних апаратів, захисного та висотного спорядження льотного складу тощо.

Криза стала системною, і вкотре набула розголосу у 2009 р. *«Втрачено позитивні тенденції розвитку, на досягнення яких в попередні роки були затрачені значні сили. У зв'язку з економічною кризою цього року ситуація значно погіршилася і стала настільки критичною, що мова йде вже про суттєве обмеження можливостей нашої армії виконувати завдання за призначенням. Головна причина – відсутність належного фінансування та, водночас, недосконала система ефективного управління обмеженими ресурсами. Бюджетні кошти 2009 р. дозволяють забезпечити для Збройних Сил лише «прожитковий мінімум»! Тому не дивно, що стан справності авіаційної техніки – основи боєздатності Збройних Сил України – оцінюється як «критичний» та має стійку тенденцію до подальшого зниження. Власне зниження кількості боєздатних літаків є тільки вершиною айсберга тих проблем, що накопичилися у військовій авіації»*, заявив Валерій Іващенко, тимчасово виконуючий обов'язки міністра оборони України, за підсумками розширеного засідання колегії МОУ на тему «Про стан авіаційної техніки Збройних Сил України, шляхи її відновлення та розвитку» [повідомлення прес-служби Міністерства оборони України 29 вересня 2009 р.]

Запобігти цим негативним тенденціям, окрім нагальної потреби у фінансах, також наперед планувалося низкою організаційних та технічних рішень. Так, майже вдвічі збільшені встановлені розробниками строки служби техніки та озброєнь до першого ремонту, а також продовжено встановлені строки служби літаків та їх двигунів. Задля продовження використання авіатехніки було ухвалено концепцію про *переведення авіатехніки на експлуатацію за технічним станом*.

Довідково. Під переведенням та експлуатацією ВАТ за технічним станом треба розуміти виконання комплексу робіт, які дають мож-

ливість використовувати її за призначенням поза межами значень календарних і ресурсних показників, установлених розробником та виробником (або збільшених експлуатантом), а також вжиття заходів щодо забезпечення потрібних рівнів справності ВАТ під час її подальшої експлуатації без виконання планового ремонту. Було сформовано певний механізм організації та виконання робіт щодо переведення та експлуатації за технічним станом ВАТ, а також взаємодії між органами військового управління, науковими організаціями, підприємствами промисловості, ремонтними підприємствами, військовими частинами та іншими організаціями в процесі виконання цих робіт.

За результатами досліджень, проведених Державним науково-дослідним інститутом авіації спільно з Львівським, Луцьким, Одеським і Чугуївським авіаремонтними заводами, протягом 2007-2009 років були переведені на експлуатацію за технічним станом літаки МіГ-29, Л-39, авіаційні двигуни РД-33-2С та АЛ-31Ф, а також коробки літакових агрегатів КСА-3.

Але військова техніка все одно наближалась до межі, коли вплив різноманітних чинників протягом тривалого часу експлуатації літаків та гелікоптерів призвів до неможливості подальшого продовження строків їхньої служби без виконання певного обсягу відновлювальних робіт, які гарантують її безпечну експлуатацію.

В цих умовах авіаремонтною мережею Міністерства оборони України був освоєний **капітальний ремонт** літаків Су-17М4, Су-24М, Су-24МР, Су-25, Су-27, Л-39, МіГ-29 та ремонт за технічним станом літаків Су-25, Су-27, Л-39, МіГ-29, капітальний ремонт авіадвигунів РД-33-2С, ТВ2-117, Р27-Ф2М-300, головних редукторів вертольотів ВР-8А, ВР-14, ВР-24, допоміжних силових установок Сапфір-5, АІ-9У, ГТДЕ-117 і коробок літакових агрегатів КСА-2(3). На авіаремонтних підприємствах було освоєно виготовлення гумотехнічних виробів, шлангів кисневого обладнання, гідравлічних шлангів, засклення літаків і вертольотів, широкої номенклатури деталей обов'язкової заміни. Ці роботи здійснювалися на 10 авіаремонтних підприємствах, що були у сфері управління Міністерства оборони України. Їхні виробничі потужності та технологічні

процеси дозволяють здійснювати всі види ремонту бойових літаків та вертольотів, їх двигунів і головних редукторів, агрегатів і комплектувальних виробів, діагностувати технічний стан авіаційної техніки та модернізувати її у процесі ремонту.

Також було визначено, що найбільш ефективним заходом підвищення бойового потенціалу та відновлення справності авіаційної техніки є її **модернізація**, яка поєднувалась з роботами з відновлювального ремонту. Проекти модернізації здійснені щодо літаків МіГ-29, Су-25 та Л-39. На тлі чого командуванням ПС ЗС України у 2009 р. було зроблено висновок, що переважна кількість українських бойових літаків після модернізації, капітального ремонту або переведення на експлуатацію за технічним станом ще перебуватиме на озброєнні **до 2025 року**, а деякі зразки зможуть забезпечувати виконання завдань аж **до 2030 року**.

Висновки ґрунтувались на аналізі закордонного досвіду та оцінці наших власних можливостей. Було заявлено, що на підприємствах України відпрацьовані всі технологічні рішення, які дають можливість і продовжувати ресурс, і модернізувати літальні апарати. Адже авіапідприємства в рік можуть освоїти замовлень від Повітряних Сил на 700-750 млн. грн (в цінах 2009 р.).

За умов регулярного фінансування роботи підприємств у них є потенціал за один рік підняти на крило, з подовженням ресурсом або проведенням модернізації, від 40 до 45 літаків різних типів. Де-факто це означає, що за три роки існувала можливість відновити практично увесь парк учбових і бойових машин і вийти на рівень справності 0,8-0,85.

Згодом, після утворення державного концерну «Укроборонпром», цей обсяг робіт де-юре перейшов у зону відповідальності «Укроборонпром», куди власне, і були передані всі авіаремонтні підприємства Міноборони (до речі, найбільш рентабельні у порівнянні з іншими секторами ремонтних підприємств). А саме – ДП «Запорізький державний авіаційний ремонтний завод «МіГремонт»; ДП «Одеський авіаційний завод»; ДП «Львівський державний авіаційно-ремонтний завод»; ДП «Луцький ремонтний завод «Мотор»; ДП «Луганський авіа-

ційний ремонтний завод»; ДП «Чугуївський авіаційний ремонтний завод»; ДП «Миколаївський авіаремонтний завод «НАРП»; ДП «Севастопольське авіаційне підприємство»; ДП «Конотопський авіаремонтний завод «Авіакон». При цьому стверджувалось, що виробничі можливості цих підприємств використовуються в інтересах підтримання справності авіаційної техніки Збройних Сил України не більше ніж на 5-10%.

Довідково. Державний концерн «Укроборонпром» як об'єднання багатопрофільних підприємств різних галузей оборонної промисловості України був створений відповідно до Указів Президента України від 9.12.2010 № 1085/2010 і від 28.12.2010 № 1245/2010, Постанов Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 № 1221 і від 31.08.2011 № 993. До складу Концерну увійшли підприємства, які здійснюють господарську діяльність у сфері розроблення, виготовлення, реалізації, ремонту, модернізації та утилізації озброєння, військової і спеціальної техніки та боеприпасів, а також беруть участь у військово-технічному співробітництві з іноземними державами. До складу Концерну входить 134 підприємства ОПК України (125 державних та казенних, а також 9 акціонерних товариств, управління корпоративними правами держави щодо яких передано в управління Концерну).

Наприкінці 2011 р., за даними головної інспекції Міноборони України, технічно справними вважалися лише 78 одиниць з 260 літаків. Серед літаків винищувальної авіації зі 100 одиниць було справними лише 10 МіГ-29 (16%) та 8 од Су-27 (22%). З 80 гелікоптерів (включно з гелікоптерами армійської авіації Сухопутних військ та Військово-морських сил) справними було 37 одиниць, з них бойових – 17 Мі-24. Фактично це засвідчило, що реального покращення зі станом авіатехніки не відбулося.

Проте важливо відзначити, що після передачі авіаремонтних підприємств під управління ДК «Укроборонпром» вартість робіт як з ремонту, так і модернізації авіаційної техніки за короткий проміжок часу зроста майже втричі. Це особливо стосується робіт на літаках МіГ-29 та Су-25. Це відбулося у період, коли Державний концерн «Укроборонпром» очолив Д.Саламатнін. За ча-

сів керівництва П.Лебедева до складу ПС мало бути поставлено три модернізованих літака Л-39. Проте з керівника ДП «Одеського авіаційного заводу» вимагали 10 млн грн «відкату» у разі проплати за них з боку замовника – Міноборони. Ця оборудка не відбулася і Л-39 у військові частини так і не були поставлені.

Станом на лютий 2014 р. – на початок протистояння з Російською Федерацією, – загалом у справному стані у складі фронтової та винищувальної авіації ПС ЗСУ нараховувалось приблизно 50 літаків, де левову частку складали відремонтовані та модернізовані МіГ-29 та Су-25.

При цьому, *попри усю актуальність, не була проведена модернізація Су-27. Також не були модернізовані літаки Су-24 та Су-24МР, що фактично позбавило українську сторону потенціалу бомбардувальної та розвідувальної авіації.* Щодо розвідки, то Україна не мала жодної можливості здійснювати контроль над російськими військовими частинами як у Криму, так згодом і на своїх східних кордонах, коли там відбувалися концентрація російських військових частин та проводились навчання з метою демонстрації сили та тиску на офіційний Київ. Ні «штатні» Су-24МР, ні безпілотні комплекси «Рейс» – з огляду на несправність та моральну засталість як технічного устаткування, так і способів їхнього застосування – не були спроможними здійснювати розвідку і передавати у реальному режимі часу інформацію українському командуванню.

Відтак, справність авіаційної техніки ПС ЗС України забезпечує лише обмежене виконання бойових завдань з протиповітряної оборони України та прикриття важливих державних об'єктів, а також інших завдань за призначенням. Наявний рівень справності авіаційної техніки не дає можливості проводити в повному обсязі планову бойову підготовку та бойове злагодження підрозділів, вдосконалювати льотний вишкіл екіпажів.

Підготовка пілотів та наліт

Проте модернізація арсеналів – це один бік медалі. Інший – спроможність і вміння цю техніку та озброєння ефективно використати.

Відновивши надзусиллями авіаційну техніку, звісно, треба бути впевненим, що потім ці літаки не будуть простоювати на аеродромах. І бойові екіпажі цих літаків матимуть десь 100-120 годин річного нальоту (включно в простих та складних метеоумовах). Такий рівень нальоту може гарантувати максимальне використання пілотом бойових можливостей літака та ефективного застосування усього арсеналу озброєнь бойової машини. Так, американські та британські льотчики мають понад **220 годин** нальоту на рік – як у простих, так і у складних метеоумовах. Середній показник нальоту годин бойових пілотів ПВС у країнах НАТО становить **180 г.** Російські пілоти за підсумками **2013 р.** мали середній наліт на екіпаж винищувальної авіації у **120 годин.**

Проте Україна завжди суттєво відставала від цієї планки, що де-факто свідчить про низький рівень бойового вишколу пілотів у ПС ЗСУ, особливо коли до уваги беруться навички усього складу бойових пілотів, а не наліт так званих «визначених екіпажів». Тобто екіпажів, підготовці яких приділялось першочергове значення – на шкоду іншим пілотам. Це робилося вимушено, з огляду на традиційний брак авіаційного палива для рівноцінної підготовки усіх екіпажів. В таких умовах зазвичай ухвалювалася рішення, що, наприклад, з усіх 100 екіпажів бойових літаків повноцінно будуть готуватися лише 20 чи 30. Або по 4-5 екіпажі на кожну авіабригаду. Саме ці екіпажі отім несли чи не постійне чергування, забезпечуючи виконання завдань з прикриття визначених об'єктів у системі протиповітряної оборони України. Саме наліт цих «визначених екіпажів» і оголошувалася для широкого загалу керівництвом Збройних сил за підсумками річної бойової підготовки. Хоча, зрозуміло, що ця «військова хитрість» лише штучно камуфлювала загальну критичну картину.

Такий підхід рік у рік викликав роздратування у керівних представників Повітряних сил, які мали чітке уявлення про складність підготовки пілотів, бо самі були бойовими льотчиками. *«Сьогодні літають, практично, тільки пілоти, що входять до складу Об'єднаних сил швидкого реагування. Вони мають наліт 50-60 годин на рік, що у 2-3 рази менше, ніж у провідних країнах світу»* [Юрій

Синенко, заступник командувача Повітряними Сил ЗСУ, Укрінформ, 14 березня 2005 р.]

«Льотчиків зі складу ОСШР ми готуємо зараз, а тих – потім. А коли потім?! Для того, щоб у складі бригади до участі у бойових діях були готові всі льотчики, потрібно чотири-п'ять років. Причому всім складом з нальотом близько 120 годин на рік. При цьому зараз багато завдань спрощують. До виконання складних задач готові одиниці льотчиків – ті, кому вдалося зберегти свій рівень» [Віктор Стрельников, головнокомандувач ВПС України – заступник міністра оборони України у 1999-2002 рр., Defense Express, 19 серпня 2007 р.]

«Сьогодні про якийсь загальний наліт на одного льотчика не йдеться взагалі. Як, власне, і про саму підготовку пілотів. Ми намагаємося зробити все можливе, і, мабуть, неможливе, щоб хоча б на мінімальному рівні утримати підготовку тальки тих льотчиків-представників винищувальної авіації, які несуть бойове чергування в системі протиповітряної оборони країни. А також 6-ти екіпажів транспортної авіації, які будуть виконувати особливі завдання» [Василь Нікіфоров, заступник командувача Повітряних сил ЗС України з авіації – начальник авіації, газета Міноборони «Народна армія», 11 березня 2009 р.]

У **2005 р.** середній наліт «визначених екіпажів» Повітряних Сил (фактичні всі екіпажі входили до складу Об'єднаних сил швидкого реагування, або ОСШР) склав майже **86 год.** План льотної підготовки був виконаний на 86%. Інші бойові пілоти в середньому мали наліт близько **23 год.** Для підготовки загалом було витрачено близько **20 тис. тонн** авіаційного гасу.

У **2006 р.** середній наліт на визначений екіпаж зі складу ОСШР склав **52 год.** Хоча середній наліт у найбільш боездатних частин української армії, віднесених до ОСШР, планувалося довести у винищувальній авіації – до 100 ч., у вертольотів армійської авіації – до 80 год., у пілотів літаків морської авіації – до 90 ч. Причини невиконання плану були оголошені традиційними – недостатнє і нерегулярне фінансування.

У **2007 р.** середній наліт льотчиків в ОСШР склав лише **43 год.** Порівняно з 2006 р. наліт був зменшений на 73,2% через недостатнє фінансування, також не вдалося поліпшити стан справ

з модернізації, ремонту та обслуговування бойової техніки і озброєння Повітряних Сил.

У **2008 р.** міністр оборони України Юрій Єхануров заявив, що середній наліт на один визначений екіпаж – **40 год.** Було підготовлені до польотів 200 екіпажів, порівняно з 180 екіпажами в 2007 р. При цьому самі військові показники досягнутого середнього нальоту оголошували більш стримано, до 35 годин.

За підсумками **2009 р.** у Білій книзі МОУ р. було оголошено, що середній наліт на визначений екіпаж склав **18 год.** на рік. Але навіть ці показники, при всій їхній критичності, могли бути суттєво завищеними. Адже на закупівлю авіаційного палива у 2009 р. було виділено лише 39 млн. грн. Це у п'ять разів менше, ніж у 2008 р., коли на 200 млн. грн купили 3 тис тонн авіаційного гасу, що дозволило льотчикам ОСШР налітати оті самі 35-40 годин. Відтак, з огляду на оцінку обсягів виділеного в 2009 р. палива на бойову підготовку авіації, показник нальоту не міг перевищити **10 год.** на льотчика.

При цьому виконання практичних стрільб бойової авіації ПС по наземних цілях склало лише 1,3% від плану – або 20 стрільб з 1492 запланованих. Практичне бомбометання – 3% від плану, або 52 бомбометання з 1707 запланованих. З 136 запланованих пусків керованих ракет не відбулося жодного.

У **2010 р.** середній наліт на екіпаж ОСШР ЗС України не перевищив показники 2009 р. А саме – **17 год. 48 хв.** (при цьому виконання плану склало майже 50%, адже верхня планка нальоту була визначена лише у 35 год.) Це сталося через критичний для підтримання боездатності оборонний бюджет. Це співпало з зміною влади в Україні. На посаду Президента замість В.Ющенко було обрано В.Януковича. Міністром оборони став Михайло Єжель, який обіймав цю посаду з 11 березня 2010 р. по 8 лютого 2012 р. На тлі ухваленого для ЗСУ бюджету на 2010 р. в розмірі лише 8 млрд грн. командування Повітряних Сил заявило про те, що безпосередньо для авіаційного компонента відсотковий показник складатиме приблизно 2,5% від мінімально необхідної суми. Як наслідок, «доведеться законсервувати більшість літаків, залишивши в бойовій готовності лише одиниці».

При цьому виконання практичних стрільб бойової авіації по наземних цілях склало 138 з

366 запланованих. Практичне бомбометання – 57 бомбометань з 369 запланованих. З 55 запланованих пусків керованих ракет в рамках навчань вдалося провести 23.

У 2011 р. виконання плану середнього нальоту на визначений екіпаж у ОСШР ЗС України, як звітувало керівництво Міноборони, складо вже аж 66%. На 16% більше, ніж у попередній рік. Проте лукавство полягало в тому, що план на рік був визначений лише у 29 год. (!!!). Це також сталося за міністра оборони М. Єжеля. А реальний середній наліт «визначених екіпажів» Повітряних Сил склав лише 19 год. Інші бойові пілоти мали наліт лише у 12 год. на рік.

Також суттєво була понижена планка вимог для здобуття практичних навичок для застосування озброєнь авіацією ПС. Так, було заплановано лише 218 стрільб по наземних цілях, з яких виконано лише 44. Практичне бомбометання: з 265 запланованих виконано 40. З 48 запланованих пусків керованих ракет було здійснено 32.

У 2012 р. взагалі склалась парадоксальна ситуація з оголошенням даних про наліт. Біла книга МОУ, де оприлюднюються основні показники діяльності Збройних Сил, була зроблена за підсумками військової активності 2012 р., коли міністром оборони був Дмитро Саламатін (обіймав посаду з 8 січня по 24 грудня 2012 р.). Проте вийшла Біла книга МОУ-2012 вже на початку 2013 р., коли міністром оборони було призначено П.Лебедева (обіймав посаду з 24 грудня 2012 р. по 27 січня 2014 р.). Було заявлено, що екіпажі ОСШР спромоглися перевиконати план аж на 168% (!!!). замість запланованих 40 г. пілоти Повітряних сил налітали по 65 г. 53 хв., що майже у 3,5 рази більше, ніж у 2011 р. Було заявлено і про перевиконання плану у пілотів Основних сил оборони, які начебто налітали за рік у середньому по 47 год. 32 хв. Сумарно це виглядало як чи найкращий результат з 2005 р.

Але таке «стрімке» зростання відбулося в дивних умовах. Оборонний бюджет для ЗСУ у 2012 р. незначно зріс у порівнянні з 2011 р., витрати на бойову підготовку так само не були суттєво збільшені. А палива для вишколу пілотів закупалось майже стільки, як і у 2011 р., коли його вистачило лише для забезпечення середнього нальоту «визначених екі-

пажів» Повітряних Сил лише в 19 год. **Тобто не було жодних передумов для досягнення таких показників нальоту. В цій ситуації можна казати про ознаки фальсифікації результатів бойової підготовки.**

В цьому контексті цікаво, що 27 грудня 2012 р. щойно призначений міністр оборони України Павло Лебедев під час робочої поїздки до Севастопольського гарнізону одразу заявив: «Міністерство оборони ставить на 2013 р. завдання доведення середнього нальоту авіації до 60 годин, а вихід кораблів у море до 25 діб. Відповідні кошти закладені в бюджет оборонного відомства, значить, ці завдання реально здійснити» [<http://www.defense-ua.com/rus/news/?id=39764>]. Проте дані за 2013 р. не були оприлюднені, і відтак стан вишколу пілотів бойової авіації ПС ЗСУ за 2012 та 2013 р. взагалі не піддається навіть поверховій оцінці.

Загалом це створює підставу для висновку, що за підсумками 2012 і 2013 рр. керівництво Міноборони чи Повітряних сил вдалося до свідомої дезінформації з метою створення штучного враження про підвищення рівня боєздатності бойової авіації, чого в реальності не відбувалося.

Можна стверджувати, що впродовж чи не усього часу існування Повітряних сил ЗСУ ситуація з рівнем бойової підготовки не відповідала обґрунтованим вимогам як європейської практики, так і існуючим документам самих Збройних Сил. У певні роки ситуація виглядала просто критично, коли середній наліт у кращих бойових пілотів штатних бойових екіпажів не перевищувала 18 годин на рік. «При такому рівні тренуваності льотчиків виникає загроза втрати людей і літаків. В авіації є вираз, яке базується на значному, в тому числі і трагічному, досвіді: хто більше літає, той довше літає і довше живе. І навпаки. При такому нальоті як у нас, кожен підйом літака в повітря стає ризикованим». Так стверджував з цього приводу Віктор Стрельніков, головнокомандувач ВПС України – заступник Міністра оборони України [«Несвяткова бесіда поміж святами», тижневик «Крила України», 13 серпня 2010 р.].

Особливо тривожною ситуація стала в останні п'ять років, коли, з одного боку, штучно занижувалися вимоги до рівня підготовки

пілотів авіації у всіх видах Збройних сил. А з іншого, чільні відповідальні особи в Міністерстві оборони та Повітряних силах вдавалися по підтасовуванню даних і представлення громадськості свідомо неправдивої інформації про рівень бойової підготовки бойових пілотів. Цілком ймовірно, що прикладі дезінформації щодо стану справу з вишколом частин та підрозділів були характерні і для інших видів та родів Збройних сил України, коли йшлося про необхідність представляти такому інформацію широкому загалові. І зазвичай, усі прорахунки, недолугість дій та вчинків, або часом їх антидержавних характер ховалися за завісою «секретності».

При наявності достатньої кількості справних літаків, для підвищення рівень бойового вишколу авіації необхідно палне. У деякі роки його закуповувалось лише в межах 3-5 тис тон. Це при тому, що для поточного забезпечення – це проведення льотно-методичних зборів, польотів на замовлення сухопутних сил та ВМС з підтримки військ, несення бойового чергування – потрібно близько 30 тис. тонн пального. При виділенні такої кількості авіаційного палива Повітряних сил виходять на рівень середнього річного нальоту в межах 35-40 годин. Для здобуття повноцінних навичок в ході бойової підготовки авіації **потрібно планувати закупівлю 100-110 тис. тонн авіаційного гасу.** Це той мінімум, нижче якого спустити просто не можна.

Ще певна кількість палива для літаків має зберігатися в недоторканому запасі (НЗ), який передбачено для стратегічного застосування Збройних сил. Так, наприклад, аби забезпечити бойове чергування і підтримати навички льотного складу, за рішенням виконуючого обов'язки міністра оборони України у середині 2009 р. з НЗ зняли певну кількість пального для того, щоб пілоти могли літати до кінця навчального року. Потім НЗ було відновлено. З 2010 р. і далі НЗ авіаційного палива був мінімальним, що негативно вплинуло на ситуацію на початку 2014 р., коли виникла потреба термінового підвищення вишколу пілотів як Повітряних сил, так і армійської авіації. З початком активних тренувальних польотів у частинах винищувальної, штурмової та армійської авіації, за лютий-березень весь цей

запас було вичерпано. У травні резервів авіаційного гасу в недоторканому запасі, який передбачено для стратегічного застосування Збройних сил фактично вже не було...

Тренажерні комплекси

Суттєвим напрямком зменшення вартості бойової підготовки пілотів, з одночасним забезпечення високо рівня їхнього вишколу є використання авіаційних тренажерів та учбово-тренувальних систем. У 2009 р. в Міністерстві оборони України був розроблений Комплексний план розвитку навчальної матеріальної бази ПС Збройних Сил України. У даному комплексному плані було передбачено оновлення всієї тренажерної бази, в тому числі і авіаційних тренажерів основних типів літаків. Генеральним штабом була ухвалена відповідна програма більш широкого використання тренажерів та комплексних тренажерних систем для підготовки авіації, що розробляються та виготовляються українськими підприємствами.

Такі тренажерні системи високого рівня розробляє та виготовляє українське підприємство «Маркет-Матс» (м. Львів). Воно розробляє як програмне забезпечення, так і виготовляє сам тренажер. Єдиний елемент, що закуповується, це проектно-відображувальний пристрій, що забезпечує реалістичну візуалізацію У світі є дві найбільш розвинені фірми в цьому сегменті, що виробляють такі пристрої. Одна з них – компанія Rockwell Collin (США), що є давнім партнером «Маркет-Матс» (американська компанія виготовляє системи візуалізації в секторі огляду у 30, 270 і 360 градусів, що впливає на остаточну ціну).

У 2009 р. у авіабригаді у Василькові розгорнули перший тренажер для МіГ-29, що був розроблений підприємством «Концерн «Маркет-Матс», який в ході випробувань і подальшої експлуатації отримав позитивні оцінки як комісії командування ПС ЗСУ, так і самих військових пілотів. Тренажер в умовах максимальної реалістичності забезпечував здобуття навичок зльоту-посадки, пілотування, навігації, виконання складних маневрів, набуття навичок дій на граничних режимах польоту, дій при відмовах техніки і та помилках льотчика, ви-

конання польотів в зімкнутих бойових порядках вдень і уночі, в умовах низької візуальної видимості, освоєння систем озброєння та відпрацювання основ бойового застосування при діях по наземним і повітряним цілям, навчання виконання наступальних і оборонних маневрів, характерних для літаків 4 і 5 поколінь.

Були плани замовити такі тренажери для кожної авіа бригади. Тим більше, що, окрім тренажеру для МіГ-29, «Маркет-Матс» був зобов'язаний виготовити за власні кошти тренажери для літаків Л-39, Су-25 та Су-27 (відповідно у 2010, 2011 та 2012 рр.). У разі проходження етапу випробувань, ці тренажерні системи мали бути прийняті на озброєння ПС ЗСУ. В свою чергу, для армійської авіації львівській концерн «Маркет-Матс» також почав розробку та виготовлення тренажера гелікоптера Мі-24.

Раціональність такого шляху за критерієм «ефективність-вартість» не викликала сумнівів. Адже було практично доведено, що для здобуття навичок пілота першого класу кожному льотчику буде достатньо мати наліт на рік 50-60 годин на бойових машинах, за умови, якщо 250 годин він буде проводити на тренажерах. Це зумовлює **значну економію коштів** за рахунок зменшення закупівель авіаційного гасу, проте всі льотчики в будь-який момент будуть готові до виконання всього спектру бойових завдань.

Окрім окремих тренажерів, було запропоновано розробити навчально-тренувальний комплекс для авіабригади і розмістити його в Миколаєві. Тренажерний комплекс створювався для відпрацювання групових вправ. Адже якщо на окремому тренажері, як правило, відпрацьовується лише 40% завдань бойової підготовки, то на комплексі – 98% вправ курсу. Це робота в парі, у ланці, у складі ескадрильї, відпрацювання тактичних навичок, проведення льотно-тактичних навчань тощо. Було розроблено оперативно-технічне обґрунтування, тактико-технічне завдання. Концерн «Маркет-Матс» планував почати роботу з 1 січня 2010 р. і закінчити її державними випробуваннями наприкінці в 2011 р.

Проте з березня 2010 р. на посаду міністра оборони за нового Верховного Головнокомандуючого Віктора Януковичі було призначено командувача ВМС Михайла Ежеля, який скасував усі «тренажерні» ініціативи. **Розроблені**

тренажери не закуповувалися і при міністрі оборони Д.Саламатін, хоча концерн «Маркет-Матс» таки поставив власним коштом у ПС ЗСУ тренажер для учебно-тренувального літака Л-39. За міністра оборони Д.Лебедева ситуація стала же більш показаною з точки зору ігнорування інтересів виробників та бойових пілотів.

Тож на початку 2014 р. керівництво концерну «Маркет-Матс» так оцінило ситуацію, що склалася: «*Ми зіткнувся з позицією військового відомства, яка свідчить про нерозуміння важливості взаємодії з приватними підприємствами. Так, по-перше, «Маркет-Матс» досі не отримав гроші за поставку для ЗСУ тренажера літака Л-39. По-друге, Міноборони України без очевидних причин викреслив з держоборонзамовлення тренажери для літаків ПС ЗСУ МіГ-29 і Л-39. По-третє, «Маркет-Матс» самостійно розробив тренажер для бойового вертольота Мі-24, від якого також відмовляється військове відомство, попри попередні плани закупити для потреб ЗСУ 4 таких тренажера. На жаль, закупівлі тренажерів в 2014 році не заплановані, що не може не позначитися негативно на рівні бойової підготовки льотчиків.*» [«Приватні підприємства «випали» з концепції реформування ОПК», агентство Defense Express, 2 січня 2014 р.]

Разом з тим, з джерел Міноборони відомо, що за часів П.Лебедева з концерну «Маркет-Матс» вимагали «відкат» у розмірі 4 млн грн, якщо з бюджету Міноборони буде оплачена поставка тренажеру для Л-39. Що становило більше третини вартості тренажера. Така ж пропорція «розподілу» вимагалася і у разі подальших замовлення тренажерів для ПС України, що фактично призводило до того, що роботи зі створення тренажерів концерн «Маркет-Матс» мав дотувати. **Тиск на «Маркет-Матс», як і на інші приватні компанії, за часів П.Лебедева проводив його радник А.Галкін.** Була навіть організована поїздка А.Галкіна та деяких представників ПС ЗСУ у Білорусь з метою закупівлі білоруських тренажерів замість українських, як начебто занадто «дорогих». Проте виявилось, що білоруські авіа тренажери без динамічної платформи та з обмеженою системою візуалізації коштують дорожче, ніж зразки, які виготовляє «Маркет-Матс».

Авіаційні засоби ураження

Представниками Командування Повітряних Сил неодноразово стверджували, що пріоритетами політики щодо авіаційних засобів ураження є організація досліджень і робіт щодо продовження терміну служби, освоєння ремонту та переведення на експлуатацію за технічним станом передусім високоточних керованих засобів, а також підтримання вітчизняних підприємств, які спеціалізуються на їх розробці та виробництві, шляхом супроводження відповідних дослідно-конструкторських робіт. Проте де-факто ПС ЗСУ нині мають дуже обмежений арсенал авіаційних засобів ураження, що відповідають сучасним технічним вимогам.

Фактичний «вік» всіх керованих авіаційних засобів ураження, якими озброєні літаки винищувальної, штурмової та бомбардувальної авіації ЗС України на кінець 2013 р. становив від 20 до 30 років. Це при тому, що за часів СРСР конструктори при створенні цих озброєнь відміряли їм термін придатності лише 8-10 років. З огляду на ці реалії, перед вітчизняними конструкторським бюро і підприємствами України було поставлене завдання – забезпечити підтримання боєздатності арсеналу керованих авіаційних засобів ураження Повітряних сил ЗС України до 2030 р.

Проведений аналіз технічного стану та лабораторно-стендові випробування основних видів керованих авіа озброєнь з арсеналів ПС ЗСУ (ракет Р-24, Р-27, Р-60М, Р-73, Р-40Д, Х-25М, Х-29, Х-58У), «вік» яких був у межах 20 років, показав, що продовжити термін їх служби дійсно можливо. Але вже після 20-25 років через старіння, знос і вплив зовнішніх кліматичних факторів виходять з ладу складові частини керованих авіаційних засобів ураження. А саме – порохові газогенератори, гумотехнічні деталі, змінюються характеристики і параметри вибухових речовин, мастил, гідрорідин, магнетронів, хімічних джерел струму, запобіжно-виконавчих механізмів, контактних датчиків цілі і інших. І найбільш критичним в цій ситуації є те, що ці незворотні зміни, які відбуваються в ракетах і бомбах, неможливо визначити системами контролю, що знаходяться у військових частинах. Це означає, що нібито справні за контрольова-

ними параметрами керовані авіаційні засоби ураження при їхньому застосуванні фактично можуть бути небоездатними. Тож *при наявності відремонтованих і модернізованих літаків, при навчених пілотах, бойове завдання не буде виконане через те, що засоби ураження, які має застосовувати винищувач, штурмовик чи бомбардувальник, ціль не вразить.*

Вихід з цієї ситуації полягає або в проведенні досить дорогого циклу робіт для відновлення старіючих авіаційних засобів ураження в науково-дослідних установах країни з непередбачуваними результатами, проте значною вартістю цих заходів. Або – створення та закупівля нових зразків вітчизняного або закордонного виробництва. Відтак, можна стверджувати, що жодним з міністрів оборони помітних кроків для покращення стану справ з підвищення боєздатності авіаційних засобів ураження не робилося.

Зенітні ракетні війська

Досвід локальних війн і збройних конфліктів останніх десятиріч свідчить, що більшість збройних сутичок починалися із застосування засобів повітряного нападу та дозволяє зробити висновок – успіх військової кампанії залежить насамперед від результатів збройної боротьби у повітряному просторі.

Для України захист військово-політичних центрів, об'єктів промисловості та енергозабезпечення є одним з пріоритетних завдань забезпечення обороноздатності країни. Щонайменше близько 40 важливих об'єктів держави потребують прикриття силами та засобами протиповітряної оборони.

Серед них п'ять атомних електростанцій: *Запорізька АЕС, м. Енергодар Запорізької області; Південноукраїнська АЕС, смт. Костянтинівка Миколаївської області; Рівненська АЕС, м. Кузнецовськ Рівненської області; Хмельницька АЕС, смт. Нетішин Хмельницької області; Чорнобильська АЕС, м. Прип'ять Київської області.*

Греблі Дніпровського каскаду, яких шість: Київська, м. Вишгород Київської області; Канівська, м. Канів Черкаської області; Кре-

менчуцька, м. Кременчук Полтавської області; Дніпродзержинська, м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області; Дніпровська, м. Запоріжжя; Каховська, м. Нова Каховка Херсонської області. За експертними оцінками, при зруйнуванні Дніпродзержинської греблі у разі терористичної атаки чи внаслідок атаки повітряними засобами нападу противника загальна площа затоплення прогнозовано становитиме 840 кв.км., а кількість населення у зоні затоплення – близько **540,4 тис. чол.** А за умов паводків восени чи навесні руйнування Київської греблі може призвести до прориву Канівської та Кременчуцької гребель. Загальна площа зон можливого затоплення складатиме понад 6000 кв. км, а кількість населення у зонах затоплення – **1 млн. 936,4 тис. чол.**

Підприємства та об'єкти **хімічної промисловості** (сховища, трубопроводи) та міста, де такі об'єкти розташовані. В Україні їх більше десятка. Руйнування або техногенні аварії на підприємствах хімічної промисловості України можуть призвести до забруднення значних площ, у які потраплять близько 7 млн. чоловік, а безповоротні втрати становитимуть близько 1 млн. чоловік.

Населені пункти, що мають особливе адміністративне значення та досить велику кількість населення, яке в них мешкає. Це, зокрема, такі міста, як *Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Київ, Кривий Ріг, Луганськ, Львів, Маріуполь, Миколаїв, Одеса, Севастополь, Харків.*

Усі ці важливі об'єкти держави підлягають прикриттю Повітряними Силами Збройних Сил України як у мирний, так і у військовий час. Головна роль у прикритті цих об'єктів належить зенітним ракетним військам.

Зенітні ракетні війська є родом військ Повітряних Сил Збройних Сил України і складають **основну вогнепальну силу** в системі протиповітряної оборони держави. **ЗРВ** призначені для захисту адміністративних, промислово-економічних центрів (районів) країни, угруповань ЗС, важливих державних, військових і інших об'єктів від ударів авіації та безпілотних засобів противника з повітря. Беруть участь у завоюванні влади у повітрі своєї авіації, знищують літаки, вертольоти, крилаті ракети, парашутувальні субоєприпа-

си розвідувально-ударних комплексів, безпілотні літальні апарати, інші повітряні цілі, а також оперативно-тактичні ракети та ракети «повітря-поверхня», які діють по балістичних траєкторіях. Окрім того, ЗРВ ведуть боротьбу із засобами повітряної розвідки та РЕБ і можуть залучатися для знищення аеромобільних військ та повітряних десантів противника у польоті. В окремих випадках (під час самооборони чи у разі відсутності інших засобів боротьби) ЗРВ можуть залучатися для знищення наземних (надводних) цілей.

У **мирний час** зенітні ракетні війська спільно з іншими силами та засобами ППО виконують бойове завдання з несення бойового чергування.

У **військовий час** завдання сил і засобів ЗРВ спрямовуються на недопущення прориву повітряного противника до важливих об'єктів і угруповань військ (сил), а також на нанесенні йому максимальних втрат.

В **обороні** зусилля зенітних ракетних військ в основному зосереджуються на прикритті військ на оборонних рубежах, у районах зосередження, під час завдання контрудару (контратак), а також для прикриття угруповань РВіА, аеродромів, пунктів управління, найважливіших елементів тилу і комунікацій.

При проведенні **наступальної (контрнаступальної) операції** ЗРВ забезпечують прикриття військ першого ешелону під час їх розгортання, переходу в контрнаступ (наступ) і в ході виконання завдань угруповань РВіА, авіації, другого ешелону і резервів, пунктів управління, інших важливих об'єктів. У разі застосування ОСШР оборонних та контрнаступальних (наступальних) дій для відбиття вторгнення регулярних формувань противника та відновлення положення по державному кордону – здійснюється нарощування зенітного ракетного прикриття. Ураження засобів повітряного нападу противника здійснюється на максимально можливій відстані від об'єктів і угруповань військ (сил), що прикриваються.

Основна ставка на ЗРВ у загальній системі ППО держави визначається високою ефективністю зенітного ракетного прикриття об'єктів при порівняно невеликих витратах; швидкістю реакції (час до відкриття вогню черговими підрозділами ЗРВ); меншими вимогами до

радіолокаційного забезпечення (у порівнянні з авіацією) у зв'язку з наявністю своїх засобів розвідки повітряного противника; мобільністю підрозділів та угруповань ЗРВ.

ППО України з використанням засобів ЗРВ побудована за зональним принципом зі здатністю вражати повітряні атакуючі цілі противника від дальніх рубежів до ближніх. Задля цього на озброєнні бригад (полків) ЗРВ ПС України знаходяться зенітні ракетні комплекси (ЗРК) та зенітні ракетні системи (ЗРС) різного призначення.

Основним призначенням ЗРК (ЗРС) **дальної дії** є знищення на максимальній відстані літаків-постановників перешкод, висотних і швидкісних цілей з маневром вогню по фронту та глибині, літаків розвідки, управління, наведення та розвідувально-ударних комплексів або примушення їх до відмови від виконання поставленого завдання. До таких ЗРС належить С-200В.

Підрозділи, які озброєні ЗРК (ЗРС) **середньої і малої дальності**, складають основу зенітного ракетного прикриття об'єктів і військ та призначені для знищення на підступах до прикритих об'єктів і військ усіх типів засобів повітряного нападу противника по всьому діапазоні висот і швидкостей їх польоту. До таких ЗРК (ЗРС) належать С-300В1, С-300ПС, Бук – М1, С-125.

За способом пересування ЗРК (ЗРС) поділяються на самохідні (С-300В1, С-300ПС, Бук-М1) та буксирні (С-200В, С-300ПТ, С-125); за числом цільових каналів – на одноканальні (С-200В) та багатоканальні (С-300В1, С-300П, Бук-М1), (канал – кількість цілей, які одночасно може обстрілювати один комплекс).

Самохідні ЗРК (ЗРС) з малим терміном згорання та розгорання, підвищеною рухомістю та прохідністю мають назву **мобільні**. Як свідчить досвід бойового застосування ЗРК у військових конфліктах, у сучасній війні майбутнє за мобільними багатоканальними ЗРК. З цією метою керівним складом країни Повітряних Сил, зенітних ракетних військ основний акцент робився на заміні буксирних зразків ЗРК на мобільні, що ж до решти – то у бойовому складі залишались ЗРС (ЗРК), бездатність яких (зокрема, ремонт) можна було здійснювати на українських підприємствах.

Скорочення озброєнь ЗРВ відбувалося з огляду на обмежені фінансові можливості держави підтримувати достатній арсенал ЗРК, а також технічні складнощі з підтриманням справності окремих типів ЗРК. Мета – позбутись застарілих зразків озброєння та військової техніки, а також оптимально пристосувати оргштатну та командну структуру ЗРВ до потреб держави.

Найбільш помітно процес скорочення арсеналів ЗРВ почав відбуватися з 1997 р. Тоді до складу ЗРВ входило 160 дивізіонів у складі різних ЗРС та ЗРК. А саме: 26 дивізіонів С-200, 43 дивізіони С-300П, 19 дивізіонів С-75, 12 дивізіонів С-125, 6 дивізіонів С-300В, 27 дивізіонів «Круг», 23 дивізіони «Бук-М1», 4 дивізіони ЗРК «Куб». Планове скорочення чисельності сил та засобів ЗРВ в основному відбувалося за рахунок виведення з бойового складу немобільних ЗРК (С-75, С-125, Круг, Куб), а також за рахунок доведення зенітних ракетних полків С-300П до трьохдивізіонного складу. Загальна динаміка скорочень зенітних ракетних дивізіонів у складі ЗСУ до 2006 р. виглядала так:

Год	Дивізіони ЗРК							
	200	300П	75	125	300В	Круг	Бук	Куб
1997	26	43	19	12	6	27	23	4
1998	18	43	20	12	6	27	23	4
1999	11	43	8	12	6	24	23	4
2000	20	43	8	12	6	24	23	4
2001	22	43	8	12	6	6	22	4
2002	16	43	8	12	6	6	20	4
2003	9	39	4	12	6	–	19	4
2004	8	39	–	6	3	–	19	4
2005	5	38	–	–	3	–	19	–
2006	4	35	–	–	3	–	19	–

У 2006 р. в результаті подальшої оптимізації організаційно-штатної структури бойовий склад Зенітних ракетних військ Повітряних Сил Збройних Сил України включав 58 дивізіонів. А саме: 4 дивізіони С-200, 35 дивізіонів С-300П, 3 дивізіони С-300В, 16 дивізіонів «Бук-М1». Проте у 2007 р. один дивізіон «Бук-М1» було продано Грузії.

У 2006 р. за вимогою тодішнього президента В.Ющенко було підготовлено секретну постанову уряду про реалізацію домовленостей на поставку дивізіону «Бук-М1» до Грузії, узгоджене

з усіма міністерствами і відомствами. Тодішній міністр оборони А.Гриценко піддався наполяганням В.Ющенко, хоча виведення з бойового складу «буківського» дивізіону суперечило інтересам безпеки країни з точки зору обмеженої кількості цих ЗРК у складі ЗС України. Перед продажем дивізіон ЗРК «Бук-М1» був виведений зі складу Стрийського полку. Разом з цим, стверджувалося, що роботи за грузинським контрактом прискорять відпрацювання методики ремонту цієї системи озброєнь для відновлення боєздатності «Буків» вже для української армії. Після ремонту дивізіон був відправлений до Грузії в червні 2007 р. У 2008 р. з цього ЗРК «Бук-М1», за твердженнями представників Генштабу РФ, було збито чотири російські літаки.

У 2010 р. до ЗРВ входило **57** зенітних ракетних дивізіонів у складі **16** військових частин, а саме: **4** зенітні ракетні бригади та **12** зенітних ракетних полків.

До складу зенітної ракетної бригади (полку) входять командний пункт, одна чи декілька груп дивізіонів, зенітні ракетні дивізіони (окремі зенітні ракетні дивізіони, зенітні ракетні батареї), технічні дивізіони (технічні батареї), підрозділи забезпечення та обслуговування.

Зенітний ракетний дивізіон (зенітна ракетна батарея) є тактико-вогневим підрозділом і залежно від типу ЗРК, який знаходиться на його (її) озброєнні, умовно називається зрдн (зрбтр) дальньої дії, середньої дальності, малої дальності та ближньої дії відповідно.

Організаційно зенітні ракетні бригади і зенітні ракетні полки ЗРВ згідно з підпорядкованістю були розподілені між трьома повітряними командуваннями (ПвК). ПвК «Захід» – три зенітні ракетні полки; ПвК «Центр» – дві зенітні ракетні бригади та п'ять зенітних ракетних полків; ПвК «Південь» – дві зенітні ракетні бригади та чотири зенітних ракетних полки.

Державна Програма розвитку ЗС України на 2006–2011 рр. передбачала цілком адекватні кроки для посилення протиповітряного щита держави. Серед іншого, йшлося про наступне:

- нарощування системи ППО держави та посилення зенітного ракетного прикриття важливих державних об'єктів;
- створення автоматизованої системи управління зенітним ракетним озброєнням ;

- підвищення боєготовності та здатності частин та підрозділів до виконання завдань за призначенням;
- реалізація бойових можливостей зенітного ракетного озброєння за рахунок проведення модернізації існуючого озброєння та військової техніки;
- відновлення встановленого ресурсу експлуатації ЗРК, ЗКР.

Всього в Зенітних ракетних військах знаходиться на озброєнні понад **4000 зразків** озброєнь та техніки, з них майже 1000 – основні зразки ЗРК, АСУ, РЛС.

До систем управління відноситься понад **15 комплектів** автоматизованих систем управління п'яти різних типів. Це «Байкал» та «Байкал-1» (5 к-тів), Ф-9 С-300П (6 к-тів), «Сенеж-М» (1 к-т), «Поляна Д-4» (4 к-ти).

Радіолокаційне спостереження забезпечують понад 30 комплектів радіолокаційних станцій (РЛС) десяти різних типів – виробництва як Радянського Союзу, так і України (РЛС 35Д6, 19Ж6, 80К6).

На обліку знаходиться понад **5000 зенітних керованих ракет** до різних ЗРК. Зенітних керованих ракет 5В28 до ЗРК С-200В – понад 1000 од.; 5В55 до ЗРК С-300П – майже 3000 од.; ЗКР 9М8 до ЗРК С-300В – понад 800 од.; ЗКР 9М38 та 9М38М1 до ЗРК «Бук-М1» – понад 1300 од. Ресурс ЗКР до С-300В1, С-200 ще жодного разу не подовжувався. Ці ракети використовувати не можна. Впродовж 2007-2008 рр. були завершені роботи з подовження на п'ять років ресурсу зенітних керованих ракет 5В55 (ЗРК С-300П), 9М38М1 (ЗРК «Бук-М1»). Проте після цього ресурс ракет для С-300П закінчився у 2012 р., для «Бук-М1» – у 2011 р. Щоправда, потім, вже у 2011 р. були зроблені заяви чільних представників Міноборони, що запас ресурсу зенітних керованих ракет буде вичерпаний на межі 2014 р. Це дозволяє зробити припущення, що така плутанина вносилася цілком свідомо, аби прикривався критичний стан справ у цьому сегменті.

В рамках **Державної програми розвитку Збройних сил України на період 2006-2011 рр.**, а також в рамках перспективних заходів з покращення боєздатності військ ЗРВ на період до 2015 р. планувалося здійснити наступні кроки:

- продовжити ресурс та здійснити модернізацію зенітного ракетного озброєння з урахуванням можливостей української промисловості. А саме: до чотирьох С-300П, двох «Бук-М1», одного С-200 за рік. Також планувалося повернення до бойового складу Повітряних Сил ЗС України та проведення модернізації 9-тьох дивізіонів ЗРК С-125, а також провести ремонт за технічним станом 3-ох ЗРК С-300П з баз зберігання і включити ці дивізіони до бойового складу;
- здійснити заходи з покращенням тактико-технічних характеристик певних зразків ЗРК та РЛС. Зокрема, провести модернізацію/підвищення автономності застосування ЗРС С-300П шляхом спряження з РЛС 35Д6М (закупівля 16-ти РЛС та спряження 11-ти з ЗРК С-300П та 5-ти з КПС), модернізація РЛС 5Н84МА (6-ти комплектів) для ЗРК С-200В, 1Л13МА (10 комплектів) для КП зрп «Бук-М1»;
- розробити складові вітчизняного виробництва для зенітних керованих ракет до ЗРК С-300В1, С-300П, Бук-М1, С-200В. А саме – твердопаливні маршеві двигуни, бортову апаратуру наведення. Це мало продовжити ресурсні показники зенітних керованих ракет за рахунок виготовлення та заміни окремих вузлів. Особливо гострим було і залишається питання заміни палива у твердопаливних ЗКР на аналоги вітчизняного виробництва;
- розробити та налагодити випуск клістронів та підсилювачів високої частоти вітчизняного виробництва. Це мало забезпечити заміну значної кількості несправних приладів НВЧ, у першу чергу, для ЗРК С-300П, що дозволить відновити боєздатність 70% несправних ЗРК;
- модернізувати існуючу автоматизовану систему управління (АСУ) як у Повітряних силах, так і у Зенітних ракетних військах – з огляду або на моральну застарілість, або на складність ремонту існуючих систем. Розвиток перспективної системи АСУ ЗРВ був пов'язаний зі створенням автоматизованих командних пунктів, де мали встановлюватися АСУ української розробки (підприємство «Аеротехніка», м. Київ) під

назвою «Ореанда-ЗРВ» (як складова АСУ авіацією та протиповітряною обороною «Ореанда ПС» Повітряних Сил у цілому). Переозброєння на АСУ «Ореанда ЗРВ», як планувалося, надасть можливість автоматизувати рівень взаємодії рішень «Повітряне командування» – збр (зрп), що вкрай важливо для сучасного швидкоплинного бою з протидії засобам повітряного нападу. Це, зокрема, мало у 2 рази збільшити кількість повітряних цілей/об'єктів, що супроводжуються автоматизовано, та у 2 рази зменшити необхідний час для автоматизованої видачі цілевказівки (з 10 до 5 секунд). Для вирішення завдань управління процесом автоматизації на тактичному рівні для потреб ЗРВ після завершення усіх етапів робіт планувалося закупити понад двадцять комплектів «Ореанда ЗРВ» для озброєння КП збр, зрп, груп зрдн.

Заплановані заходи з покращення боєздатності військ ЗРВ були неодноразово оприлюднені і донесені до громадськості у заявах відповідних посадових осіб Міноборони та Генерального штабу ЗС України.

«Нам необхідно розгорнути щонайменше два зенітні ракетні дивізіони С-200 в доповнення до існуючих для перекриття всього повітряного простору України цими зенітно-ракетними комплексами. Це стало зрозумілим за підсумками роботи комісії, яка перевірила несення бойового чергування у системі протиповітряної оборони держави частинами і з'єднаннями Повітряного командування «Південь» ПС ЗСУ, їх спроможність виконати завдання за призначенням та після ознайомлення з ходом проведення занять з бойової підготовки зенітних ракетних дивізіонів С-200 і підрозділів, озброєних зенітними ракетними комплексами С-300». [Сергій Кириченко, начальник ГШ – Головнокомандувач ЗС України, повідомлення Міністерства оборони України, 22 вересня 2009 р.]

«З огляду на те, що у нас на базах зберігання знаходиться до двох десятків дивізіонів ЗРК С-125 і є достатня кількість ракет до цього комплексу, то повернення ЗРК С-125 до арсеналу Протиповітряної оборони є абсолютно логічним і виправданим кроком. Особливо ви-

ходячи з критерію «ефективність-вартість». Ми зацікавлені, щоб повернути до бойового складу не менше 9 дивізіонів. Вони будуть введені до складу вже існуючих полків та бригад, аби не утворювати додаткових управлінських структур. Позитивним також є те, що дивізіони С-125 можуть бути інтегровані в системи управління ЗРК С-200 та С-300. За рахунок розгортання дивізіонів С-125М1 ми плануємо посилити прикриття Рівненської АЕС, а також гребель Дніпровського каскаду. Поява дивізіонів С-125М1 дозволить значно зменшити терміни готовності чергових сил до виконання завдань з прикриття важливих державних об'єктів» [Юрій Галушко, начальник ЗРВ Командування Повітряних Сил ЗС України, журнал Defense Express, №5, 2010 р.]

«Зараз на озброєнні Зенітних ракетних військ Повітряних Сил перебуває озброєння та військова техніка переважно розробки та виробництва радянських часів. Технічний стан цього ОВТ характеризується завершенням призначених термінів служби. Однак, за інформацією розробників та виробників, вони ще мають достатній запас для продовження визначених термінів служби до 30-35 років. Це дозволить утримувати їх у бойовому складі до 2015-2020 рр. Разом з тим, до 2015 р. планується проведення низки заходів, спрямованих на покращення стану озброєння та військової техніки Зенітних ракетних військ. Це, зокрема, модернізація ЗРС С-300П, модернізація РЛС для ЗРК С-200В, продовження ресурсних показників зенітних керованих ракет до ЗРК С-300В1, С-300П, Бук-М1, С-200В. Орієнтовна потреба на це – понад 3,5 млрд грн. Це достатньо значна сума, і досвід минулого свідчить, що на її отримання в повному обсязі розраховувати складно. Тож, у разі наявності коштів, головна увага буде приділена, насамперед, розробці складових зенітних керованих ракет вітчизняного виробництва, бортової апаратури наведення. Це надасть змогу продовжити ресурсні показники зенітних керованих ракет за рахунок виготовлення та заміни окремих вузлів. Це, зокрема, стосується надзвичайно гострого питання заміни порохів твердопаливних двигунів зенітних керованих ракет чи не усіх типів на аналоги вітчизняного виробництва» [Сергій Онищенко, командувач Повітряних

Сил ЗС України, «Поставити авіацію Повітряних Сил ЗС України «на крило», журнал МО «Військо України», № 1, січень 2011 р.]

«Потужності вітчизняних підприємств дозволяють здійснювати ремонт одночасно 3-4 зенітних ракетних комплексів на рік. Отже, за належного фінансування для повного завершення робіт потрібно щонайменше 10-15 років. Поки триватиме цей процес, у вітчизняному військовому відомстві повинні остаточно визначитись із тим, якими будуть зенітні ракетні війська зразка 2025 року: чи будуть вони оснащені глибоко модернізованою нинішньою технікою, чи, наприклад, візьмуть на озброєння новий вітчизняний багатоканальний комплекс середньої дальності, над яким нині в міру можливостей працюють українські науковці, чи закуповуватимуть закордонні зразки. Більш перспективним шляхом підтримання боєздатності ОВТ зенітних ракетних військ на сучасному етапі є проведення модернізації з метою покращення технічних та бойових можливостей зенітного ракетного озброєння. Хочу наголосити, що проектом Державної програми реформування Збройних Сил України на 2011-2015 роки передбачено заходи із закупівлі нових (модернізованих) зразків ОВТ для потреб Повітряних Сил. На 2011 рік заплановано провести модернізацію близько 10 зразків ОВТ радіотехнічних військ, капітальний ремонт ЗРК типу С-300 та С-200, виконати роботи з продовження ресурсу зенітних керованих ракет до ЗРК типу С-200, С-300, «Бук-М1» [Дмитро Карпенко, начальник ЗРВ Командування Повітряних Сил ЗС України, газета МОУ «Народна армія», № 109 (4717), 17 червня 2011 р.]

У підсумку ці кроки мали збільшити на 25% кількість вогневих підрозділів. Так, на кінець 2011 р. зенітні ракетні війська Повітряних Сил повинні були мати 6 зенітних ракетних частин у складі 59 зенітних ракетних дивізіонів (С-200–6, С-300П–35, С-300В1–3, «Бук-М1» – 15); понад 270 одиниць радіоелектронної техніки радіотехнічних військ та 18 пунктів наведення авіації ПНА. А у 2015 р. йшлося про бойовий склад ЗРВ, що мав включати 71 зенітний ракетний дивізіон (за рахунок додавання дев'яти дивізіонів ЗРК С-125М1).

За оцінками командування Повітряних сил, це дозволяло ЗРВ ПС ЗСУ забезпечити

безпосереднє прикриття усіх 100% визначених для захисту важливих державних об'єктів (ВДО); зменшити терміни готовності чергових сил до виконання завдань з прикриття ВДО з десятків годин до 30 хвилин, за рахунок розміщення зрдн безпосередньо біля цих об'єктів; задіяти для прикриття оперативного угруповання військ (сил) до п'ятнадцяти мобільних зрдн малої та середньої дальності – без зниження ефективності прикриття ВДО; оптимізувати бойовий та чисельний склад ЗРВ.

Проте цього не сталося. Як стверджувалося, з причин обмеженого фінансування Державна Програма розвитку ЗС України та Програми розвитку Повітряних Сил на 2006-2011 рр. фактично була зірвана. Роботи зі створення автоматизованих систем управління – як «Ореанда ПС», так і «Ореанда ЗРВ» – жодним чином не просунулись до рівня, щоб хоч якось вплинути на покращення боєздатності Повітряних сил. Було зірвано виготовлення серійного зразка, проведення державних випробувань та прийняття на озброєння «Ореанда ЗРВ». Бойова підготовка у ЗРВ ПС ЗСУ зазнала суттєвих змін у бік спрощення.

Останні роки – 2010-2014 рр. – бойова підготовка у ЗРВ ПС ЗСУ зазнала суттєвих змін у бік спрощення. Зокрема, були припинені бойові пуски. Раніше такі тренування проводились як на полігоні Чауда у Криму, так і на полігонах Російської Федерації. Зокрема, загальна статистика виглядала так:

- 1996 рік – 10 підрозділів (полігон Чауда);
- 1997 рік – 14 підрозділів (полігон Чауда);
- 1998 рік – 10 підрозділів (полігон Чауда);
- 1999 рік – 19 підрозділів (полігон Чауда);
- 2001 рік – 10 підрозділів (полігон Російської Федерації Опук);
- 2003 рік – 2 підрозділу (полігон Російської Федерації Ашулук)
- 2006 рік – 6 підрозділів (полігон республіки Російської федерації Телемба, полігон Чауда);
- 2007 рік – 8 підрозділів (полігон Російської Федерації Ашулук, полігон Чауда);
- 2008 рік – 9 підрозділів (полігон Чауда).

У 2008 р. на території України та Російської Федерації було започатковано проведення тактичних навчань з імітованими пусками зенітних керованих ракет підрозділами, на

озброєнні яких знаходяться ЗРК С-200В. Це дозволило у повній мірі здійснити підготовку бойових обслуг до ведення бойових дій, створити для бойових обслуг зазначених підрозділів обстановку максимально наближену до бойової та перевірити їх спроможність виконувати поставлені бойові завдання;

У липні 2009 р. проведено двостороннє командно-штабне тренування чергових сил Повітряних Сил ЗС України та ВПС і військ ППО Республіки Білорусь.

У 2010 р. були скасовані тактичні навчання з бойовою стрільбою з 12-ма підрозділами ЗРВ на полігоні «Чауда», та через проведення низки більш ефективних практичних заходів, серед яких організування командно-штабних навчань на місцевості, проведення тактичних навчань.

З 2010 по 2014 р. бойові обслуги ЗРВ не отримували практичний досвід використання своїх ЗРК шляхом бойових пусків. Що негативно позначилось на рівні бойової підготовки частин та підрозділів цих військ.

Заходи щодо посилення ППО реалізувалися в основному в сегменті продовження ресурсу ЗРК лише одного типу – ЗРК С-300ПТ/ПС. За ремонт та подовження ресурсу ЗРК для Збройних Сил України відповідає державне підприємство «Укроборонсервіс». Де-факто ДП «Укроборонсервіс» є монополістом у цій царині з огляду на те, що підприємство володіє необхідною документацією та має відповідну технологічну та промислову базу для серійного ремонту ЗРК радянського виробництва як для ЗС України, так і інших держав, на озброєння яких стоять комплекси, що потребують ремонту та модернізації (зокрема, С-75, С-125, Куб, Бук, С-200, С-300), що стоять на озброєнні армії України, так і інших країн. Також ДП «Укроборонсервіс» освоїло технології щодо заміни елементної бази для зенітних ракетних комплексів С-300ПТ/ПС і «Бук-М1».

У 2003-2004 роках державне підприємство «Укроборонсервіс» освоїло в інтересах Збройних Сил України ремонт зенітних ракетних комплексів типу С-300ПТ/ПС та подовжило ресурси цих ЗРК на 7 років або на 5 тис. год.

ЗРК типу С-300ПТ/ПС призначені для обслуги важливих адміністративних, промислових та військових об'єктів від ударів усіх типів

засобів повітряного нападу. ЗРК забезпечує ураження сучасних літаків, крилатих ракет, балістичних та інших цілей, які літають зі швидкостями до 1200м/с в зоні до 75 км (з огляду на ті зразки, що перебувають у складі ЗРВ ПС ЗСУ) за дальністю на висотах від 25 м до практичного максимуму їх бойового застосування в умовах масованого нальоту, у складних умовах повітряної обстановки. Зазначена система всепогодна і може експлуатуватися у різних кліматичних умовах.

У 2005 р. державне підприємство «Укроборонсервіс» провело перший випробувальний ремонт комплексу С-300ПС. За період з 2006 по 2012 рр. включно був проведений ремонт з продовження термінів експлуатації восьми таких ЗРК.

У 2010 р. з 35 дивізіонів ЗРК С-300П справними було одинадцять.

У 2012 р. ДП «Укроборонсервіс» після проведення відновлювальних робіт з продовженням ресурсу, завершення приймально-здавальних випробувань передало Повітряним Силам для постановки на бойове чергування два дивізіони С-300ПС. Один з них став для прикриття повітряного простору над Києвом. Другий дивізіон С-300ПС, що пройшов ремонт, модернізацію та отримав сертифіковане продовження свого терміну експлуатації, у грудні 2012 р. був переданий до зенітного ракетного полку під командування тактичної групи «Крим» і став на бойове чергування у Севастополі.

За іронією долі – або, можливо, навпаки, саме на підставі чітких планів – цей дивізіон був потім захоплений російськими військами і у його поверненні Україні було відмовлено. Цей дивізіон, як і інший дивізіон С-300 та «Бук-М1» стали основою системи ППО над Кримом – проте вже під контролем агресорів та за участю тих колишніх українських військовослужбовців, які після анексії Криму з боку РФ зголосилися продовжити службу – однак уже у лавах російської армії. Загалом у сегменті ЗРВ втрати України склали 5 дивізіонів С-300ПС та 3 дивізіони ЗРК «Бук-М1». Йдеться про озброєння 50-го гвардійського Севастопольсько-Феодосійський зенітного ракетного полку (в/ч А-4489, Автономна республіка Крим, м. Феодосія (мис Іллі), 2 зрдн С-300ПС; 174-го зенітного ракетного полку (в/ч А-3009, м. Севастополь (Дергачі), 3 зрдн

С-300ПС; 55-го зенітного ракетного полку (514-й озрдн в/ч А-4521; 515-й озрдн в/ч А-4523; 518-й озрдн в/ч А-4524), (в/ч А-4519, Автономна республіка Крим, м. Євпаторія), 3 озрдн «Бук-М1».

З Повітряними силами та ЗРВ ЗС України ДП «Укроборонсервіс» взаємодіє на підставі двосторонніх угод. За наявності фінансування з боку Міноборони «Укроборонсервіс», як стверджували його керівники, спроможний щорічно забезпечувати ремонт та подовження ресурсу **трьох** ЗРК С-300, **одного** командного пункту системи ЗРК С-300ПС 5Н83С (вона ж – кабіна Ф-9, це ланка управління ЗРК С-300 на рівень нижче від АСУ «Байкал»), до **одного** ЗРК «Бук-М1» та командного пункту системи 5Н83С (або **чотири** ЗРК С-300ПТ/ПС і **один** «Бук-М1»). В свою чергу, ще 2008 р. Міноборони також затвердило з ДП «Укроборонсервіс» спільні рішення щодо проведення робіт з подовження ресурсу ЗРК С-300В1 та С-200В1.

Міністр оборони України Дмитро Саламатін (обіймав посаду з січня по грудень 2012 р.) ініціював і ухвалив «Програму відновлення боєздатності техніки ЗРВ Повітряних сил ЗСУ до 2017 року». Стверджувалося, що впровадження цієї програми допоможе повністю **відновити всі** зенітні ракетні комплекси України. Головним виконавцем робіт було визначено ДП «Укроборонсервіс». Фактично у цей період кардинально змінилася система ціноутворення при ремонті ЗРК. Формування ціноутворення при проведенні робіт з ремонту техніки ППО є питанням, яке потребує окремої уваги – бо воно прямо пов'язане з темпами відновлення боєздатності як техніки та озброєння ЗРВ, так і інших озброєнь та техніки ЗС України.

Так, до 2010 р. – до приходу на посаду міністра оборони Михайла Єжеля – ремонт тих же ЗРК здійснювався за принципом, коли ремонтувалися лише несправні блоки комплексу, перелік яких визначався представниками командування Повітряних сил або ЗРВ (причому в окремих випадках ремонт здійснювався у місцях дислокації частин ЗРВ виїзними командами ДП «Укроборонсервіс»). Такий підхід дозволяв проводити ремонт та подовжувати ресурс одного ЗРК С-300 в середньому в межах **6 млн грн.** за один комплекс. За цей час – до 2010 р. було здійснено ремонт з подовженням ресурсу чотирьох дивізіонів С-300П.

«Ми зацікавлені перейти на експлуатацію озброєнь за технічним станом і, в тому числі, проводити ремонт на місцях дислокації. Для цього ми зараз прийняли на озброєння, але, на жаль, тільки одну мобільну лабораторію, яка спроможна під'їхати на позицію дивізіону і перевірити, що саме несправне. І потім ремонтувати лише цей несправний елемент, а не віддавати на ремонт цілий дивізіон, що не зовсім раціонально. Таким способом я більше дивізіонів відновлюю», – стверджував Іван Руснак, командувач Повітряних Сил ЗСУ [журнал Defense Express, №12, 2009 р.]

Проте за часів М.Єжеля і Д.Саламатіна (спочатку на посаді голови ДК «Укроборонпром», а потім і Міноборони) при сприянні з боку керівництва ДК «Укроборонсервіс» було ухвалено рішення віддавати дивізіони у ремонт повністю. Тобто, одразу всі машинні дивізіони – декілька десятків – перевозилися на потужності ДП «Укроборонсервіс» (в тому числі і ті, роботи з відновлення яких могли бути проведені на місці, а також ті машини, які, ймовірно, ремонту не потребували). Фактично дефектація і ціноутворення при визначенні вартості робіт перейшли під контроль нового на той час керівництва Міноборони (М.Єжель, Д. Саламатін), ДК «Укроборонпром»/ДП «Укроборонсервіс» (Д.Саламатін). **При цьому вартість робіт з відновлення боездатності одного дивізіону ЗРК С-300 та подовження його ресурсу зроста майже до 80 млн. грн.**

Тодішнє керівництво Повітряних Сил (генерал І.Руснак) не підтримувало такий підхід до ціноутворення, вважаючи його грабіжницьким і не підписувало акти прийому ЗРК за новими цінами. Проте наприкінці 2010 р. керівництво Повітряних сил ЗСУ було змінено. І.Руснак був знятий з посади. Подальші керівники Повітряних Сил – Сергій Оніщенко та Юрій Байдак – були підібрані так, аби вони ніяким чином не становили перешкод планам та діям очільників оборонного відомства і лише додатково «легітимізували» рішення та ініціативи керівництва Міноборони.

2012 р. було здійснено ремонт двох ЗРК С-300 для ЗСУ. Один С-300ПС було передано ЗРВ для бойового чергування у Севастополі, другий – під Києвом.

За часів міністра оборони П.Лебедева (очолював відомство з грудня 2012 р. по січень 2014 р.) фактично озброєння ЗРВ не ремонтувалося, ресурс ЗРК не подовжувався, заходи з підвищення боездатності ППО не здійснювалися. Така ситуація склалася, цілком ймовірно, через відсутність порозуміння між командою П.Лебедева та керівництвом ГК «Укроборонпром», який очолював у той період С.Громов. Сформувавши прийнятні для обох сторін правила гри при ціноутворенні вартості на ремонт озброєння ЗРВ, як, втім, і іншої техніки та озброєння, не вдавалося. **Бо саме П.Лебедев претендував на вирішальну роль у контролі над цими потоками і виборював право бути єдиним ланцюгом при контактах з тодішнім Верховним Головнокомандувачем В.Януковичем.**

Увесь цей період протистояння, коли Міноборони намагалося «підім'яти» під себе ГК «Укроборонпром», військове відомство не замовляло і не фінансувало ремонт техніки ЗРВ. На початок 2014 р. в ремонті ДП «Укроборонсервіс», яке входить до ГК «Укроборонпром», перебував один вже відремонтований дивізіон ЗРК С-300ПС та дивізіон ЗРК «Бук-М1» для ЗРВ ПС ЗСУ. Попередньо їхня передача у війська планувалася на лютий та травень 2014 р., але ця передача не відбулася через борг Міноборони. Не були оплачені роботи безпосередньо за ці два дивізіони, а також залишалась частина боргу за виконані роботи ще у 2013 р. по ЗРК С-300 (неоплачена частка становила 17,5 млн грн).

Також П.Лебедев не передавав дивізіони для подальшого ремонту за тим графіком, який був визначений у «Програмі відновлення боездатності техніки ЗРВ Повітряних сил ЗСУ до 2017 р.», ухваленій за часів Д.Саламатіна. Хоча П.Лебедев продовжив плани свого попередника щодо суттєвого скорочення ЗРВ всупереч ідеології посилення боездатності цих військ. Так, за часів Д.Саламатіна була розроблена Концепція реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 р.

Серед іншого, у Концепції відзначалося, що «...для досягнення та підтримання необхідного рівня обороноздатності держави та боездатності її Збройних Сил необхідна координація діяльності органів виконавчої влади та проведення комплексу заходів організаційно-

технічного і соціально-економічного характеру, які мають бути затверджені у Державній комплексній програмі реформування і розвитку Збройних Сил України на 2012-2017 рр. Визначені в Державній комплексній програмі **кількісні і якісні показники перспективної моделі Збройних Сил** є основою для розробки (корегування) державних цільових програм, спрямованих на розв'язання окремих проблем розвитку, підготовки та застосування Збройних Сил».

В контексті Повітряних сил та зенітних ракетних військ суттєвих змін зазнали як система управління, так і кількісні показники у бік суттєвого зменшення частин ЗРВ.

Структурні зміни передбачали перехід від видового до міжвидового принципу побудови Збройних Сил. Як наслідок – інтеграція штабу Повітряних Сил до складу Генерального штабу у якості окремого управління зі скороченням штату. Також втрачали автономність і управління повітряних командувань «Захід», «Південь» та тактичної групи «Крим», які у трансформованому вигляді, як оптимістично заявлялось, після завершення автоматизації управління черговими силами з протиповітряної оборони держави, у 2014 р. мали увійти до складу оперативних командувань «Захід» і «Південь» та Командування військово-морського флоту відповідно. Управління повітряного командування «Центр» розформовувалось. Фактично ці нововведення руйнували систему централізованого управління системою ППО України. А також йшли в розріз з потребою формування тієї ж автоматизованої системи управління Повітряних сил в цілому, та АСУ ЗРВ – зокрема. Хоча саме автоматизація процесу оцінки ситуації та підготовки даних для ухвалення рішення на застосування сил та засобів Повітряних Сил та ЗРВ в першу чергу пов'язана з підвищенням спроможності ППО України протистояти сучасним викликам.

В рамках нової Концепції оперативні командування «Захід» і «Південь» та Командування військово-морського флоту також мали здійснювати планування та управління застосуванням угруповань військ (сил), протиповітряною та територіальною обороною держави у визначених зонах відповідальності, підго-

товку та всебічне забезпечення військ (сил), які дислокуються на їх території. Командувачі військами (силами) оперативних командувань мали нести повну відповідальність за оборону ввіреної їм частини території України. Проте зрозуміло, що досвід побудови протиповітряної оборони, а головне – налагодження взаємодії підпорядкованих частин ЗРВ з іншими родами військ ці командувачі мали ще здобути (або не здобути). (Хоча навіть і до цього нововведення чільні представники ЗРВ мали досить обмежені можливості висловлювати своє занепокоєння станом справ у своїх військах, а також доводити складність технічних проблем, від вирішення яких де-факто залежав розвиток ЗРВ України. Так, у штабі Повітряних Сил у Вінниці серед складу командування не було офіцерів з фаховою підготовкою саме в інтересах ЗРВ. Хоча було п'ять авіаторів, представник радіотехнічних військ, представника ЗРВ – жодного).

Кількісні зміни передбачали зменшення кількості зенітних ракетних дивізіонів усього до **36** одиниць. А саме: ЗРК С-200 – 4, С-300ПС – 20, С-300ПТ – 5, «Бук-М1» – 7. Тобто кількість дивізіонів пропонувалось скоротити майже вдвічі. Що, звісно, негативно впливало на спроможність ЗРВ забезпечити прикриття особливо важливих об'єктів у мирний час. Особливого занепокоєння викликало рішення вдвічі зменшити кількість мобільних ЗРК «Бук-М1». Ця пропозиція до кардинальної «оптимізації» насамперед ґрунтувалась на бажанні здійснити експортні оборудки з цими «зайвими» комплексами. Це при тому, що МО та ГШ знали про унікальне значення ЗРК «Бук-М1» для прикриття військ під час мобільних дій частин ЗСУ, як і про те, що «Укроборонсервіс» налагодив процедуру ремонту цього комплексу на вітчизняних підприємствах. Також пропонувалось продати ЗРС С-300В1 та значу частину С-300ПС.

На початку 2013 р. вже за міністра оборони П.Лебедева було ухвалено Державну комплексну програму реформування і розвитку Збройних Сил України на 2013-2017 рр. Після її ухвалення керівництво МО не оголосило про те, скільки саме ЗРК залишаться у складі Збройних Сил, посилаючись на секретність програми. Проте де-факто заходи щодо скоро-

чення ЗРВ здійснювалися не менш кардинально, ніж ще пропонувалося в Концепції.

Так, на початку 2013 р. з бойового складу були виведені усі чотири дивізіони зенітної ракетної системи великої дальності С-200В. Групи дивізіонів С-200В були розміщені біля Львова (540-й зенітний ракетний полк, м. Кам'янка-Бузька), під Києвом (96-а зенітна ракетна бригада, біля села Данилівка), а також під Херсоном (208-а зенітна ракетна бригада) і Феодосією (50-й зенітний ракетний полк).

Стверджувалося, що основною причиною такого кроку є моральна та фізична застарілість комплексу. Так, ЗРК базується на стаціонарних, задалегідь підготовлених майданчиках великої площі, координати яких давно відомі, що робить з комплексу ідеальну ціль для сучасних високоточних засобів ураження. Одним з головних недоліків є низька каналність по цілі (тобто, кількість цілей, які одночасно може обстрілювати один комплекс) – 1 ціль (на яку наводиться 2 ракети). Окрім цього ЗРК не здатен протидіяти низьколітаючим цілям (нижня межа враження складає 300 метрів – для прикладу, у С-300П вона складає 25 метрів).

Однак ЗРК С-200 був єдиним комплексом дальньої дії (радіус дії до 250 км), він здатен був прикривати значні промислові райони, знищувати авіацію ще на підльоті до кордонів України, був одним з факторів стримування літаків противника. І частина фахівців і представників ЗРВ наполягала на тому, що ці системи ще певний час – щонайменше на 5-7 років – слід залишати у складі ЗРВ з огляду на невідому вартість їхнього утримання і дотриматись планів з додаткового розгортання ще двох позицій цих систем. До того ж в Україні існували всі технічні і промислові можливості для тривалого супроводження С-200В включно з запасами рідкого палива до ракет 5В28 до цього комплексу. Показово, що наприкінці 2012 р. всі чотири групи дивізіонів наприкінці 2012 р. були визнані боездатними. Проте їхнє «скорочення» здійснювалося дуже швидко, вандальським способом, окремі елементи – наприклад, кабелі і такі інше, – просто рубалися, замість того, щоб їх демонтувати без руйнації.

З бойового складу також була виведена Уманська зенітна ракетна бригада (три диві-

зіони), озброєна комплексами С-300В1 (з причини відсутності боездатних ракет до цієї ЗРК). Також зі складу ЗРВ почали виводитися С-300ПТ.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Проблеми розвитку ВМС України

Неупереджений аналіз подій 2014 року в Криму показує, що розвитком українського військового флоту в Україні влада цікавилась ще менше, ніж іншими видами і родами своїх Збройних сил. Глибинні причини кримської катастрофи для державності України полягають у тому, що вони є логічним продовженням геополітичного краху Радянського Союзу.

Навіть у 1992 р. думки про подальшу долю Чорноморського флоту були протилежними. І хоча адмірал Касатонов зняв ядерні ракети з кораблів, вони досі лежали на складах. Дехто вважав, що ЧФ РФ повинен бути російським, а інші, навпаки, гадали, що він повинен стати українським. При цьому російські аргументи зводились до того, що Україна буде не в змозі утримувати флот, а Україна, навпаки, запевняла, що вона зможе це здійснити без будь-яких перешкод, через те, що отримала верфі та цілий ряд оборонних підприємств. Час показав, що істина була десь посередині.

У ситуації розпаду СРСР авторитет і особисті якості командувачів відігравали ключову роль. Щось подібне, до речі, потім сталося і в 2014 р. Особлива роль у подіях 1991-1992 рр. належить синові адмірала флоту Радянського Союзу, героєві Радянського Союзу – адміралові Касатову І.В. Призначений в критичний момент командуючим ЧФ РФ, І.Касатов фактично залишився без «верхнього» керівництва і проводив свою власну політику.

Надзвичайно важливо усвідомлювати, що ВМС України формувалися з офіцерів трьох умовних типів. Перший тип – це «замполіти», які почали вести свою гру на націоналістичних гаслах. Наступні офіцери – етнічні українці, що активно виступали за створення ВМС

України. Таких було небагато (не більше двох-трьох десятків). В силу їх «специфічності» особливою підтримкою вони не користувалися. Третя група – це, так звані, чесні «робочі конячки» – офіцери, які за радянських часів потрапили в розряд «малоперспективних». Таким був і перший командувач ВМС України Борис Кожин, який, правда, ще за радянських часів став контр-адміралом.

Від декларативних заяв і затвердження штатів до створення флоту тоді було дуже далеко. Фактичне формування ВМС України почалося набагато пізніше. У 1991-1992 рр. центральною владою були виконані лише організаційні кроки, але не було ні кораблів, ні особового складу. Так, на перших кораблях екіпажі були сформовані зі звичайних солдатів у зеленій формі. Ніякої підготовки в учбових загонах вони не проходили і вчилися на місці у досвідчених офіцерів. Лише кількома роками пізніше, завдяки перепідпорядкуванню двох севастопольських училищ, Україна отримала безцінний кадровий резерв, який складався з угруповань найбільш досвідчених флотських офіцерів з багатим досвідом корабельної служби. Саме з них був сформований штаб ВМС України, керівництво підпорядкованих спілок, багато офіцерів з берега повернулися на кораблі (у тому числі, у вигляді тимчасово призначених).

Незважаючи на цінність системотворчого учбового закладу, впродовж багатьох років з боку влади під різними приводами робилися неодноразові неприкриті спроби заволодіти великою територією училища. При цьому силами небайдужих офіцерів, військових пенсіонерів витіснили корупційні інтереси криміналу, пов'язані із захопленням земель, порушувалися плани знищення неугодного військового учбового закладу. За період керівництва українським військовим відомством колишнього громадянина РФ Дмитра Саламатіна всього за півроку Академія ВМСУ перевірялася «верхівкою» 5 (!) разів. На думку фахівців, подібні перевірки повинні були повністю паралізувати життя учбового закладу. При цьому ніхто не приховував, що головним завданням перевіряючої інстанції всіх рівнів було зламати моряків і відібрати у них половину території біля моря. Декілька років не

призначали на посаду начальника училища, який тимчасово виконував обов'язки. Саме цей офіцер увійшов до історії, коли не дозволив вивезти зброю з території учбового загону. Цю ж стратегію продовжив практикувати послідовник на посту міністра оборони Павло Лебедев, який став старанно перевіряти «Державний центр «Океанаріум». Дійшло до проведення інформаційних провокацій із «втечею в самовілля бойових дельфінів», про збереження яких у складі флоту через відкриту пресу раніше не згадувалося зовсім (прокуратура так і не порушила справи про розголошення державної таємниці). Фахівці впевнені, що «Океанаріум» планувалося розділити на окремі підприємства, офіцерів прилаштувати по «бойових частинах», а дельфінів залишити лише для лікування дітей (зрозуміло, на платній основі). Напередодні звільнення з посади П.Лебедев відсилав телеграми про розформування закладу. Дуже квапився міністр, і це було не зовсім зрозуміло, якби не деякі обставини. Експерти у сфері протидії корупції небезпідставно припускали, що таким чином готувалася приватизація земель, які б залишилися в приватній власності міністра (афільованих структур), що займається будівництвом в Севастополі (фірма «Парагон»). У разі успіху з «приватизацією» унікальної організації, яка працювала в інтересах декількох міністерств і відомств, з приєднанням Криму до Росії, яка повністю визнала право приватної власності і забрала собі лише підприємства державної форми власності, що раніше належали Україні, міністр отримав би ще одну доглянуту ділянку землі біля моря. У зв'язку з цим виникає законне і цілком резонне питання про те, чи знали колишній громадянин Росії і за сумісництвом зять Олега Сосковца гірський майстер Дмитро Саламатин і його послідовник на посаді міністра оборони колишній заступник фінансиса полку, капітан запасу і бізнесмен П. Лебедев про плани відділення Криму?

Звичайно, серйозним чинником не на користь України стала відсутність у державі впродовж багатьох років виразної соціальної політики, спрямованої на розвиток українського Криму. Коли як в Москві, з самого початку української незалежності почали робити активні спроби створення «громадських»

рухів, загонів козаків. Так, формувалися «Російська партія Криму», «Республіканський рух Криму» (РПК/РДК), «народний фронт Криму» і т.д. 1 грудня 1991 р. 54% жителів Криму на референдумі підтримали незалежність України. Розхитування ситуації на півострові мало місце в 1992-95 рр., але, погасивши полум'я, українська влада самозаспокоїлась. Нагадаємо, 5 травня 1992 року була проголошена державна самостійність Криму, а 14 жовтня 1993 в Криму була введена посада Президента республіки. 30 січня 1994-го Юрій Мешков стає першим і єдиним Президентом півострова. Врешті-решт, навесні 1995 р. верховна Рада України відмінила Конституцію Криму, скасувала пост президента, а в кінці 1998-го кримський і український парламенти затвердили нинішній Основний закон автономії. Сам же Ю.Мешков завдяки сприянню російської влади і тиску українських спецслужб спішно покинув територію України. Сьогодні він мешкає в Москві, в квартирі, яку подарував йому колишній мер столиці Ю.Лужков.

Після командувача ВМС України, певного романтика Б.Кожина, що ненадовго затримався на посту, був призначений більш досвідчений в політичних інтригах, інтелігент, високоосвічений військовий вчений віце-адмірал Безкоровайний В.Г. До цього адмірал командував дивізією атомних підводних човнів. На базі наукової роботи він сформував ядро флоту, поставив цілі і завдання, що дозволило говорити про майбутнє, намагатися що-небудь планувати. Значною мірою амбіції ВМС базувалися на традиціях радянського атомного океанського флоту, що не зовсім відповідало реаліям України. На думку В.Безкоровайного, значна частина проблем українського і російського флотів була вирішена з виходом у відставку колишнього командувача Чорноморським флотом адмірала Е.Балтіна. У перші роки українські військовослужбовці практично жили в облозі проросійськи налаштованих місцевих жителів. Частина періодично блокувалися демонстрантами. Доходило до того, що на стройових прогулянках без зброї колони обкидалися помідорами і яйцями. В ті роки у кораблів, що стояли біля стінок, вночі рубали триси. Правда, потім, поступово ситуація нормалізувалася на місцевому рівні.

Другий етап розподілу флоту проходив у край напружено. Цілеспрямовано перед передачею кораблів і берегових частин спалювалася вся секретна документація, про несекретну і говорити не доводилося. Матеріальна частина піддавалася відвертому розграбуванню. Значною мірою все залежало від того, хто завідував майном перед передачею. Наприклад, в смт. Чорноморське на ракетно-технічній базі передавалося майно різних цехів підготовки ракет у рамках однієї військової частини. Якщо в одному цеху матеріально відповідальний прийняв рішення залишитися служити в Україні, – то і цех «відійшов» Україні без будь-яких втрат (при багаторічному мізерному постачанні, починаючи з 1985 р. «перебудови», все ж ентузіасти працювали на совість і утримували матчастину в порядку). А цех в завідванні товариша, що перейшов на російську сторону, був переданий у розібраному вигляді. Уся складна апаратура перевірки була навмисно розібрана на частини, всі кабелі та роз'єми були від'єднані. За відсутності документації зібрати все в робочий стан було більш ніж складно. Окрім цього, над цехом спеціально підігнаним краном були розсунені бетонні перекриття, обрубані на стовпах лінії електропостачання.

Тоді ж В.Безкоровайний заявив, що буде добудований цілий ряд кораблів. Однак час показав, що жоден із згаданих адміралом в 1996 р. кораблів не був доведений до логічного завершення. За роки незалежності для ВМС України було добудовано або побудовано «з нуля» всього декілька нових кораблів. Серед них: великий розвідувальний корабель пр.1288.4 «Славутич», фрегат ін. 1135.1 «Гетьман Сагайдачний», корвет ін. 1124М «Луцьк», корвет «Тернопіль». Але це були кораблі, які закладлися ще за радянських часів і про їх добудову піклувалися суднобудівельні заводи і керівництво областей, в яких вони розташовувалися (тільки «Тернопіль» був уже закладений за часів незалежності, але він будувався близько 10 років). Частина кораблів, що стоять на суднобудівельних заводах, так і не була добудована і не включалася до складу ВМС. ТАКР «Варяг» у 1985 р. був проданий приватній китайській компанії. Саме цей корабель уже виходить в море під ім'ям одного з вели-

ких китайських полководців. «Ульяновськ» (проект 1143.7) зовсім був розібраний на стапелі. Відносно невеликі швидкохідні протичовнові кораблі на підводних крилах проекту 133 «Антарес» – корвети «Львів» і «Луганськ», незважаючи на високий відсоток готовності, так і не були добудовані.

У 2002 р. представник Феодосійської суднобудівельної компанії «Море» заявив: *«Деякі українські чиновники саботують будівництво супершвидкохідного корвета «Луганськ», яке має увійти до складу ВМС України». За його словами, «...незважаючи на обіцянку президента України Леоніда Кучми, який побував на підприємстві у жовтні 2001 року, в держзамовлення не включені 14 млн. грн, необхідних для завершення будівництва корвета. Саме стільки грошей було потрібно для спуску корабля на воду, проведення швартових і ходових випробувань. Відзначають, що затягування з пуском корабля на воду загрожує тим, що контрагенти знімуть гарантійні зобов'язання на поставлене обладнання. І потім знадобиться значно більше грошей на доведення корабля до працездатного стану, сказав він. Якщо ж українські військові не купуватимуть цей корабель, то з нього доведеться зняти обладнання і продати на металобрухт»* [Defense Express, 05.04.2002, <http://www.defense-ua.com/rus/news/?id=3876>].

У 2014 р. російські чиновники прийняли рішення добудувати ці кораблі для свого флоту. На флоті також числилися і «паперові кораблі», тобто кораблі, для яких було все обладнання, на них були сформовані екіпажі, але будувати їх навіть не починали (наприклад, фрегат «Байда Вишневецький»).

Крейсер «Україна» (зав.№2011, екс «Адмірал Флоту Лобов», нині знову безіменний корабель) став заручником великої політики. Спочатку його внесли до складу флоту, під нього формували штати, будували далекосяжні плани. Після того, як підраховували рівень витрат на його утримування (стільки ж, скільки утримування усього іншого флоту), то стало зрозумілим, що Україна не зможе дозволити собі такі витрати. Тоді вирішили корабель добудувати для іноземного замовника. Проте, з'ясувалося, що основний комплекс ударної ракетної зброї робиться в Росії (незабаром і

його серійне виробництво припинилося), крім того, він потрапляє під договір про нерозповсюдження ракетних технологій, тобто не може бути проданий без дозволу Росії.

Неодноразово парламентом приймалися рішення про його добудову. Піднімався відсоток його технічної готовності з 75% в 1991 р. до 95% пізніше, багато років виділялися гроші на його утримання. Двічі в 1994 і 1998 рр. на крейсері формувалися екіпажі. В цілому команда формувалася і знімалася з крейсера тричі (перший раз при спуску на воду).

Слід відзначити, що керівники ВМС, що призначаються з Києва, не завжди відповідали вимогам флоту. Значною мірою їх призначали з розрахунком на політичну лояльність, зі сподіванням на те, що, маючи у руках владу, вони не турбуватимуть центральну владу непомірними фінансовими питаннями, імітуватимуть бурхливу діяльність, виходячи з наявних, досить обмежених вичерпаних ресурсів. За період діяльності Командуючого ВМС України М.Єжеля життєдіяльність флоту забезпечувалася за рахунок особистих зв'язків з судноремонтними підприємствами, окремими ремонтними бригадами. За власні кошти офіцерів проводилися фарбування кораблів, дрібний і середній ремонт обладнання здійснювався силами особового складу. При цьому, витрачалися без подальшого поповнення запасні інструменти і приладдя.

Окремою ланкою в історії існування ВМС України стало введення шефства над кораблями. Усвідомивши недостатність фінансування, необхідного для утримання кораблів, за пропозицією М.Єжеля було прийнято рішення залучати безпосередньо ресурси областей України. В результаті Л.Кучмою був підписаний документ «Про шефську допомогу Військово-Морським Силам України». На підставі цього документу за найбільш цінними бойовими кораблями були закріплені шефи. Перші роки шефська допомога йшла безпосередньо. Керівники областей відвідували кораблі, спільно з командирами визначали першочергові речі, яких потребували моряки. Потім допомога доставлялася автомобільним транспортом безпосередньо до борту кораблів. Везли все: від продуктів харчування до ковдр і телевізорів. Щоправда, дорогою траплялися транспортні

втрати. Оскільки вся ця допомога була напів-легальна, на кожному блок-посту міліція допомагала полегшити шлях транспорту. В результаті до місця призначення доїжджала, у кращому разі, половина вантажу. Але моряки раділи і цьому. Шефська допомога від регіонів припинила своє існування після втручання бюрократів. Після того, як флотські тиловики видали ряд документів, за даними яких потрібно відправляти шефську допомогу на центральні склади і брати на облік – допомога вичерпалася. Річ у тому, що після цього, продукти і інші необхідні морякам речі видавалися у межах норм постачання, тобто, замість того, що і так вони повинні були отримати від держави. За ті декілька років за шефської допомоги частина офіцерів змогла отримати квартири. Однак на них могли розраховувати тільки покликані з підшефних областей. Наприклад, для корінних севастопольців такий варіант був неможливим.

Ще одним негативним чинником, що вплинув на зниження боєздатності ВМС, була корупція. І хоча більшість офіцерів служили на совість, верхні чиновники, особливо ті, що засіли в Києві, поводитися по іншому. Доволі часто мізерні засоби для флоту витрачалися на фіктивні ремонти. Так, простежувалася певна змова місцевої влади і командування ВМС. Замість того, щоб відновлювати більш-менш живі кораблі, почали ремонтувати неіздатний фрегат «Севастополь», що передали росіяни. Заздалегідь було відомо, що ремонт цього старого корабля був економічно недоцільним. Проте впродовж тривалого часу надходили кошти для місцевого ремонтного підприємства. Під час наради в 1-ій бригаді надводних кораблів один з кришталево чесних офіцерів (флагманський артилерист капітан 2 рангу Д.Кузьменко) відкрито звинуватив у крадіжках верхівку начальства. Рішенням керівництва (І.Й.Тенюх), за використання російської мови і порушення субординації, офіцер був відправлений на пенсію протягом доби. В результаті фрегат «Севастополь» списали і розібрали на метал. Надалі, без проведення позитивних планових ремонтів більшість кораблів і судів ВМС України були списані і продані приватним фірмам на метал. Врешті-решт адмірала В.Безкоровайний, М.Єжель

були зняті з посад через зловживання продажем списаних кораблів, за здачу в оренду на непрозорих умовах територій військових частин і окремих причалів.

У кращі роки Чорноморський флот СРСР мав більше 800 кораблів і судів, інших плавзасобів, в Криму знаходилося до 100 тис. людей особового складу. У ході розподілу флотського майна в період з 1992 по 1997 рр. Україна отримала 18,3% кораблів від тих, що залишилися на плаву після десятиліть застою, перебудови і «спільного» президентського командування (175 кораблів: 43 бойових і 132 допоміжних). Україні також відійшли 12 літаків, 30 гелікоптерів, 227 берегових об'єктів, а також чимала кількість техніки, боєприпасів, та іншого майна. З настанням незалежності на узбережжі і в межах територіального моря і виняткової (морської) економічної зони України діяло 155 маяків, 4 радіонавігаційних системи, 8 звукооптичних засобів навігаційного забезпечення; 239 берегових навігаційних знаків, 568 плавзасобів навігаційного огороження, що складало 87% усього навігаційного обладнання Гідрографічної служби ЧФ колишнього СРСР. У майбутньому до складу ВМС України був також включений 32-й армійський корпус з усім майном.

Так або інакше, в 1997 р. був завершений третій етап розподілу майна ЧФ СРСР. Саме тоді була розподілена остання частина кораблів і велика частина берегової інфраструктури. Не вирішеними залишилися лише питання, пов'язані з маяками, навігаційними пунктами та іншим навігаційним майном. Річ у тому, що надання безпеки плавання на морі покладається на владу прибережної держави. У Криму велика частина цього майна залишилася закріпленою за Росією, яка стверджувала, що Україна не в змозі обслуговувати маяки. Численними комісіями питання не було вирішене аж до 2014 р. За роки незалежності силами ГП «Дельта-лоцман» була побудована мережа центрів і постів управління рухом судів, яка займалася лоцманською проводкою судів, але це російською стороною не враховувалося.

Уже в 1997 р., відразу після закінчення третього етапу розподілу флоту, флотському керівництву стало зрозуміло, що без нових

кораблів ВМС України приречені. Велика частина отриманих від росіян кораблів у момент передачі вже виступили призначений термін експлуатації, більшість кораблів були недієздатними.

Ціла епоха у ВМС України пов'язана з ім'ям адмірала Михайла Єжеля, який перейшов у Збройні сили України лише в 1993 р. з Тихоокеанського флоту, де він командував цілою дивізією протичовнових кораблів. М.Б.Єжель обіймав різні посади на флоті, у тому числі заступником командувача – начальника управління озброєння та судноремонту. Третину історії сучасної України він був командуючим ВМС, а в період з 2010 по 2012 рр. – міністром оборони. Очевидці відзначали, що М.Єжель відрізняв нестандартний підхід в управлінні: спираючись на голий ентузіазм, він вимагав від підлеглих виконання неможливого. Хоча морські офіцери стверджували, що в період командування ВМСУ Єжель і сам працював не покладаючи рук. Наприклад, кораблі приводилися до ладу, фарбувалися за кошти, зібрані з грошового постачання офіцерів, ремонтні бригади із заводів зманювалися на кораблі за особисті розрахунки. За його діяльності кораблі знову почали виходити в море. Перші 3-4 роки адмірал мав на флоті незаперечний авторитет, але потім не публічні звинувачення в причетності до корупції підірвали його авторитет і призвели до зняття з посади.

Незважаючи на зусилля командування посилити оборонний потенціал ВМСУ, кораблі продовжували катастрофічно старіти. А надходжень нових кораблів в близький перспективі не передбачалося.

Окрема історія довжиною в новітню історію країни пов'язана з крейсером проекту 1164, що асоціюється з назвою «Україна». Річ у тому, що Україна автоматично отримала майже добудований крейсер, який стояв на заводі в Миколаєві. Якщо малі кораблі Україна добудувала для ВМСУ ще в 1992-1993 рр., то крейсер виявився їй «не по зубах» (були добудовані БРЗК «Славутич», фрегат «Г.Сагайдачний», корвет «Луцьк»). Амбіції адмірала Безкоровайного В.Г., що ратував за крейсер, аналітики пов'язували з його попередньою службою у складі океанського ВМФ СРСР. Формулювати завдання корабельному угрупованню, у скла-

ді якого був би потужний крейсер, було досить привабливим.

Основними проблемами при становленні ВМСУ морські офіцери вважали низьке, у порівнянні з моряками ЧФ РФ грошове постачання, а також питання забезпечення житлом. В Україні з моменту ухвалення закону «про соціальний захист військовослужбовців і членів їх родин» закон ніколи не виконувався. Черга в севастопольському гарнізоні завжди була однією з найдовших в країні. При тому, що РФ вела цілеспрямовану соціальну політику відносно «російської частини Севастополя», підкріплюючи її солідним інструментарієм інформаційних заходів, організовуючи привабливі робочі місця в інфраструктурі ЧФ РФ, і навіть відкрила філію московського університету. Важливу роль тут відігравала мерія Москви, яка через підконтрольні фонди і міські програми розгорнула в місті масштабне будівництво. За два десятиліття в Севастополі з'явилися декілька російських мікрорайонів.

Наступним негативним моментом, що спричинив стрімке зниження бойового потенціалу флоту, було ставлення керівництва оборонного відомства і Генерального штабу. Річ у тому, що доволі часто Міністерством оборони керували то авіатори, то тривалий час вихідці з «танкістів». У їх оперативно-стратегічному мисленні місця для флоту зазвичай не залишалося. Для них утримування тисяч нерухомих танків (що не вимагають особливих витрат), вбачалося більш рентабельним, ніж утримування іншого флоту на плаву. Для порівняння, одна заправка корабля управління «Славутич» вимагає 770 тонн соларки. За ці гроші можна купити 10 нових БТР– 4. Усі програми реформування і розвитку збройних сил України зводилися до скорочення загальної чисельності особового складу, до проведення косметичних перетворень системи військового управління. Програми переозброєнь не виконувалися більш ніж на 7%. У 2005 р., за інформацією начальника Генерального штабу ВС України генерал-полковника Сергія Кириченко, затверджена на той час Програма розвитку Збройних сил України на період до 2011 р. передбачала сумарне фінансування на рівні 73 млрд грн. (\$14, 6 млрд), з яких 12 млрд грн. (\$2, 4 млрд) планувалося виділити на переоснащен-

ня і модернізацію озброєнь та військової техніки Збройних сил України, а 3 млрд грн (\$0, 6 млрд) – на розвиток інфраструктури ВС України. У рамках цієї Програми у ВМС України до 2011 р. передбачається повністю відновити боєздатність усього корабельного складу. У 2006 р. планувалося провести ремонт фрегата «Гетьман Сагайдачний» на суму до 20 млн грн і почати розробку і спорудження нового корвета (на це планувалося виділити ще близько 10 млн грн). Як відомо, ремонт фрегата проводився за рахунок коштів, отриманих з участі у міжнародних місіях під егідою НАТО і ЄС. Жоден міністр оборони, починаючи з 1991 р., не зміг переламати тенденції зниження бойового потенціалу ВС України і ВМС зокрема. Свого часу начальник кораблебудування ВМС України контр-адмірал Н.Сердюк заявляв про те, що: *«для збереження флоту необхідно кожні три роки приводити до ладу по два нових кораблі»* [Defense Express, 11.06.2003, <http://www.defense-ua.com/rus/news/>].

Військові наполягали на заміні кораблів за принципом «корабель на корабель». При цьому довгі роки не приймалися доктринальні документи, розробка і затвердження будь-яких програм стикалася з узгодженням фінансового аспекту, після чого від їх змісту нічого не залишалось. Із прізвищем шановного адмірала також пов'язана недешева закупівля в Греції акумуляторних батарей для підводного човна «Запоріжжя». Надалі управління кораблебудуванням було зовсім скасоване. Його відновлення відбулося зовсім нещодавно у зв'язку з будівництвом бойового корабля для ВМС України, що закладався за першим затвердженим в історії України проектом.

Упродовж багатьох років Кабінет міністрів України разом з підконтрольними їм військовими фінансистами відкрито саботував будь-які спроби початку будівництва нових кораблів для ВМС України. Сформовані флотськими фахівцями тактико-технічні вимоги до нових корветів і фрегатів постійно переглядалися, програмні документи поверталися на доопрацювання. Саме тому прикордонники пішли обхідним шляхом загальнодержавних програм і провели свої замовлення під виглядом програми оновлення корабельно-катерного складу всередині своєї служби.

Упродовж багатьох років Кабінет міністрів України разом з підконтрольними їм військовими фінансистами відкрито саботував будь-які спроби початку будівництва нових кораблів для ВМС України. Сформульовані флотськими фахівцями тактико-технічні вимоги до нових корветів і фрегатів постійно переглядалися, програмні документи поверталися на доопрацювання. Саме тому прикордонники пішли шляхом обходу загальнодержавних програм і провели свої замовлення під виглядом програми оновлення корабельно-катерного складу усередині своєї служби.

Безпосередньо до створення корвета взялися лише в 2005 р. Тоді було прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.05 № 325-р «Про будівництво корабля класу «корвет». Державний контракт на розробку проекту корабля між Міністерством оборони України та Казенним підприємством «Дослідно-проектний центр кораблебудування» (м. Миколаїв) укладено 27.11.06 № 251/2/06-1. 17 травня 2011 р. у Миколаєві на Чорноморському суднобудівельному заводі (ЧСЗ) сталася знаменна подія, яку військові моряки чекали більше десяти років, – відбулася офіційна церемонія закладки головного корабля класу «корвет» для ВМС України. У тому ж році була затверджена концепція будівництва корабля, яка передбачала виділення деяких коштів («Концепція державної цільової оборонної програми будівництва кораблів класу «корвет» схвалена розпорядженням КМУ від 09.03.2011 № 176-р). Сама ж програма була затверджена лише 9 листопада 2011 р. постановою №1150 Кабінету міністрів України («Державна оборонна програма будівництва кораблів класу «корвет» за проектом 58250»). Згідно з цією програмою, до 2016 р. повинен був побудуватися головний корвет першої серії з 4-х кораблів. Хоча спочатку передбачалося будівництво 10 кораблів до 2017 року. Програма забезпечувала виділення 16,22 млрд. грн. Надалі ритмічного фінансування не спостерігалось. На сьогодні будівництво корабля триває, програма коригується. Варто відзначити, що зміна зовнішньополітичних векторів України двічі впливала на будівництво корабля. Кожна зміна курсу призводила до річного простою, до спроб змінити постачальників корабельних

озброєнь. При цьому вибір схилявся то у бік європейської зброї, то бралися орієнтири на російські системи (без конкретизації). Попри те, що в Миколаєві практично готовий корпус корабля (до верхньої палуби), продовжується його оснащення корабельними механізмами, склад зброї досі остаточно не затверджений. Для деяких систем зброї вже вийшов термін дії дозволів уряду країн, що обіцяли поставляти техніку. Причому сьогодні немає остаточних рішень з питань ключових систем корабля, які не можна змінити одним лише письмовим розпорядженням. Відповідно, конструктора не можуть видавати на завод необхідні креслення. У ході реалізації проекту багато питань довелося вирішувати з місцевою промисловістю, яка довгі роки не працювала на оборону своєї країни. Значна частина ризику була недооцінена (деякі підприємства не встигають з наданими їм розробками). Проте завдяки корвету в Україні був збережений інститут військового прийняття, відновлено виробництво корабельної сталі, були запущені розробки ракетних комплексів, хоча вони можуть і не потрапити до першого корабля. Важко вирішувалися питання з ПДВ, із закупівлею безпосередньо заводом обладнання іноземного виробництва без залучення спецекаспертерів. Недостатнє фінансування і відсутність визначеності з імпортними компонентами вже призвело, як мінімум, до трирічної затримки і без того розтягнутої за часом програми.

У той момент, коли стало зрозумілим, що ВМС України зовсім може залишитися без бойових кораблів, було прийнято нетривіальне рішення по будівництву бронекатерів. При цьому цікавий сам процес ухвалення рішення. Як виявилось згодом, тоді були порушені всі процедури. Замовник не висував тактико-технічні вимоги, не було технічного завдання, аванпроект не проводили і не захищали. Не було, і досі немає затвердженого технічного проекту. Керівництву видавався модифікований варіант катера, раніше поставленого на експорт. За даними джерел в Мінекономіки проект виник у той момент, коли верстався черговий бюджет країни. На той момент міністр економіки України П.Порошенко в кулуарних обставинах домовився з Д.Саламатінім про контракт на будівництво катерів на судно-

верфі «Ленінська кузня», що перебуває у його володінні. Обійшовши всі «формальності» був укладений контракт на будівництво двох бронекатерів на непристойно велику суму. Надалі, після цієї правової оцінки, контракт був розірваний за ініціативою Міноборони в судовому порядку. Тривають судові тяжби. У 2013-2014 р. «Чорноморський суднобудівельний завод» в ініціативному порядку хотів за власні кошти виконати аванпроект (шляхом залучення ІПЦК) і почати будівництво катерів за затвердженим проектом. Проте, оцінивши ризики і відсутність обіцянок фінансувати проект з боку військового відомства, ініціати- ва залишилася нереалізованою.

В результаті подібного ставлення держави до ВМС України всього за 17 років, починаючи з 1997 р., ситуація з корабельним складом дійшла до критичної межі.

У 2008 р. на засіданні РНБО України президент Віктор Ющенко заявив: *«Більшість одиниць військово-повітряного і військово-морського флоту зараз не можуть виконувати бойові завдання. З 112 винищувачів справний 31. З 24 бомбардувальників тільки 10 можуть виконувати завдання. З 12 розвідувальних машин в повітря можуть піднятися лише 6, з 36 штурмовиків – 8. З 26 бойових кораблів справні 4. З літаків морської авіації, навіть не говоритиму, скільки їх у нас, 6 можуть піднятися в повітря»*, – сказав президент. [Новий регіон. 29.09.2008, <http://www.nr2.ru/crimea/198311.html>].

Станом на початок 2012 р. загальна чисельність плавзасобів ВМС України скоротилася до однієї сотні. До складу входили не лише бойові кораблі і катери основних класів, але і кораблі управління і зв'язку, розвідувальні кораблі, пошуково-рятувальні, учбові кораблі і катери, плавучі майстерні, водолазні, медичні, пожежники, водолазні катери і буксири, танкери, колекторні судна, судна для збирання сміття, дослідницькі судна, самохідні плавкрани і баржі, судна-мішені, артилерійські щити і т. Реально в 2012 р., у складі ВМС України залишилося лише 20 бойових кораблів і катерів. Практично у кожного з них вийшов термін експлуатації. У ході науково-практичної конференції, що пройшла 29 листопада 2012 р. у Севастополі, Командувач

ВМС України віце-адмірал Юрій Ільїн заявив, що «У випадку, якщо ситуація з фінансуванням ВМС України не зміниться, процес списання судів буде продовжений і через 5-6 років в українському флоті залишиться не більше 5 кораблів». «Ні для кого з присутніх не секрет, що стан озброєння, військової техніки і засобів ураження ВМС України досяг свого критичного рівня. Фактично впродовж 20 років використовувався той потенціал, який дістався Україні після розподілу Чорноморського флоту. Даних коштів флоту не вистачає навіть для забезпечення планових оновлень технічної готовності», – заявив адмірал. «Після тривалої перерви ми повинні повернутися до хворобливого для кожного військового моряка процесу виключення із складу військово-морських сил бойових кораблів і судів забезпечення». [Defense Express, 03.12.2012]

У подальші 2 роки, відповідними постановами Кабінету міністрів України були офіційно списані і виведені зі складу ВМС України ще 15 кораблів і судів. Про технічний стан кораблів може свідчити той факт, що велику частину з них Росія повертає Україні на буксирах.

У той же час, на початку 2012 р. Морська охорона Держприкордонслужби зберегла 12 кораблів і 66 катерів. На відміну від ВМС України, корабельно-катерний склад прикордонників активно оновлюється. Згідно із затвердженою програмою до 2015 р. прикордонники планують отримати один корабель водотоннажністю близько 1 тис. тонн (проектування завершено). Крім того, вони отримали 6 нових катерів водотоннажністю 310 і 8 катерів по 50 тонн (шифр «Корал», «Орлан»). Близько 20 судів і катерів залишаються за наглядом ГП «Держгідрографія», яке забезпечує навігаційну безпеку в 4-х районах. Декілька малотонажних катерів мало і МНС України.

Якби не ремонткування кораблів у 2012-2013 рр., у тому числі за рахунок коштів, отриманих з участі у протипіратських операціях ЄС і НАТО, то усі кораблі в 2014 р. стояли б біля стінки і «пустили б коріння», як яхта «Біда» в гумористичній повісті А.Некрасова. Необхідно віддати належне Д.Саламатіну, за його керівництва були відремонтовані основні кораблі ВМС України. «Сьогодні на вітчиз-

няних суднобудівельних і судноремонтних підприємствах ремонтуються 20 бойових кораблів, катерів і судів забезпечення ВМС ВМС України», про це повідомив командувач ВМС Збройних Сил України Юрій Ільїн. «Згідно з прийнятими рішеннями, ремонти виконуються за графіком, фінансування робіт здійснюється ритмічно в певних об'ємах. У нас є впевненість у тому, що до кінця року укладені договори будуть виконані, і бойове ядро ВМС поповниться технічно відновленими бойовими одиницями», – відзначив Ю.Ільїн. За його словами, підвищена увага до проблем флоту з боку Міністра оборони України Дмитра Саламатіна дозволила змінити стратегічні підходи: від підтримки технічної готовності, ремонтів окремих вузлів і механізмів – до комплексних ремонтів кораблів з повним відновленням їх бойового потенціалу [Defense Express, 9.10.2012, <http://www.defense-ua.com/rus/news/?id=39102>]. Того року на ремонт кораблів було виділено 170 млн. грн. [Defense Express, 05.10.2012, <http://www.defense-ua.com/rus/news/?id=39087>].

Отриманий у 2012 р. досвід ремонту кораблів показав, що необхідно змінювати систему (кораблі повинні докуватися і ремонтуватися постійно). «Треба змінювати систему відновлення бойової готовності зброї і технічних засобів». Про це заявив командувач ВМС України адмірал Юрій Ільїн під час круглого столу, присвяченого проблематиці військового судноремонту. «Військовий судноремонт треба відновити. Але, на жаль, військового судноремонту як системи не існує. Є розрізнені приватні і державні компанії, які не підпорядковуються єдиному органу управління. Я впевнений, що він має бути створений», – сказав Ільїн. Він додав: «Ми хочемо працювати так, щоб і промисловість знала план ремонту, і ми знали, що цей план виконуватиметься. Законодавство побудовано таким чином, особливо це стосується закону про держзакупівлі, що примушує військових діяти за повним алгоритмом: «Призводить це до того, що ми не можемо проводити ремонт корабля за один бюджетний рік. Це проблема. І я вважаю, що ремонт озброєння і військової техніки не має бути послугою, а має бути видом робіт, що дає можливість нам працювати». «Не може бойовий

корабель у разі виходу з ладу бойової техніки чекати 45-70 діб, коли пройдуть тендерні процедури для того, щоб почати його відновлювати. Лагодити його треба негайно, щоб рівень бойової готовності не знижувався», – підсумував Ільїн. [Defense Express, 20.01.2014, <http://www.defense-ua.com/rus/news/?id=41080>].

При усій позитивності викладених думок адмірала слід зазначити, що система судноремонтну ВМС України є уламком радянської системи, якій була властива плановість і зовсім інша ідеологія експлуатації кораблів. Під час перебування М.Єжеля була проведена реформа, за якої частина судноремонтних підприємств стали приватними. Причиною таких дій стало виділення мізерних коштів та величезні накладні витрати держпідприємства. Невеликі приватні компанії таких витрат не мали і були життєздатними. У цих компаніях, які виокремилися з «монстроподібних» радянських судноремонтних заводів, були зібрані лише цінні фахівці, зайвого баласту там не тримали. З часом, в нових економічних умовах, коли стали виділятися деякі кошти на ремонт кораблів, керівництву флоту вже захотілося мати під рукою комплексну систему з ремонтом «під ключ». Проте ніхто з начальників не знав, як законно можна об'єднати роздібнені приватні і державні компанії в один стрункий організм.

Необхідно розуміти, що відремонтовані в 2012 р. кораблі знову вимагали заводського ремонту до 2014 г. Повертаючись до подій 2014 р. необхідно відзначити, що ще з 1996 р. велися зтяжні переговори, в ході яких Росія прагнула нав'язати ВМС України базування в Стрілецькій бухті або зовсім витіснити українські кораблі з Севастополя. До того ж російські кораблі зайняли всі основні причали в головній бухті Севастополя. Щоб зрозуміти, що з себе уявляє ця дрібна вузька бухта, досить лише зазначити, що в радянські часи в ній стояли тільки кораблі охорони водяного району, які займали проміжне місце між повноцінним флотом і морською охороною прикордонних військ КДБ СРСР. На пильну увагу заслуговує розслідування ситуації, коли 2014 р. за досить темною схемою «несподівано» була створена «Військово-морська база» – саме в Стрілецькій бухті. Туди зігнали залишки кораблів з інших

бухт Севастополя. Саме там їх і замкнули в ході анексії Криму у березні-квітні 2014 р. Створена на папері «база» реально базою не була. Поруч розташований російський дрібний 91-й судноремонтний завод, осторонь – стоянка шлюпок місцевих рибалок, навпроти – знову ж таки російська щитова, склад ПММ. Ні з берега, ні з моря «база» ніяк не охоронялася. І ні чим не була прикрита. Якщо розглядати будівлі, то на «базі» була двоповерхова післявоєнна споруда, що є по суті вузлом зв'язку. Саме у Стрілецькій бухті були замкнуті залишки ВМС України, принаймні, ті кораблі, які ще могли відірватися від стінки, в яких було достатньо палива на борту. В умовах блокади з берега кораблі вже мали поповнити запаси, якщо їх не було створено заздалегідь.

Надзвичайно важливими обставинами, за яких кораблі не чинили ніякого опору загартникам, були правові і технічні аспекти. Річ у тому, що за Конституцією України Збройні сили покликані відбивати зовнішню військову агресію. Зокрема військово-морські сили з морського напрямку. Тому скрізь на всіх навчаннях кораблі спільно з береговими ракетно-артилерійськими військами, з морською авіацією і морською піхотою відважно громилі конвої і десанти умовного супротивника. При цьому, про проведення більше менш серйозної операції ніхто не згадував (совість не дозволяла програти навіть на картах морський бій з реальним складом сил можливого супротивника). Попри те, що завдання ВМС поділяються на завдання мирного і військового часу, в їх складі немає завдань по боротьбі з масовими безладами або з тероризмом на власній території. З проявами морського розбою наші кораблі навчилися успішно боротися (з річною завчасною підготовкою, ремонту, з матеріальним забезпеченням за рахунок західних партнерів). По суті – це завдання міліції, спецслужб, які, як відомо, в Криму перейшли на сторону сепаратистів. Яскраво виявився правовий пролом у питанні застосування зброї. В мирний час ніхто з командирів не зміг розкрити «пакет» і вивести кораблі в море. Як відомо, зброю правоохоронці застосовують у рамках закону «Про міліцію». Військові ж спираються на статuti, у тому числі «гарнізонної і караульної служби». Виконати

перебільшені вимоги статуту в частині «правильної» організації караулів – украй важко, а за короткий термін, – практично неможливо. Правда, можна було ввести варіант чергування ППДО. Але це також вимагало наявності письмового наказу з Києва, який, як відомо не надходив. Таке рішення дозволило б вартувим застосовувати зброю проти диверсантів, виконувати профілактичні гранатомети, відкривати вогонь із стрілецької зброї, стріляти з реактивних протидиверсійних гранатометів. Але тоді ще треба було б якось відокремити диверсантів від мирних жителів і військовослужбовців дружньої держави. При цьому військовим морякам добре відомі протоколи, що, скажімо, діють у ВМС США, коли навколо корабля створюється зона безпеки і горе тому, хто в неї випадково потрапить (правда там і військово-морські бази охороняються з берега належним чином). На американських кораблях навіть в портах дружніх країн виставляються на палубі озброєні кулеметники.

З технічного точки зору необхідно відзначити, що кораблі, які будувалися ще за радянських часів, планувалося використовувати у відкритому морі, в ході бойових служб або в морських операціях у військовий час. Для «роботи вздовж берега» ці кораблі практично не мають будь-якої зброї. Лише після закінчення війни в Югославії, в Іраку і в Лівії, яка велася союзниками з моря по берегу із застосуванням КРМБ, стали формуватися вимоги до нової корабельної зброї. Таким чином, навіть теоретично більшість ВМС України, що стоять уздовж стінки кораблів, не могли використати свою зброю повною мірою. Ракетні катери (один) стояли біля стінки без ракет. До того ж і стрільба ракетами з 517-кілограмовою бойовою частиною і з залишками особливо отруйного ракетного палива по власному місцу справді можна було б порівняти до військових злочинів у будь-якій державі. В цілому жодна з крилатих ракет, що збереглися на складах, не була готова до видачі на корабель. Берегові ракетні комплекси тут також не відігравали ніякої ролі. Юридично подовжені терміни експлуатації ракет давно вийшли. А механізму подальшого їх подовження немає. Та і фізично ракети настільки застаріли, що навряд чи хто з інженерів візьме на себе

повторну сміливість підписатися під такою авантюрою спробою. Якщо у військовий час їх ще можна було б видати на корабель і наказати стріляти, то в мирний час вибух ракети на пусковій установці або її відхилення від заданої траєкторії, скажімо, на житловий масив, стримує керівництво від ухвалення неправомірних з точки зору експлуатаційних документів рішень. Чим завершилися пуски ОТРК «Точка-У» в Броварах – відомо. Правда, у бойових кораблів є ще артилерія середнього і малого калібру (у кораблів і судів допоміжного флоту її зовсім немає). При цьому артистановки мають свої заборонені зони. Тобто для відображення атак з берега при встановленні кораблів кормою до причалу (знову ж таки, застаріла система базування) можуть стріляти лише кормові установки. Як стріляти в міській смузі в мирний час, – також залишається великим питанням (навіть РЛС заборонено включати на випромінювання в порту). Таким чином, не було ніяких правових підстав застосовувати будь-яку зброю, крім того, значною мірою, не було можливості його застосування в технічному плані.

Проте проблеми з боеприпасами значно ширші, ніж ми бачимо в конфлікті 2014 р. Річ у тому, що на флоті немає «свіжих» боеприпасів. Ця проблема є універсальною для всіх збройних сил (100-мм корабельні боеприпаси для АУ АК-100 на фрегаті «Г.Сагайдачний» уніфіковані з сухопутними). Проблема утилізації звичайних боеприпасів в Україні не розв'язана в принципі. Найсвіжіші партії боеприпасів були поставлені до військ ще в 1989 р. В ініціативному порядку, одне з київських підприємств, за особистим проханням, на той момент, міністра оборони М.Єжеля виконало капітальний ремонт декількох торпед для ВМС України (фактично з 2-х торпед збиралася одна), проте подібний досвід багатий розслідуваннями з боку КРУ, прокуратури. З подібними проблемами, наприклад, нещодавно зіткнулося інше київське підприємство, яке за власні кошти виконувало ремонтні роботи окремих виробів. В результаті, прийшов наказ «повернути матчастину в початковий стан». За оцінками німецьких експертів, в Україні в цілому налічується 2,54 млн тонн різних боеприпасів. При цьому темпи утилізації такі,

що вона може вичерпатися більш ніж за 100 років. Зазвичай, рапортуючи про виконання програм, військове відомство, інші причетні міністерства навмисно озвучують цифри про утилізацію твердого ракетного палива, про вивезення компонентів рідкого ракетного палива в Росію (теж цікавий момент, – коли концентрована азотна кислота віддається «за спасибі»). При цьому утилізація снарядів і ракет проводиться в мізерних масштабах, до того ж за «зручною» номенклатурою. Причиною цього є те, що в перші роки Незалежності було багато мисливців за кольоровими металами, які швидко розправилися з боеприпасами, наприклад, з гільзами з кольорових металів, залишивши на складах те, що утилізувати економічно не вигідно. В результаті були прийняті драконівські нормативно-правові акти, що повністю паралізували ділову активність. Остаточна вартість боеприпасів визначалася з розрахунку вартості продуктів утилізації. Тобто неможна розраховувати на здобуття прибутку виходячи з розрахунку отриманих металів, пороху, інших продуктів утилізації. Нині утилізація ведеться за відповідною програмою (Державна цільова оборонна програма утилізації звичайних видів боеприпасів, не придатних для подальшого використання і зберігання, на 2008-2017 роки (затверджена Постановою КМУ від 22 жовтня 2008 р. N 940, керівником Програми призначений міністр оборони України). Щоправда, програма передбачає знищення лише 475 тис. тонн боеприпасів (також зірвана). Розташування арсеналів і заводів в Україні таке, що при перевезенні з місць зберігання до місць утилізації створюється транспортне плече довжиною в 700-800 км. При цьому транспортні витрати роблять утилізацію нерентабельною. Залучення нових технологій і приватних інвесторів формально прописане в програмі, проте, за таких умов і

гарантій, бажаючих не знайшлося. Верхівкою ідіотизму є те, що держава вимагає від підприємств-утилізаторів повернути в казну продукти утилізації і виплачувати підприємствам лише за виконану роботу (реально не виплачує, а вираховує з отриманої після реалізації на біржі продуктів утилізації суми). Крім того, отриманий в результаті утилізації метал заборонено експортувати, тобто метал купувався за заниженими цінами. Вибухи і пожежі на арсеналах призвели до того, що на території арсеналів заборонено проведення будь-яких робіт, хоча подекуди ще збереглися цехи спорядження боеприпасів.

Анатолій Кінах на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони 21 грудня 2006 року відзначив: *«Ситуація, яка склалася в останні роки в Україні з утилізацією і зберіганням боеприпасів, не відповідає вимогам національної безпеки держави. Вона серйозно загрожує життю, здоров'ю громадян України, наносить величезну шкоду навколишньому середовищу і в цілому знижує обороноздатність держави».*

В умовах, коли арсенали забиті старими боеприпасами, про закупівлю нових боеприпасів не може бути і мови. Це стосується всього: від пістолетних патронів до ракет. В результаті, армія залишилася без боеприпасів (у мирний час даними боеприпасами стріляти небезпечно для життя тих, що стріляють), боеприпасна промисловість практично повністю знищена, а її окремі підприємства виживають лише за рахунок виконання експортних контрактів. Після того, як Крим відійшов до Росії, всі флотські арсенали для ВМС України залишилися далеко «за кордоном». Найбільш поширені 30 і 76,2-мм корабельні боеприпаси відрізняються від сухопутних аналогів. Тобто виведені в Одесу кораблі залишилися без боезапасу і замінити їх нічим.

ВИСНОВКИ

Україна вперше за свою нову 23-річну історію зіткнулася зі справжньою воєнною агресією. В ході неоголошеної війни проти України з боку Росії та внаслідок надсилання на територію України розвідувально-диверсійних загонів, таємної підтримки Москвою терористичних угруповань та сепаратистського руху на сході держави загинуло чимало вояків військових формувань різних відомств. Через неготовність військ до ведення війни, слабку організаційну підготовку командирів, неготовність наявної техніки, відсутність належного оснащення і озброєння не виправдано пролилося забагато крові українців. Війна України з Росією велася протягом трьох місяців в умовах, коли вояки урядових військ фактично на ходу вчилися воювати.

З одного боку, війна нового типу проти України та проведення антитерористичної операції виявило низку проблем не тільки армії, але й інших військових формувань практично усіх відомств сектору безпеки – СБУ, МВС, Державної прикордонної служби, розвідувальних та контррозвідувальних структур... З іншого, сама війна розпочалася внаслідок надзвичайного та безпрецедентного послаблення ЗСУ. Навіть проведення даного дослідження засвідчило, що за умов наявності певної воєнної потужності, Кремль не наважувався на відкриту агресію, хоча й намагався залякувати (в 2003, 2008 та 2009 роках). Існує багато переконливих фактів, що Москва не розпочала б війну проти України за умов збереження та розвитку оборонного потенціалу.

Звичайно, у цьому контексті можна було б зазначити, що недалекоглядність президентів Л.Кравчука, Л.Кучми, В.Ющенко та В.Януковича, а також легковажність і бездіяльність усіх їх урядів без виключення призвели до втрати оборонного потенціалу та поставили на межу питання існування Української держави в цілому. І це б відповідало дійсності. Але причини не тільки в них та у небажанні прислухатися до чисельних заяв експертів та військових фахівців, які намага-

лися привернути увагу до армії та закликали до її розвитку. Лише тільки ЦДАКР виступав із відповідними заявами у 2009, 2010, 2011, та 2012 рр., а фахівці розвідувальних відомств зазначали 2008 р. про проведення першої рекогносцировки щодо ретельного вивчення можливостей захоплення Кримського півострову. То ж питання готовності ЗСУ до відбиття агресії стало ключовим фактором готовності усєї воєнної організації держави до війни.

Особливу стурбованість викликає недостатня відповідальність цивільних і військових керівників органів військового управління за результати підготовки та реалізації документів оборонного планування. Цьому сприяло те, що жодний Уряд не проводив глибокої ревізії результатів діяльності Міністерства оборони з питань виконання держпрограм реформування ЗС. Більше того, дуже часто глави держав і урядів, як і міністри оборони, вдавалися до популістських заяв. Ці заяви та невиконані рішення і обіцянки щонайменше шкодили морально-бойовому духу армії, підривали її авторитет та й довіру до влади. А у гірших версіях – заяви слугували прикриттям для корупції. У дослідженні згадується чимало прізвищ та схем, а також посилань на інші, журналістські дослідження. На жаль, безвідповідальне ставлення до розвитку оборонного потенціалу пронизало усю вертикаль влади – від президентів і прем'єрів до командирів військових частин чи начальників управлінь ЗСУ. Але жодного разу не було ініційовано питання про персональну відповідальність за проведення непередбачених ними заходів і марно витрачені на них державні кошти. Але даних цього дослідження вистачило б для проведення ретельної та якісної роботи правоохоронними органами. Що у майбутньому засвідчить (або не засвідчить) бажання нової влади змінити підходи до розвитку оборонного потенціалу держави, забезпечення оборони належним чином.

Отже, протягом останніх десятидванадцяти років при реформуванні ЗСУ було

здійснено чимало помилок. Основними з них, на думку учасників дослідження, були наступні причини.

ПЕРША ГРУПА ПРИЧИН Політична невизначеність щодо довготривалої стратегії будівництва та розвитку Збройних Сил України (геополітичні орієнтири, стандарти, підходи) та існування внутрішніх цивілізаційних протиріч між військово-політичним істеблішментом України.

У підходах до керівництва обороною та військами України на певних етапах будівництва і розвитку Збройних Сил України домінували: колишні радянські підходи; підходи, спрямовані на адаптацію до сучасних реалій з використанням західного досвіду; унікальні українські підходи («ми підемо власним шляхом»). Саме військово-політичне керівництво держави спокійно спостерігало за корупцією в ЗСУ, а інколи (за часів президентства В.Ф.Януковича) прямо заохочувало військових керівників до корупційних проявів.

В ЗСУ панував радянський оборонний менталітет, який є продуктом минулої епохи і завжди заважав українському війську рухатися вперед. Це відбувається і зараз, в 2014 р. Його носіями є конкретні люди на верхівці вертикалі політико-військового управління. Ментальне тяготіння до того, що було раніше, без розуміння глибинних змін суспільного життя і економічної формації, гальмують перспективні рішення у сфері національної оборони та за словами «захист держави» залишають лише втрачені можливості, пустоту та розчарування. Значний вплив на це має створена на радянських засадах українська академічна військова школа. Звідси й кадровий безлад, який мав місце в ЗСУ з самого початку їх утворення та який не подолано й досі.

Вчорашні коріння має і пануюча в оборонному відомстві показуха – руйнівна військова «культура», спрямована на прикрашення стану справ та показ того, чого хоче керівник і чого не має в реальному житті (шоу, гарна картинка). Пагубність показухи в тому, що люди звикають до неї і перестають мислити категоріями реального життя, втрачають зв'язок з навчанням військ тому, що необхідно на війні.

Слід відверто визнати, що у зв'язку з боротьбою двох шкіл (колишньої радянської та європейської) процес реформування українського війська перетворився на коливання біля вихідної відмітки – з просуванням вперед та поверненням на вихідні позиції. Так було зі створенням, а потім руйнуванням (розформуванням):

- Об'єднаного оперативного командування та Командування сил підтримки. З отриманням відповідних спроможностей ці органи управління були розформовані. Щодо ООК причина була банальною – вищому керівництву не сподобалося «копіювання західної моделі». І це – незважаючи на факт, що ця модель була працюючою та ефективною;
- логістики Збройних Сил України (шляхом арифметичного об'єднання озброєння та Тилу Збройних Сил України лише зі зміною вивіски без глибокої структурної і ментальної трансформації). З часом логістика була розформована і повернута радянська модель – Озброєння та Тил окремо;
- системи стандартизації в ЗСУ на підставі досвіду Альянсу, зокрема в системі бойової підготовки, а також щодо оцінки якісного рівня підготовки підрозділів і частин, їх бойової готовності на підставі імплементації Концепції оперативних спроможностей НАТО. При позитивних результатах запровадження цього, зокрема в контексті навчання керівників підрозділів діяти на полі бою ініціативно і гнучко, прийняті документи у 2013 р. були відмінені;
- системи вивчення англійської мови офіцерами на планових заняттях безпосередньо в частинах. Це дало гарний результат – за рік більше 6 тисяч офіцерів отримало сертифікати знання мови на першому і другому рівні по СТАНАГ (раніше в рік на курсах іноземну мову вивчало 300-350 військових). Офіцерам було відкрито можливості ознайомлюватися зі світовою літературою з оборонної тематики, вивчати досвід колег, брати участь без перекладачів у міжнародних операціях з реагування на кризи та міжнародних навчаннях, у ротаціях Сил реагування

НАТО і Бойових тактичних групах Євро-союзу. Це дозволило реально підняти рівень взаємосумісності з НАТО. Але на початку 2013 р. планові заняття з вивчення англійської мови було скасовано рішенням міністра оборони.

Немає сумніву, що означені маніпуляції призвели до зниження обороноздатності, руйнації оборонного потенціалу держави.

Інколи спостерігалось впровадження навіть відверто абсурдних ідей:

- у Військово-Морських Силах для управління маневрами кораблів для внутрішнього користування довгий термін застосовували звід бойових еволюційних сигналів колишнього СРСР, а для участі в міжнародних операціях та навчаннях – систему сигналів СТАНАГ НАТО;
- в Адміністрації Президента України у 2010 р. посадові особи вимагали припинити направляти кораблі для участі в операції НАТО «Активні зусилля», зупинити підготовку до участі в операції «Океанський щит», участь в яких була корисною для України.

Все це призводило до марного витрачання коштів, «каші в головах» військових і прискорювало процес занепаду національної армії.

Взагалі, питання оборони держави, у тому числі її ЗС, фактично не стало однією з домінантів у державній політиці. Періодична риторика про увагу до проблем обороноздатності України на практиці не підтверджувалася якісними рішеннями, забезпеченими необхідними матеріальними і фінансовими ресурсами. Відсутність реальних загроз масштабної агресії проти України породжувала тривожну байдужість до питань оборони. Разом з тим, наявні потенційні загрози у швидкоплинному процесі геополітичних змін у короткий термін трансформувалися в реальні загрози. Вчасно відреагувати на них належним чином стало проблематично. Враховуючи значну інертність розвитку, притаманну військовій структурі та системі оборони в цілому, держава виявилася практично неготовою до протистояння агресії, а навіть питання ліквідації прикордонного збройного конфлікту потребувало надсусиль та невиправданої загибелі багатьох захисників держави.

ДРУГА ГРУПА ПРИЧИН **Нерозуміння національною політичною елітою важливості створення і всебічного забезпечення системи гарантованого захисту суверенітету, територіальної цілісності і незалежності України – держави з особливим геостратегічним положенням на перехресті протиріч Схід-Захід.**

Нехтування вищим політичним керівництвом проблем Збройних сил України тривалий час породило феномен хронічного недофінансування оборонних потреб. ЗСУ «жили» окремо від держави – це була якась дивна резервація. І ретельне вивчення цього «життя» призводить до враження, що майже кожен військовий чиновник, що призначався керувати, міркував, виходячи з особистих інтересів. Ще у середині 90-х років минулого століття були вичерпані матеріальні ресурси колишнього СРСР, які зберігалися у військах, і Україна виявилася неспроможною утримувати величезне військово-угруповання.

Ресурсні проблеми спонукали розробці першої Державної програми будівництва і розвитку Збройних Сил України до 2005 р. (затверджена Указом Президента України 20 січня 1997 р., скоригована у липні 2000 р.). Офіційно було проголошено, що ця програма передбачає побудувати національне військо з українського фрагменту колишньої радянської армії. Але, по суті, основним способом будівництва армії у той час було обрано зменшення витрат на утримання Збройних сил шляхом скорочення «непотрібних» бойових частин і підрозділів, тобто того компоненту, який не вимагав значних витрат на розформування (в порівнянні з арсеналами, базами і складами) та за яку ніхто не чіплявся (як, наприклад, губернатори, колишні військові і депутати відстоювали військово-навчальні заклади), що водночас дозволяла вивільнити озброєння та воєнну техніку, які в подальшому можливо було реалізувати на зовнішньому ринку озброєнь.

Зокрема, були виведені з України і скорочені стратегічні системи стримування (ядерні і неядерні), зокрема бомбардувальники Ту-22МЗ дальньої авіації з крилатими ракетами та ракетні комплекси, змінено архітектуру системи оборони держави. При цьому пріоритети визначені не були! Як правило, війська

скорочувалися за пропорційним принципом. Наприклад, відсоток скорочення в механізованих частинах дорівнював відсотку скорочення в частинах спеціального призначення – найганебніша помилка реформаторів.

Механізми спрямування на потреби оборони ресурсів, які були отримані від скорочення Збройних Сил України, відпрацьовані не були. То ж вивільнене озброєння, боєприпаси та воєнна техніка направлялися на арсенали, бази та склади, де зберігалися і в подальшому використовувалися за програмами оборонно-промислового лобі (переважно у бізнес-проектах). Непотрібні військові містечка або передавалися іншим структурам (привабливі), або приходили в занепад (непривабливі).

З середини 90-х років і до сьогоднішнього дня саме ресурсні, а не будь-які інші проблеми стали домінуючими у визначенні архітектури та практичних результатах військової реформи в Україні.

Саме внаслідок розвитку означених тенденцій прогресував застарілий, забюрократизований характер внутрішніх політико-військових відносин, домінувала відсутність продуманої системи мотивації військовослужбовців та видавлювання з сектору безпеки держави тих, хто є носієм сучасних підходів та спроможні змінити ситуацію на краще.

Слід констатувати, що розуміючи процеси стагнації національного війська, переважна кількість персоналій, які очолювали Міноборони і Генеральний штаб, не мали аналітичного вміння прорватися крізь закріплені структури і процеси, тому:

- було створено значну кількість контрольних органів, які з часом самі перетворювалися у частину проблеми, вступаючи в зговір з тими, кого ці органи повинні були контролювати;
- зміцнювалася вертикаль управління в бік її надмірної централізації, часто під гаслом боротьби з корупцією. Але, по суті, це створювало нові, непрозорі механізми корупції. Надмірна централізація породжувала принцип «він начальник, він усе знає». Тоді підлеглі втрачали ініціативу, самостійність та їх потенціал використовувався лише на рівні виконавця. Вони порушували правила, аби зробити те, що

потрібно начальнику. Рано чи пізно все це вело до «організаційної смерті» системи і її керівника;

- багато енергії витрачалося на «паперову роботу» – різноманітні плани і довідки. Паперовий ком набрав величезних об'ємів. Але те, що називалося «планом», насправді стало масштабним зговором бюрократичної верхівки і виявилось величезним шахрайством: плани існували заради планів, нічого не мали спільного з реальними діями і ніяк не могли змінити ситуацію на краще;
- в умовах відсутності інновацій і реального руху вперед відповідні керівники перестали цікавитись реальним станом справ (прикрашення ситуації стало системою). Запанувала так звана «показуха» – Збройні Сили поступово почали перетворюватися в гігантське «потьомкінське село»;
- ресурси і можливості Збройних Сил України використовувалися не для вирішення нагальних проблем військ (сил), а для задоволення бізнес інтересів домінуючих еліт (особливо – у 2013 році, хоча така система була започаткована ще всередині 90-х).

Відсутня була ідеологія збереження кадрів. Слід відзначити, що за період незалежності було звільнено понад 360 підготовлених у вищих військово-навчальних закладах США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії, Польщі і інших країн офіцерів Збройних Сил України. Це по суті цвіт військового прошарку, адже вони засвоїли кращі знання євроатлантичної системи, які могли привнести в Збройні Сили України. Основна причина звільнень – відторгнення їх існуючою військовою системою через відсутність механізмів адаптування отриманих ними західних знань, радянський характер відносин у військовій середі і відсутність перспектив змін на краще.

ТРЕТЯ ГРУПА ПРИЧИН Невиконання затверджених програм, свідоме спотворення механізму дій в межах керівних документів, що визначають напрямки та конкретні завдання реформування і розвитку ЗСУ.

Насправді, Україна за попередні роки набула значного досвіду в оборонному плануванні. Чи не першою серед країн СНД вона законо-

давчо закріпила систему такого планування, яка враховувала практику європейських країн та умови демократичного суспільства. Разом з тим, результати планування, втілені у відповідні програмні документи, залишилися далеко не ідеальними. У програмних документах часто були присутні надто амбіційні цілі та заходи, які не спиралися на реальні оцінки економічних, технологічних та виробничих можливостей держави, а також часу, необхідного для їх реалізації, а подекуди мали сумнівне оперативно-стратегічне обґрунтування. Це призводило до необхідності перенесення термінів виконання таких заходів, а інколи і відмови від них.

Відзначався також значний вплив суб'єктивного фактору в процесі оборонного планування. Не поодинокі випадки, коли в державні програми та плани з питань оборони за рішенням посадових осіб високого рівня Міністерства та Генштабу включалися заходи без необхідного наукового обґрунтування та колегіального обговорення. Взагалі питання громадського та експертного обговорення, парламентських слухань було за дужками процесу планування, і це нанесло значної шкоди реформуванню та розвитку ЗСУ. З цим же пов'язана і відсутність спадкоємності. Кожна зміна керівництва оборонного відомства (а за останні роки це відбувалося досить часто), супроводжувалася суттєвим корегуванням раніше спланованих чи вже реалізованих заходів щодо реформування ЗС, а подекуди і пріоритетів та напрямів реформування. Таке, зокрема, простежувалося у згаданих вище випадках з розформуванням ООК та Командування сил підтримки. Доля офіцерів і, загалом, негативний вплив на моральну атмосферу у військах від подібних дій в розрахунок, як правило, не приймалися. Не рахувалися також і зі збитками для державного бюджету.

Як не прикро це констатувати, але Держпрограми, які були затверджені Президентом України, не стали обов'язковими для виконання. Їх фінансування у визначених обсягах не здійснювалося, а Міністерство з урахуванням цього жодного разу не ініціювало уточнення заходів Держпрограми та обсягів їх фінансування. Хоча така процедура була передбачена відповідними нормативно-

правовими актами. Одним з прикладів низької якості організації виконання є питання побудови одного із системоутворюючих елементів нового обрису української армії – ЄАСУ ЗСУ. Від її впровадження, запланованого до 2011 р., залежали суттєві перетворення в системі організації протиповітряної оборони, реорганізації органів управління, системі матеріально-технічного забезпечення тощо. Однак на час завершення дії відповідної Держпрограми навіть не було затверджено Концепцію ЄАСУ ЗСУ (міністром оборони був М.Б.Єжель). При тому, що кошти на її створення (хоча далеко не в повному обсязі) все ж виділялися. Сам Михайло Єжель про стан впровадження цієї системи, що припав на час його керівництва Міністерством оборони (березень 2010 – лютий 2012 року), зазначав: *«Довелося, як це не дивно, розпочинати розробку ЄАСУ ЗСУ майже з нуля. Я вже не кажу про десятки мільйонів гривень, які були витрачені невідомо на що під прикриттям розробки ЄАСУ ЗСУ»*. Тобто і контролюючих органів не було. І ця цитата є показовою, свідченням, що кожний керівник військового відомства здійснював такі інтерпретації, які були йому потрібні.

Більше того, нерідко реалізовувалися заходи всупереч Держпрограмам. Наприклад, вже декілька разів згадане вище розформування ООК та Командування сил підтримки. Крім того практикувалося виконання заходів, які не передбачалися Держпрограмою. Наприклад, у 2011 р. на базі Військового інституту Одеського національного політехнічного університету створено Військову академію. Втілення ідей, реалізованих особисто міністрами оборони, підвищувало ризик помилкових рішень Міністерства, оскільки згадані заходи не пройшли експертну оцінку інших державних органів. Але головне, що такі самочинні дії керівництва оборонного відомства згубно позначилися на значимості самих документів – Державних програм розвитку Збройних Сил України.

Належному виконанню Держпрограм мало сприяти налагодження контролю за цим процесом. Однак дієвість його виявилася слабкою. Зокрема, Верховна Рада України не попередила факт порушення загальної структури

Збройних Сил, яка визначається Законом. Старий, але показовий приклад – створення у 2006 р. та розформування у 2011 рр. ООК – органу управління оперативно-стратегічного рівня, що безпосередньо підпорядковується начальнику Генштабу. Або створення наприкінці 2010 р. окремих органів управління стратегічного рівня – Озброєння і Тилу ЗС України та Головного управління оперативного забезпечення. Ці організаційні заходи суперечили відповідним положенням статті 3 Закону «Про Збройні Сили України» (структура Збройних Сил України). Вони мали бути законодавчо врегульовані, однак цього не було зроблено.

Не досягли результативності у забезпеченні контролю і оборонні структури Адміністрації Президента України, Апарату РНБОУ та Кабінету міністрів України. Навіть виявлені ними недоліки у процесі виконання Держпрограм залишалися без необхідного реагування з боку керівництва держави.

До цієї групи причин належать і невдала кадрова політика, армійський підхід до побудови Генерального штабу українського війська – він укомплектований переважно офіцерами і генералами Сухопутних військ. Це серйозне питання слабого представлення в Генштабі інших видів Збройних Сил та відстоювання їхніх інтересів, насамперед щодо розподілу ресурсів. Звичайно, це також питання школи та менталітету. Логіка доцільних трансформацій передбачає створення міжвидового Генерального штабу з відповідними видовими представництвами у його складі, але реалізація цього напряму гальмується. Тому, на жаль, сьогодні у вищому органі військового управління не має жодного адмірала та генерала з ВМСУ та Повітряних Сил ЗСУ.

Слід вказати й на відсутність розуміння важливості мотивації персоналу в умовах ліберально-демократичної суспільно-економічної формації. Відсутність уваги з боку держави та керівництва оборонного відомства до проблем військових призвело до втрати ними ентузіазму, внутрішніх стимулів для розвитку, впровадження нового і перспективного, ініціативи та творчості. грошове забезпечення наших військовослужбовців не відповідає стандартам інших країн – воно в Україні найнижче в Європі. Багато років не

вирішується житлова проблема, яка перетворилася в проблему бойової готовності. І це в умовах, коли існують реальні механізми забезпечення військовослужбовців житлом, принаймні відсутнього зрушення цієї проблеми з мертвого місця (започаткування прозорих механізмів часткової (70%) грошової компенсації на закупівлю житла, інвестиційних проектів на землях оборони, іпотеки для військових під державні гарантії, закупівлі житла на вторинному ринку та створення фонду службового житла). Не визначені в державі військові інфраструктурні проекти, що повинні забезпечити гідні умови їхньої служби та особистого розвитку.

ЧЕТВЕРТА ГРУПА ПРИЧИН **Воєнно-технічна політика і система закупівель озброєння та воєнної техніки в основному будувалися не від потреб і пріоритетів, які визначені Генеральним штабом Збройних Сил України, а з інших міркувань.**

ЗСУ фактично не переозброювалися – за 23 роки в армію не потрапив жодний зразок озброєнь, який би стратегічно посилював оборонний потенціал держави. Високозатратними і безрезультатними виявилися НДДКР зі створення багатофункціонального ракетного комплексу «Сапсан» та закупівлі військово-транспортного літака Ан-70. Воєнно-технічна політика Міноборони виявилася неефективною та часто безглуздою. Затверджені програми переозброєння перетворилися у довгобуду. Дуже часто орієнтиром була спроможність національної оборонної промисловості виробляти ті чи інші системи. Однак навіть вони потрапляли у ЗСУ лише як одиничні зразки – задля стимулювання оборонного експорту.

Практика неритмічного фінансування держоборонзамовлення стала порочною нормою.

Жодному міністерству не було визначено повноважень щодо формування військово-промислової політики та політики військово-технічного співробітництва, політики у сфері авіаційної та космічної діяльності, що передбачено Законом України «Про центральні органи виконавчої влади».

Органам виконавчої влади, у сфері управління яких перебувають оборонні підприєм-

ства, установи та організації, не визначені і завдання щодо участі в реалізації військово-промислової та військово-технічної політики, а також політики військово-технічного співробітництва. Взагалі взаємного зв'язку між ОПК та ВСУ не було, координація переозброєння – відсутня.

Не було завершено підготовку проектів законів України «Про створення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки» та «Про військово-технічне співробітництво з іноземними державами», а також проектів Державної цільової оборонної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2017 року та Стратегії військово-технічного співробітництва України з іноземними державами. Не було внесено змін до Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил на 2012-2017 роки.

Не були узгоджені між собою пріоритети, напрями і заходи військово-промислової та військово-технічної політики і політики військово-технічного співробітництва, які є основою для діяльності державних органів у сферах військової, авіаційної та космічної промисловості. Була відсутня система централізованого державного управління діяльністю оборонних підприємств, установ та організацій. Вони залишалися розосередженими між

сферами управління Міноборони, МВС, Служби безпеки, Адміністрації Держспецзв'язку, Державного космічного агентства, Фонду держмайна, Агентства держмайна України та Держконцерну «Укроборонпром» і функціонували децентралізовано, виходячи з власних або вузько відомчих інтересів.

Отже, ретроспективний погляд на те, як розбудовувалися в Україні Збройні сили, свідчить: у знищенні оборонного потенціалу винні передусім керівники держави та керівники оборонного відомства і Генерального штабу. На жаль, у той час, коли сусідні країни переважно розбудовували свої ЗС, військово-політичне керівництво України не звертало уваги на свою армію. Саме тому Україна зіткнулася з воєнною агресією – слабкість держави та перетворення на аутсайдера за критерієм підготовки національної оборони майже завжди стає спокусою для амбіційних лідерів інших країн.

Тому група експертів, що брала участь у підготовці даного дослідження, має сподівання, що наступне військово-політичне керівництво України візьметься за розбудову армії. Бо інакше Україна буде стикатися з ризиком припинення свого існування як окрема, незалежна держава.

Травень 2014 року

У підготовці даного дослідження брали участь фахівці Служби безпеки України, аналітики Фонду «Нові традиції», експерти Центру досліджень армії, конверсії та озброєння та Інформаційно-консалтингової компанії Defense Express, а також представники сформованого у квітні 2014 р. Експертної ради у галузі національної безпеки.